

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 2004 • τεύχος 118 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιανουάριος 2004
τεύχος 118 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε νά
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Τά ύστερόγραφα του... Hally Potter	5
Άγγελος Έλεφάντης, Το κόμμα ώς βióτοπος	11
Βασίλης Ζουναλής, Η Κολυμβήθρα του Σιλωάμ	12
Μαρίνα Κόντη, No bird flu, ή, άλλιώς δέν πάσχω από γρίπη των πουλερικών	14
Μ.Κ., Είπα-Ξείπα	15

Άγγελος Έλεφάντης, Μινιμαλιστική «Δημοκρατία»	16
Γιώργος Μαργαρίτης, Η αντίστροφη ανάπτυξη	20
Τζώρτζ Στάινερ, Η εύτυχία τής διδασκαλίας	24
Κόφι Άνάν, Μετανάστευση: Για μιά εύρωπαϊκή στρατηγική	31
Σταυρούλα Ταινόρεμα, Νέα σύνορα στή σχέση δημόσιου και ιδιωτικού στήν πανεπιστημιακή έκπαίδευση	33
Jean Pierre Lefebvre, Οι παραγωγικές δυνάμεις κατά τον Μάρξ	40
Ήλιος Κούβελας, Σέ αναζήτηση του χαμένου χρόνου	45
Ρέα Γαλανάκη, Ιστορία, συλλογική ταυτότητα, άντίληψη για τον άλλο	49

Στρατής Μπουρνάζος, Δύο σπουδαίες μαρτυρίες για τήν έποχή του Έμφυλίου	53
Φίλιππος Ήλιού, Μιά παραδειγματική μελέτη	56
Άννα Ματθαίου, Πόπη Πολέμη, Συναντήσεις μέ ανθρώπους και βιβλία	58
Νίκος Θεοτοκάς, Η στιγμή και ή διάρκεια	61
Γιάννης Κουβαράς, Ποντίων τέ κυμάτων άπόντιστον έπος	64

Έξώφυλλο: Sandro Botticelli, *Γυναικεία προσωπογραφία*,
γύρω στο 1480.

Τά ὑστερόγραφα τοῦ... Hally Potter

Τρίτη 20 Ἰανουαρίου 2004, 10:41

URL: http://www.explo.gr/qu_article/040120004/darticle

ΜΑΧ-ΓΚΑΛΟΠ

Κυρίες καί κύριοι... Ἴδού!! Τό Μαχ-Γκάλοπ τοῦ Hally Potter γιά τίς ἐκλογές. Τό γκάλοπ πού θά καθορίσει τήν ἐκλογική νίκη. Ἀπαντήστε καί σωθεῖτε ἀπό τούς ἐνδοιασμούς!

Γιά νά «βγοῦν» οἱ ἐρωτήσεις χρησιμοποιήθηκαν ἔρευνες βιο-ηλεκτρο-καρνωτυπο-ψυχο-χαβαλε-γκαιμπελο-επιστημονικές, πού δοκιμάστηκαν πρῶτα σέ νοσοκομεῖα, φυλακές, ΚΑΠΗ, ψησταριές, ψαράδικα καί πειραματικά σέ γυναῖκες πού κάνουν ἀργαλειό. Βαθιά ἀνάσα καί πᾶμε:

1. Ποιός πιστεύετε ὅτι μπορεῖ νά ἀνορθώσει τήν ἐλληνική οἰκονομία; Α. Ὁ Κώστας, Β. Ὁ George, Γ. Ὁ Πανοραμιῆξ.

2. Ἄν εἴσθε πανεπιστημιακῆς μορφώσεως, ἄνδρες. Ποιά μπορεῖ νά ἐπηρέασει θετικά τό life style profile τῆς χώρας στό ἐξωτερικό; Α. Ἡ Ράπτη, Β. Ἡ Καϊλή, Γ. Φέρτε τήν Σκλεναρίκοβα καί ψηφίζω ὅ,τι θέλετε!

3. Ἄν εἴσθε γυναῖκες καλλιεργημένες, ὑψηλῆς οἰκονομικῆς στάθμης. Ποιός πιστεύετε ὅτι ἔχει μεγαλύτερη διεισδυτικότητα στίς γυναῖκες ἡλικίας 36 ἕως 52; Α. Ὁ Κώστας, Β. Ὁ George, Γ. Ὁ Γκλέτσος.

4. Εἴσθε ὀπαδός τοῦ ΠΑΣΟΚ, τῆς ΜΕ.ΔΗ.ΠΑ (Μεγάλης Δημοκρατικῆς Παράταξης) καί τοῦ George; Ἀπόδειξη! Πόσους πόντους πέτυχε ὁ ἄσος τῶν Μινεζότα Τίμπεργουλφς Kevin Garnet ἐναντίον τῶν Μιλγουόκυ Μπάνκς προχθές; Α. 32, Β. 24, Γ. 41.

5. Εἴσθε ὀπαδός τῆς Ν.Δ. καί τοῦ Κώστα; Ἀπόδειξη! Μέ τί χροῶμα ποδήλατο κυκλοφοροῦσε στή Σαλονίκη, ὁ Κώστας, παλιά; Α. Μπλέ, Β. Μπλέ, Γ. Μπλέ σκοῦρο.

6. Ἄν εἴσθε φτωχός, ἀγράμματος καί ψηφίζετε μικρά κόμματα, πού τά ὀνόματά τους οὔτε πού τά θυμᾶται τό 80% τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος; Α. Εἴστε καλά, ρέ ψώνια; Β. Ἦσασταν πάντα κομπλεξικοί; Γ. Δέν παίρνετε τά χάπια σας;

7. Ἐξω ἔχει καταιγίδα. Πίνετε ἥρεμοι τό ποτό σας. Ποιόν θά θέλατε γιά συντροφιά; Α. Τόν Κώστα, Β. Τόν George, Γ. Τόν Johnny Walker, Δ. Τή Γωγώ Μαστροκώστα.

8. Ὄταν γίνονται βουλευτικές ἐκλογές, πότε παίρνετε, συνήθως, τήν ὀριστική σας ἀπόφαση γιά ποιο κόμμα θά ψηφίσετε; Α. Τήν παίρνετε ἀπ' τήν στιγμή τῆς γέννησής σας, Β. Ἀνήμερα, μετά τόν πρωϊνό μπιντέ, Γ. Ἐπαναλάβετε τήν ἐρώτηση παρακαλῶ;

9. Τό γκόλ τοῦ Σαλπιγγίδη, σταύρωσε τόν Θρύλο. Μπορεῖ νά ἐπηρεάσει μετεκλογικά τήν Ἐθνική Οἰκονομία, ἡ θλίψη τῆς Intracom καί τοῦ Κόκκαλη; Α. Ἴσως πολύ, Β. Ἴσως λιγάκι, Γ. Δέν μᾶς νοιάζει, φτάνει πού τούς ἔτσουξε!!

10. Ποιός πιστεύετε ὅτι εἶναι ὁ καταλληλότερος πρωθυπουργός... γιά τίς ὥρες 9.31 ἕως καί 16.37; Ἐξαιροῦνται Σαββατοκύριακα καί ἀργίες. Α. Ὁ Κώστας, Β. Ὁ George, Γ. Ὁ Μητσιώστας.

11. Ἄν εἴσθε νοικοκυρές ἢ δημόσιοι υπάλληλοι. Βλέποντας τήν πρωινή ἀγαπημένη σας ἐκπομπή, ποιά θά θέλατε νά εἶναι ἡ τηλεοπτική οἰκοδέσποινα; Α. Ἡ Παπακώστα, Β. Ἡ Κούρκουλα, Γ. Θεός φυλάξει!!

12. Εἶστε σ' ἓνα δωμάτιο μαζί μέ ὅλους τούς πολιτικούς ἀρχηγούς καί διαπιστώνετε ὅτι κάποιος σᾶς ἀφαίρεσε τό πορτοφόλι! Ποιόν ὑποπετεύεσθε πρῶτα; Α. Τόν Κώστα, Β. Τόν George, Γ. Τόν Παπαθεμελή.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

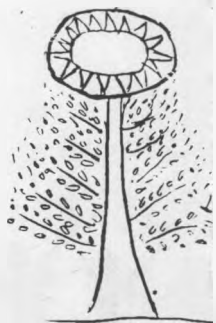
Μετά ἀπό ἐνδελεχή ἐπιστημονική ἀκομμάτιστη ἔρευνα τῆς PSONION AND ARLUMBES L.T.D.: Ἡ Ν.Δ. βρίσκεται μπροστά +3%, ἀλλά στήν παράσταση νίκης -18,5%, στό μονόπρακτο ἦττας μπροστά μέ +56%.

Στά τζίν καί στούς εὐτραφεῖς ὁ Κώστας μπροστά μέ +7,5%. Ὁ George, στούς ἔχοντες κασκόλ μονόχρωμο μερσεριζέ, εἶναι μπροστά μέ +79%. Στά ἀλλαντικά πάντα μπροστά τό παριζάκι «Ἐν Ἑλλάδι» τῆς Greta Farm μέ 5,25%, μέ καλύτερη τιμή στά δικά μας Super Market Ἀρβανιτίδη κατά 8,29%. Over!!

ΤΗΣ ΜΕΙΩΣΕΩΣ

Τό ΠΑΣΟΚ μειώνει τή στρατιωτική θητεία στούς 12 μῆνες. Ἡ Ν.Δ. θά τήν μειώσει στούς 6 μῆνες. Μετά οἱ πράσινοι θά ποῦν ὅτι θά στέλνουν τά ἀπολυτήρια στό σπίτι, χωρίς νά παρουσιαστεῖς καί θά σοῦ ζητοῦν συγνώμη γιά τήν καθυστέρηση.

Ἵποθέτω ὅτι μεθαύριο ἡ Ν.Δ. θά μειώσει τό Δημοτικό στά 5 χρόνια καί τό ΠΑΣΟΚ τό Λύκειο στά 2 χρόνια. Πληροφορίες ἀναφέρουν ὅτι οἱ πράσι-

νοι θά μειώσουν τούς μῆνες τῆς ἐγκυμοσύνης σέ 7, ἐνῶ οἱ γαλάζιοι θά κάνουν ρελάνς στούς 5 μέ τά πάμπερς πληρωμένα.

Πιστεύω στή μόνη αὔξηση πού θά συμφωνήσουν ὅλοι καί πάλι, χωρίς αἰδῶ, εἶναι αὐτή τῶν βουλευτικῶν ἀποζημιώσεων. Δυστυχῶς ἡ σοβαρότης ἔχει πέσει κάτω τοῦ μηδενός! Πόσο; Στούς βαθμούς Κελσίου, πού ἀπαιτεῖται γιά νά δοθεῖ ἐντολή νά κλείσουν τά σχολεῖα στήν Ἀλάσκα... Μεῖτον -42...!!

ΔΕΝΕΘΕΛΟΝΤΙΣΜΟΣ 2004

Ὅπως ὅλοι γνωρίζετε στόν Ὄργανισμό Ἀθήνα 2004 ὑπάρχει τό Κίνημα τοῦ Ἐθελοντισμοῦ πρός ἐξεύρεσιν ἐθελοντῶν. Ἐκεῖνο πού δέν γνωρίζετε ὅμως, εἶναι ὅτι ὑπάρχει καί τό κίνημα τοῦ Δεν-Ἐθελοντισμοῦ ἀπό τούς δεδηλωμένους Δενεθελοντιστές. Ἴδού μερικά ἀποσπάσματα τοῦ Μανιφέστου τοῦ Δενεθελοντισμοῦ:

* Τό παγκόσμιο κίνημα τοῦ Δενεθελοντισμοῦ ἐμπνέεται ἀπό τίς πανανθρώπινες ἀξίες τῶν θερινῶν διακοπῶν καί τῆς ἀμειβόμενης ἐργασίας. Τζάμπα, Αὐγουστιάτικα κανεῖς δέν δουλεύει.

* Ὁ Δενεθελοντής δέν ρωτήθηκε ἂν θέλει νά ἔρθουν οἱ Ὀλυμπιακοί στήν Ἀθήνα. Οἱ Ὀλυμπιακοί τοῦ Πειραιᾶ, τοῦ φαίνονται ἤδη πολλοί.

* Ὁ Δενεθελοντής γνωρίζει ὅτι στούς Ὀλυμπιακοὺς χρειάζονται δύομισι ἐθελοντές ἀνά ἀθλητὴ καί προειδοποιεῖ ὅτι κάποιος ἐθελοντὴς μπορεῖ νά βρεθοῦν κομμένοι στή μέση.

* Ὁ Δενεθελοντής γνωρίζει ὅτι ἡ ἀφιλοκερδῆς ἐνίσχυση μιᾶς κερδοσκοπικῆς ἐπιχείρησης δικαιολογεῖται μόνον ὅταν ἡ δουλειά εἶναι τοῦ μπατζανάκη του καί πρόκειται νά ἀνταμειφθεῖ μέ πλουσιοπάροχο γεῦμα καί αἰώνια ὑποχρέωση.

* Ὁ Δενεθελοντής δέν δελεάζεται μέ συλλεκτικὲς καρφίτσες, τιμητικά διπλώματα, οὔτε μέ παντοῦφλες μέ τόν Φοῖβο καί τήν Ἀθηνά. Ἄμα εἶναι νά τοῦ νομιμοποιήσουν τό αὐθαίρετο ἢ νά τοῦ βάλουν τό παιδί του στό Δημόσιο, τό συζητάει. Ἀλλά... καί πάλι γνωρίζει ὅτι γι' αὐτές τίς δουλειές ὑπάρχουν οἱ ἐκλογές.

* Ὁ Δενεθελοντής δέν ἀνησυχεῖ γιά τήν ἐπιτυχή ἔκβαση τῶν ἀγώνων. Τήν ἐγγυᾶται ἡ παρουσία στίς τάξεις τῶν ἐθελοντῶν, τοῦ συνόλου τῶν γνωστῶν προσωπικοτήτων τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καί καλλιτεχνικῆς ζωῆς.

* Ὁ Δενεθελοντής ἔχει βγάλει ἤδη εισιτήρια γιά τούς Ὀλυμπιακοὺς. Κατάστρωμα γιά ΙΚΑΡΙΑ!!

ΚΑΙ ΝΟΙΚΙΑΣΕ ΤΑ ΑΓΟΡΑΣΜΕΝΑ

«Τρομερά πράματα. Τό 2004 εἶχε ἀγοράσει ἀπό τήν ἐταιρία Diamont δέκα φουσκωτά σκάφη γιά νά τά πάει στόν Σχοινιά. Τί ἔγινε; Δέν παραδόθηκαν τά σκάφη τόν περασμένο Αὐγουστο καί δέν κατέληξαν στίς ἀποθήκες τῆς διοργανώτριας τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων.

Καί τόν Ὀκτώβριο... ἡ Diamont νοίκιασε τά ἐπτά ἀπό αὐτά τά ἀγορασμένα δέκα σκάφη τοῦ 2004 γιά τό τρίαθλο! Φοβερό;;... Καί τό τιμολόγιο πού βγῆκε ἦταν γιά ἐνοίκιο εἴκοσι ἡμερῶν κι ὄχι μιᾶς ἡμέρας ὅπως θά ἔπρεπε. Μήπως κάποιος πρέπει νά δεῖ τά τιμολόγια μπάς καί βγάλει ἄκρη;;» - Ἀποδυτηριάκιας

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΣΑΜΟΥΡΑΪ

Φυσικά ὄχι. Δέν πρόκειται περί κάποιου ὑπονοούμενου γιά τόν Σημίτη ἀλλά γιά τήν πολυδιαφημισμένη κινηματογραφική ταινία τοῦ Ἑντουαρντ Ζουϊκ «Ὁ Τελευταῖος Σαμουράι» μέ πρωταγωνιστή τόν Τόμ Κρουζ.

Σᾶς παραθέτουμε ἕνα μικρό λεξικό σέ σχέση μέ τούς Σαμουράι... γιά νά γνωρίζετε κάποια πράγματα, πρὶν δεῖτε τό φιλμ. Νά πηγαίνετε σινεμά. Κάνει καλό!

* Σενγκόκου (1467-1573). Ἡ πιό αἱματηρή περίοδος τῆς ἰαπωνικῆς ἱστορίας μέ συνεχεῖς μάχες ἀνάμεσα στούς φεουδάρχες. Ἡ πλειοψηφία τῶν ταινιῶν τοῦ Κουροσάβα σέ σχέση μέ Σαμουράι τοποθετοῦνται σ' αὐτόν τόν αἰῶνα.

* Ζέν: Σέχτα τοῦ Βουδισμού πού ἐξελίχθηκε σέ αὐτόνομη φιλοσοφία καί ἀγκαλιάστηκε ἀπό τούς Σαμουράι.

* Χαγκακοῦρε: Ἡ φιλοσοφική «Βίβλος» τῶν Σαμουράι, γραμμένη στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα ἀπό τόν Γιαμαμότο Τσουνετόμο.

* Νίντζα: Ὅρος πού περιγράφει ἄτακτους πολεμιστές, συνήθως κατασκόπους ἢ πληρωμένους δολοφόνους.

* Ρόνιν: Σαμουράι χωρὶς ἀφέντη. Κατά τό τέλος τῆς περιόδου Ἑντο (1603-1867) τό φαινόμενο τῶν περιπλανώμενων πολεμιστῶν ἀποκτᾶ ἐκρηκτικές διαστάσεις, καθὼς ἡ διαρκῆς εἰρήνη τούς ὀδηγεῖ στήν ἐξαθλίωση καί τήν παρανομία.

* Σαμουράι: Κυριολεκτικά σημαίνει «αὐτός πού ὑπηρετεῖ». Ἡ παραδοσιακή τάξη τῶν πολεμιστῶν συνήθως βρισκόταν στήν ὑπηρεσία κάποιου τοπικοῦ φεουδάρχη. Σέ καιρό εἰρήνης δούλευαν συχνά ὡς ἀγρότες. Μέ τό πέρα-

σμα τῶν χρόνων ἀνέβηκαν κοινωνικά στήν κορυφή τῆς ἱεραρχίας, πῆστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τήν ἀγροτική ζωή καί ὑποχρεώθηκαν νά ζοῦν σέ πόλεις-κάστρα, ἐνῶ ἔγιναν νόμιμοι κάτοχοι ὄπλων.

* Κατάνα: Μακρύ σπαθί, σῆμα κατατεθέν τῶν Σαμουράι.

* Καγχεμούσα: Σωσίας ἀνώτατου ἀξιωματοῦχου σέ μάχες ἢ εἰδικές ἀποστολές.

* Σογκούν: Ἀνώτατος στρατιωτικός διοικητής, τίτλος πού διατηρήθηκε μέχρι τό 1867.

* Σεπούκου: Ὁ εὐγενής τελετουργικός τρόπος αὐτοκτονίας μέ ἄνοιγμα κοιλιᾶς, γνωστός ὑποτιμητικά καί ὡς χαρακίρι. Ἡ διαδικασία ὀλοκληρώνεται μέ ἀποκεφαλισμό ἀπό δεύτερο ἄτομο, ὥστε νά μειωθοῦν ὁ πόνος καί ἡ ἀγωνία θανάτου.

* 1868: Τό τέλος τῆς φεουδαρχίας. Μέ τή μεταρρύθμιση τοῦ αὐτοκράτορα Μείτζι, ἡ Ἰαπωνία ἐνοποιεῖται κάτω ἀπό τήν ἰσχυρή ἐξουσία του. Τό 1876 οἱ Σαμουράι ἀφοπλίζονται.

ΜΙΚΡΑ ΧΑΜΟΓΕΛΑ

* «Ἰπῆρχε συμφωνία τοῦ 2004 μέ τόν ἐπιχειρηματία κι αὐτός εἶχε τήν ὑποχρέωση νά διαθέσει ΔΩΡΕΑΝ 200 ποδήλατα γιά τά test events τοῦ ἀθλήματος. Ὅμως τελικά, οἱ... ὑπεύθυνοι τῆς κυρίας Γιάννας τά ἀγόρασαν (!) τά ποδήλατα ἀπό τόν ἴδιον τόν ἐπιχειρηματία» - Ἰάκωβος.

* Λένε ὅτι ἀπό προχθές κυκλοφόρησε τό... πρῶτο κουπόνι τῶν ἐκλογῶν! Τί νομίζετε δηλαδή, ὅτι δέν γίνεται τζόγος στίς ἐκλογές; Χαμός γίνεται!... Ποιό θά εἶναι τό πρῶτο κόμμα. Φαβορί εἶναι ἡ Ν.Δ. μέ 1,70 καί ἀουτσάιντερ τό ΠΑΣΟΚ μέ 1,90... Προλάβετε λένε οἱ πονηροί, γιατί οἱ τιμές θά πέσουν...!! Ἔ, ρέ γλέντια!!

* «Ὁ καλύτερος πολεμιστής εἶναι αὐτός πού ξέρει γιατί ἀκριβῶς πολεμάει...». Τάδε ἔφη Μάρκος Αὐρήλιος.

* «Οἱ εἰκόνες πόνου καί δυστυχίας πού προβάλλει ἡ τηλεόραση, προκαλοῦν συναισθηματικό σόκ, μέ ἀποτέλεσμα νά κινοῦνται μηνύματα ἀπευθείας στό συναίσθημα τοῦ παιδιοῦ καί λιγότερο στή λογική καί τή νοημοσύνη του!»

* «- Ζήτω ἡ μεταμεταπολίτευση... Ζήτω!! - Ποιός ἦρθε; -...Ὁ Γιῶργος! Ἔλειπε χρόνια στό ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καί τώρα πού ἔπεσε ὁ Σημίτης, ἦρθε νά ἀναλάβει τό ΠΑΣΟΚ καί τή Χώρα!», - Τολιάδης.

* «Αὐτό δέν εἶναι προσκύνημα, εἶναι κίνημα, εἶναι νέο μήνυμα, εἶναι νέο

ξεκίνημα καί δέν ἔχω νέα νά σᾶς πῶ. Ἐσεῖς δώσατε τό σύνθημα, ἐσεῖς δώσατε τό νέο ξεκίνημα». Καλό! «Ἀνθρώπινο», ὅπως τά στιχάκια στά παλιά ἡμερολόγια τοίχου καί τύχης!». Τάδε ἔφη Στάθης.

* «Ὁ Σημίτης φεύγει... Ὁ Γιωργάκης ἔρχεται... Ἐγώ παραμένω... Ἄνεργος!!» - ΚΥΡ

* «Αὐστραλοί ἐπιστήμονες ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ταχύτερος τρόπος γιά νά χάσεις κιλά εἶναι νά κάνεις ἔρωτα τουλάχιστον 3 φορές τήν ἐβδομάδα... ἐπί ἓνα χρόνο. Μέ... τήν ἴδια γυναίκα;» - Καιρός

* Οἱ συμφορές ἔρχονται πάντα δύο-δύο καί βάλε... Ὅταν ἔχεις πιάσει πάτο, τότε εἶναι πού θά πᾶνε τά πράγματα καλύτερα!!

© 2001-2002 Exrlo.gr - ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ ἡ ἀναδημοσίευση, ἡ ἀναπαραγωγή, ὀλική, μερική ἢ περιληπτική ἢ κατά παράφραση ἢ διασκευή ἀπόδοση τοῦ περιεχομένου τοῦ παρόντος web site μέ ὅποιονδήποτε τρόπο, ἠλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοτυπικό, ἠχογράφησης ἢ ἄλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή ἄδεια τοῦ ἐκδότη. Νόμος 2121/1993 καί κανόνες Διεθνούς Δικαίου πού ἰσχύουν στήν Ἑλλάδα.

[Παρά τή σαφή ἀπαγόρευση σύντροφοι τό ἀναδημοσιεύουμε καί σᾶς εὐχαριστοῦμε. Ἐν ἀνάγκη θά ἀνταλλάξουμε δικηγόρους. Ὁ Πολίτης]

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἰδρυμα Τεχνολογίας καί Ἐρευνας

Μίνης 5, 106 81 Αθῆναι. Τηλ.: (01) 38 18 372. Fax: 33 01 583

Γιατί στη σημερινή «επιστημονικά φωτισμένη» εποχή, οι άνθρωποι πιστεύουν ακόμη στις απαγωγές από εξωγήνους, στους μάγους, στις τηλεπάθειες και στις αιρέσεις; Ένα συναρπαστικό βιβλίο για τις απάτες και τις πλάνες του καιρού μας...

MICHAEL SHERMER

Γιατί οι άνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα;

Ψευδοεπιστήμη, προλήψεις και πλάνες του καιρού μας

17 x 24 cm, σελ. 360 Τιμή: 17,50 €

Τό κόμμα ὡς βιότοπος

Λένε πολλοί ὅτι τά ἑλληνικά τοῦ κ. Γιώργου Παπανδρέου εἶναι ἀνελλήνιστα καί μαργαριτοβριθῆ. Ἴσως νά συμβαίνει αὐτό. Ἄλλωστε δέν εἶναι ὁ μόνος, οὔτε ὁ πρωταθλητής τοῦ σαρδάμ. Καί στό κάτω κάτω ἐκφράζεται πολύ καλά στά ἀγγλικά Εἶμαι βέβαιος ὅτι στό ὑπερατλαντικό σχολεῖο του ἔπαιρνε καλούς βαθμούς. Τό τεράστιο ζήτημα ὅμως μέ τή γλώσσα τοῦ νέου ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι αὐτά πού λέει ἡ γλώσσα του. Ἕνα μόνο παράδειγμα:

«Τό ΠΑΣΟΚ δέν θά ἔχει τήν κλασική δομή μιᾶς ὀργανωτικῆς μηχανῆς. Σ' αὐτή τήν ἐποχή τῆς ἀνθησης τῶν ἰδεῶν θά πρέπει νά δοῦμε τό Κίνημά μας περισσότερο ὡς ἕνα βιότοπο, μιά οἰκολογία. Ἕνα βιότοπο ἰδεῶν πού ἀλληλομπολιάζονται».

Ἐδῶ τά ἑλληνικά εἶναι μιά χαρά. Τί λένε ὅμως;

«Σ' αὐτή τήν ἐποχή τῆς ἀνθησης τῶν ἰδεῶν»:

Οἱ προηγούμενες ἐποχές δέν εἶχαν ἰδέες; Καί ποιές εἶναι οἱ ἰδέες σ' αὐτή τήν ἐποχή;

«Νά δοῦμε τό Κίνημά μας περισσότερο ὡς βιότοπο, ὡς οἰκολογία».

Τό Κίνημα ἢ τό Κόμμα; Εἶναι τό ἴδιο; Αὐτό τό νέο πράγμα τέλος πάντων δέν θά ἔχει καμιά ὀργανωτική δομή; Θά εἶναι πλῆθος στά Χαυτεῖα χωρίς τροχονόμο; Βιότοπος, οἰκολογία. Στό βιότοπο ὑπάρχει μόνο ἀρμονία; Οἱ γάτες δέν τρῶνε τά ποντίκια; Ὁ πολλαπλασιασμός μικροοργανισμῶν δέν ἀφανίζει τά εἶδη; Τά δένδρα τοῦ δάσους δέν τά ξεραίνουν οἱ μήκυτες τῆς βαμβακίας; Οἱ μπεκάτσες δέν τρῶνε σκουλίκια; Τό μεγάλο ψάρι δέν τρώει τό μικρό;

Οἱ ἰδέες μας ἀλληλομπολιάζονται.

Πῶς ἀλληλομπολιάζονται οἱ ἰδέες σ' αὐτή τήν ἐποχή; Πῶς ἀλληλομπολιάζεται ἡ εἰρήνη μέ τόν πόλεμο τῶν Ἀμερικανῶν καί Σία στό Ἰράκ; Ὁ νεοφιλευθερισμός μέ τήν ἀνεργία; Ἡ δημοκρατία μέ τό ὑπεραρχηγικό μοντέλο πού διακονεῖ ὁ νέος ἀρχηγός; Ἡ αὔξηση τῆς σύνταξης τοῦ ΙΚΑ κατὰ 50 εὐρώ μέ τή στοιχειώδη διαβίωση;

Ἡ οἰκολογία: Μά ἡ οἰκολογία δέν εἶναι καί ἐπιστήμη, αὐστηρή μάλιστα, θετική ἐπιστήμη; Στό βιότοπο τῆς Χαλκιδικῆς ὁ Πάχτας ἔδρασε ὡς οἰκολόγος; Οἱ λίμνες, σάν κι ἐκεῖνη τοῦ Καϊάφα δέν ἔχουν ὄχθες; Ὁ «βιότοπος» τοῦ Λεκανοπεδίου στό Κίνημα τοῦ κ. Παπανδρέου δέν θά ἔχει πολυόρφες πολυκατοικίες;

Τί λέει ἐδῶ ὁ κ. Παπανδρέου; Διάλεξε δυό τρεῖς ὥραϊες, μοντέρνες λέξεις, ὅπως βιότοπος, οἰκολογία, ἄνθηση ἰδεῶν, κίνημα, κι ἔφτιαξε τό τέλειο σαρδάμ. Τή φράση πού δέν λέει τίποτε ἤ ἀκόμα χειρότερα ἄλλοι λέει ἀσαφέστατες κενολογίες καί κοινοτοπίες. Ὅπως ὅλος ὁ λόγος τοῦ νέου ἡγέτη.

A.E.

Ἡ Κολυμβήθρα τοῦ Σιλβάμ

Ἦταν σπάνιες οἱ περιπτώσεις πού τό ΠΑΣΟΚ εὐτύχησε νά λειτουργήσει ὡς πολιτικός ὀργανισμός. Ἀκόμη καί τά συνέδριά του, οἱ κορυφαῖες εὐκαιρίες μιᾶς τέτοιας λειτουργίας, θά μείνουν στή μνήμη μας ὡς συγκεκριμένες χειροκροτητῶν τοῦ προέδρου καί τῶν ἐκάστοτε στελεχῶν πρώτης γραμμῆς παρά γιά τίς πολιτικοἰδεολογικές τους ἐπεξεργασίες.

Ἡ «ἐκλογή» τοῦ μακαρίτη Ἀνδρέα Παπανδρέου στή θέση τοῦ προέδρου, ἐκλογή ἐντός εἰσαγωγικῶν καθόσον δέν ἦταν παρά ἡ τυπική ἐπικύρωση τῆς «αὐτονόητης» προεδρικῆς του ἰσοβιότητος, γινόταν διά βοῆς. Ἴσως ἡ μοναδική ἄξια λόγου λειτουργία τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ σημειώθηκε τό 1996 κατά τή διαδικασία ἀντικατάστασης τοῦ ἄρρωστου Ἀνδρέα ἀπό τόν Κώστα Σημίτη στή θέση τοῦ πρωθυπουργοῦ καί κατά τή διαδικασία τοῦ συνεδρίου ἐκλογῆς τοῦ Σημίτη στή θέση τοῦ προέδρου τοῦ κόμματος. Ἄλλωστε, ἄς μὴν ξεχνᾶμε, τό 1ο συνέδριο τοῦ ΠΑΣΟΚ ἔγινε 10 χρόνια μετά τήν ἰδρυση του (1984) καί τό 2ο συνέδριο ἔγινε μετά ἀπό 6 χρόνια (1990). Δύο μόνον συνέδρια μέσα σέ 16 χρόνια εἶναι, ἴσως, παγκόσμιο ρεκόρ ἀπαξίωσης τοῦ κορυφαίου κομματικοῦ θεσμοῦ, ἐνός αὐτοαποκαλούμενου σοσιαλιστικοῦ κόμματος. Ἐπειδή, πάντως, τό ΠΑΣΟΚ δέν αὐτονομάζεται κόμμα ἀλλά κίνημα, δέν χολοσκάει μέ τέτοιες ἐπικρίσεις. Ἐξάλλου, τό ὅτι δέν εὐτύχησε νά εὐδοκίμησει ὡς πολιτικός ὀργανισμός δέν ἔβλαψε σέ τίποτε τήν 20ετή κατοχή καί νομή τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας ἀπό τό ΠΑΣΟΚ. Τουναντίον. Δική μας εἶναι ἡ χασούρα.

Ἄς προσέχαμε. Ἄς προσέχουμε, ἀκόμη περισσότερο, τά καμώματα τοῦ νέου προέδρου Γιώργου Παπανδρέου, τόν νέο ἐπικοινωνιακό καταγιγισμό τῆς

«συμμετοχικῆς δημοκρατίας» καί τίς παγίδες του. Δέν φθάνει νά φωνάξουμε ὅτι ἡ «συμμετοχική δημοκρατία» πρέπει νά εἶναι πρῶτα καί πάνω ἀπ' ὅλα δημοκρατία —κι αὐτή τοῦ Γιώργου Παπανδρέου δέν εἶναι. Δέν φθάνει νά χλευάζουμε τήν ἐλαφρότητα μέ τήν ὁποία θεμελιώδεις ἔννοιες καί ἀρχές τῆς συνταγματικῆς τάξης καί κυρίως ἐκεῖνες τῶν δημοκρατικῶν κατακτήσεων ἰσοπεδώθηκαν —καί πράγματι ἰσοπεδώθηκαν· καί στό ἔκτακτο συνέδριο τῶν 4.500 βουβῶν θεατῶν-χειροκροτητῶν τῆς ὑποψηφιότητας τοῦ Γιώργου Παπανδρέου καί στήν ψηφοφορία, ἀκριβέστερα δημοψήφισμα, τῶν μελῶν-φίλων τοῦ ΠΑΣΟΚ, γιά νά ἐπικυρωθεῖ τό γεγονός ὅτι ὁ Γιώργος Παπανδρέου εἶναι πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐδῶ κι ἓνα μήνα. Μιά τέτοια ἐκλογική διαδικασία μέ ἕναν δοτό καί μοναδικό ὑποψήφιο, στή σημερινή Ἑλλάδα πού δέν ἔχει καμία σχέση μέ τή Ρουμανία τοῦ Τσαουσέσκου, εἶναι ἀσφαλῶς γελοία. Ἀλλά τό γεγονός προσέλευσης 1.000.000 φίλων-μελῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ σ' αὐτό τό «προσωπικό δημοψήφισμα», τό γεγονός τῆς ἐπικύρωσης μιᾶς προαποφασισμένης διαδοχῆς μέ ποσοστό 100% (!), δέν εἶναι γιά γέλια.

Κάτι σάπιο ὑπάρχει στήν ἑλληνική κοινωνία. Δυστυχῶς, δέν ὑπάρχει θεός γιά νά μᾶς ἀπαλλάξει ἀπό τή σαπίλα. Ἐξάλλου, εἴμαστε, ἡ Ἀριστερά, συνυπεύθυνοι αὐτῆς τῆς κατάστασης. Δέν ἔχουμε παρά νά προσπαθήσουμε μέ ὅλες μας τίς δυνάμεις καί δυνατότητες νά σταθοῦμε πάνω ἀπό τή μικροπολιτική, ἄν τό καταφέρουμε, πρῖν βουλιάξουμε μέσα της. Ὁ Γιώργος Παπανδρέου φαντάζει πιά ὡς ἕνας χαζοχαρούμενος ἑκατομμυριοῦχος, πλὴν ἑκατομμυριοῦχος. Τό 1.000.000 τῶν συμπατριωτῶν μας ἐγκαινίασαν τήν ἀρχή τοῦ τέλους τοῦ 30ετοῦς ΠΑΣΟΚ, ἀλλά ταυτόχρονα λειτούργησαν ὡς ἄλλη Κολυμβήθρα τοῦ Σιλιάμ γιά τό κόμμα τους. Στήν εὐαγγελική Κολυμβήθρα τοῦ Σιλιάμ νίφθηκε, κατά παραγγελία τοῦ Χριστοῦ, ὁ ἐκ γενετῆς τυφλός καί ἀνέβλεψε. Σ' αὐτήν τῆς «συμμετοχικῆς δημοκρατίας» νίφθηκε, κατ' ἐντολήν 1.000.000 συμπολιτῶν μας, τό ἐκ γενετῆς κρατικοδίαιτο καί ἀμαρτωλό ΠΑΣΟΚ, ὥστε νά ἀνανήψει. Ἄς ριχθοῦμε μέ τά μοῦτρα στή δουλειά μέ βάση καί αὐτό τό γεγονός.

Βασίλης Ζουναλής

No bird flu ἢ ἀλλιῶς δέν πάσχω ἀπό γρίππη τῶν πουλερικῶν

Τὸ εἰκονιζόμενο κοτόπουλο διαθέτει ταμπέλα τὴν ὁποία τοῦ φόρεσαν γιὰ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τ' ἄλλα πού ἔχουν προσβληθεῖ ἀπὸ τὴ θανατηφόρα γρίππη ἢ ὁποία φέρνει τὸ θάνατο καὶ στοὺς ἀνθρώπους. Ἄν εἶχε μυαλό τὸ κοτόπουλο μᾶλλον δέν θὰ ἤθελε νὰ φοράει αὐτὴ τὴ διακριτικὴ ταμπέλα. Νὰ ὅμως, πού κρίνεται ἀπαραίτητη. Πῶς θὰ ξέρει ὁ κόσμος ἀπὸ ποιὸ κοτόπουλο νὰ προφυλαχθεῖ;

Στὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας πολλοὶ εἶναι αὐτοὶ πού διαθέτουν παρόμοια θανατηφόρα γρίππη ἢ ὁποία προκαλεῖται ἀπ' τὸν ἰό τῆς ἀρπαχτοδιαπλοκῆς. Αὐτὸς ὁ ἴος ἔχει μολύνει πολλοὺς οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀδύναμο ἀνοσοποιητικὸ σύστημα. Δηλαδή, μέ ἄλλους ὄρους, ἀδύναμες ἰδεολογικοπολιτικὲς ἀρχές. Ὑπάρχουν κι ἄλλοι ὅμως —ἐλπίζω οἱ περισσότεροι— πού δέν ἔχουν νοσήσει ἀκόμα. Οἱ τελευταῖοι δέν φορᾶνε ταμπέλα γιὰ νὰ διαχωρίζονται ἀπ' τοὺς νοσήσαντες. Ἔτσι, ἐμεῖς οἱ ψηφοφόροι, καὶ κυρίως οἱ νέοι, μπερδεύομαστε κάνοντας τὴν ἀδίκη γενίκευση ἢ ὁποία συνοψίζεται στὴ φράση, σκέψη καὶ στίς ἐκλογές πράξη: «Ἄφοῦ λοιπόν ὅλοι ἴδιοι εἶναι, κι ἐγὼ θὰ ψηφίσω λευκό ἢ ἄκυρο».

Ἄν ὅμως γιὰ μὲν τὰ κοτόπουλα καθὼς καὶ τίς ἀγελάδες εἶναι εὐκόλο νὰ βάλουν οἱ ἐκτροφεῖς τους καὶ οἱ κτηνίατροι ταμπέλα ἢ βούλα ὑγείας, γιὰ τοὺς πολιτικούς κάτι τέτοιο δέν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει. Κι ἔτσι αὐτοὶ πού εἶναι δυνατοί, πού διαπνέονται ἀπὸ ὀράματα κ.λπ. ἐξαφανίζονται, χάνονται στό σωρὸ τῆς ἀηδίας. Πῶς ὅμως θὰ διακριθοῦν, θὰ ξεχωρίσουν, ὅταν κοντὰ στὰ ξερά καίγονται καὶ τὰ χλωρά, ὅπως μᾶς ἔμαθαν στό σχολεῖο; Ἴδου ἡ ἀπορία!

Καλῶς ἢ κακῶς πολιτίατροι δέν ὑπάρχουν γιὰ νὰ διαγνώσουν περὶ τῆς «ὑγείας» τῶν πολιτικῶν προσώπων, κομμάτων κ.ο.κ. Καὶ καλῶς ἢ κακῶς ὅσοι δέν ἔχουν πληγεῖ ἀπ' τὴ νόσο τῆς ἀρπαχτοδιαπλοκῆς ἢ διαπλοκοαδιαφάνειας (ἄλλη ἐκδοχὴ τῆς νόσου) δέν βγαίνουν στό δρόμο οὔτε στὰ κανάλια νὰ τὸ κραυγᾶσουν. Μένουν σιωπηλοί. Πάλι καλά. Γιατί, ἂν αὐτὸ ἴσχυε, τότε θὰ γίνονταν γραφικὲς καρικατοῦρες ἀνθρώπων πού σώνει καὶ καλά θέλουν νὰ πείσουν περὶ τῆς ἀμέμπτου ἠθικῆς τους. Ὅπως γνωρίζουμε, ἄλλωστε, ὁποῖος διατρανώνει πόσο σωστός καὶ ἠθικός εἶναι, θυμίζει τὸν ἥρωα, πού ἐνσάρκωνε ὁ ἐκπληκτικὸς Αὐλωνίτης στὴν ταινία Ἡ ὥραία τῶν Ἀθηνῶν, πού ὡς πρόεδρος τοῦ Συλλόγου «Πνεῦμα καὶ ἠθικὴ» ἔκανε τὰ ἐντελῶς ἀντί-

θετα ἀπ' ὅ,τι τό ὄνομα παρέπεμπε. Κάτι σύνηθες γιά τέτοιους προέδρους καθώς καί μέλη.

Δέν ὑπάρχει, λοιπόν, λόγος νά κραυγάζουμε πόσο σωστοί εἴμαστε, πόσο ὀραματιστές, πόσο δημοκράτες καί ὑπέρμαχοι τοῦ δικαίου, τό σημαντικό εἶναι νά καταλάβουν, κυρίως αὐτοί πού συγκεντρώνουν τό 8% αὐτῶν πού ἀπορρίπτουν τά κόμματα, τούς πολιτικούς καί τελικά τήν πολιτική (τό μεγαλύτερο μέρος ἐξ' αὐτῶν, νέοι), ὅτι συνήθως αὐτοί πού διαφέρουν, αὐτοί πού ἔχουν κάτι διαφορετικό νά πῶν καί νά κάνουν, αὐτοί πού ἔχουν ἰσχυρό πολιτικό ἀνοσοποιητικό σύστημα εἶναι κατά τῶν ταρατατζούμ, τῶν φωνασιῶν ἢ τῶν ἐπαγγελιῶν περί ἀλλαγῆς καί κάθαρσης, περί συμμετοχικῆς δημοκρατίας καί λοιπά μεγαλόστομα, τά ὅποια, ὅπως τυχαίως, συμβαίνει νά τ' ἀκούμε κατά κόρον τίς παραμονές τῶν ὁποιοδήποτε ἐκλογῶν. Συνήθως εἶναι καί ἀθόρυβοι. Διότι ἡ κάθαρση, ἡ δημοκρατία, ἡ πολιτική ἠθική δέν εἶναι ταμπέλα σάν αὐτή πού μπῆκε στό λαιμό τῶν ἄρρωστων κοτόπουλων ἀλλά τρόπος ζωῆς ἀθόρυβος καί ἀκριβῶς γι' αὐτό δυνατός καί ρηγματώδης.

Μαρίνα Κόντη

Εἶπα-Ξεἶπα

Μά, ἀποφασίστε, βρέ παιδιά! Τήν Τρίτη, 3/2/2004, ἀνακοινώθηκαν στίς ἐφημερίδες οἱ αὐξήσεις τοῦ ΟΣΕ γιά τά τρένα πού πᾶνε γρήγορα Θεσσαλονίκη, σέ 4.30 ὥρες. Τήν Τετάρτη, 4/2/2004, δημοσιεύεται στίς ἐφημερίδες ἡ ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργοῦ Μεταφορῶν κ. Βερελῆ ὅτι οἱ αὐξήσεις ἀναβάλλονται ἢ ἀλλιῶς παγώνουν. Οἱ νέες τιμές μέ τά γρήγορα τρένα ἔφταναν περίπου τίς τιμές τῶν ἀεροπορικῶν εἰσιτηρίων!...

Ἐπίσης, τή μία νύχτα ψηφίζεται στή Βουλή ἡ περίφημη τροπολογία Πάχτα, τήν ἐπομένη τό πρωί ὁ Ὑπουργός κ. Χριστοδουλάκης τήν ἀποσύρει. "Ε, ἐπιτέλους ἀποφασίστε! "Οχι τόσο εἶπα ξεἶπα. Ἄμάν!

Καί μία ἀφελῆς ἴσως ἀπορία. Μά καλά, ὁ κάθε ὑπουργός τοῦ ΠΑΣΟΚ δέν ἐπικοινωνεῖ μέ τόν ὑφυπουργό του ἢ στήν προκειμένη περίπτωση μέ τόν διοικητή τοῦ ΟΣΕ; Σέ τελευταία ἀνάλυση τί τά ἔχουμε τά e-mail καί τά τηλέφωνα; Πάρε καί κάνα τηλέφωνο τόν ὑπουργό σου νά τόν ἐνημερώσεις γιά τήν *αλακία σου. Πῶς τόν ἀφήνεις σέ τέτοια μεσάνυχτα;...

M.K.

ΜΙΝΙΜΑΛΙΣΤΙΚΗ «ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ»

του Άγγελου Έλεφάντη

Τά δέντρα μᾶς κρύβουν τό δάσος. Δημοσκοπήσεις ἐπί δημοσκοπήσεων, ποσοστά πού ἀνεβοκατεβαίνουν, ντιμπέιτ καί παράθυρα, παράσταση νίκης, τά λούκ καί τά ἱματζ ἀρχηγῶν καί ὑποψηφίων, συνθήματα καί ὑποσχέσεις, ταπώματα καί ριμπάουντ, χαμόγελα (ποτέ ἢ δημόσια Ἑλλάς δέν χαμογέλασε ἢ δέν χασκογέλασε τόσο πολύ, ποτέ δέν ξεχείλησε τόση χαρά ἀπ' ἔρκος του ἀπροδοτισμοῦ), κουστούμια καί πόζες, καί τό μέγα ἐρώτημα: ἡ Ράλτη, ἢ μήπως ἡ Καϊλή εἶναι ἡ ὁμορφότερη, ἐπικοινωνιολόγοι καί ἀναλυτές, ἀτάκα στήν ἀτάκα τῶν μπουφάνων καί τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐκλογικῆς μάχης, αὐτῶν πού γεμίζουν τό πολιτικό «σκηνικό»: τό «σκηνικό» εἶναι τό πᾶν, εἶναι ἡ κυρίαρχη λέξη-ἀναλυτική» ἔννοια, δέν ὑπάρχει τό ἔργο ἀλλά ἡ σκηνοθεσία τοῦ ἀνύπαρκτου ἔργου, τό σκηνικό, τό σανίδι, μιά σκάλα ἀριστερά μιά ἄλλη δεξιά, ἀνάμεσα τά τραπεζάκια, γυάλινα κατά προτίμηση νά φαίνονται καί τά πόδια στό θωμό τῆς διαφάνειας, κι ἡ βαθιά Ἑλλάδα μιά ἀπέραντη γλάστρα πού χτυπάει τά χεράκια, μιά Ἑλλάδα-μαζορέτα ἄδουσα σκοπούς παιδικούς ἢ ποδοσφαιρικούς. Καί τό τελευταῖο στή σειρά κλού, ἡ ἀλλαγὴ «τῆς ἀλλαγῆς», πού δέν εἶναι ποτέ τελευταῖο γιατί στή σκάλα τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ ἔρχεται ἀμέσως μετά τόν τελευταῖο ἐντυπωσιασμός, ἔνθεν κακεῖθεν, ἕνας νεότερος πῖο ἐντυπωσιακός ἐντυπωσιασμός, πολύ «πῖο ἐντυπωσιακότερος», πολύ «πῖο περισσότερα» τά βεγγαλικά, πολύ περισσότερα τά χάσκοντα πρὸς τόν οὐρανὸ στόματα. Αὐτά, κι ἄλλα πολλά, εἶναι τά δένδρα πού κρύβουν τό δάσος. Κι ἔχουν, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἀναλυθεῖ στόν Τύπο –τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς εὐαίσθητους ἀναλυτές– καί τὴν ἐπιστήμη, ἑλληνικὴ καί ξένη, τουλάχιστον ἐκείνη τὴν ἐπιστήμη πού ξέρει ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία ὑπάρχει καί ἡ κοινωνία. Ὅσοι δέν τὰ ξέρουμε, νά προσπαθῆσουμε νά τὰ μάθουμε γιατί ἀκόμη καί οἱ πῖο ἐνήμεροι δέν ξέρουμε ποτέ ἀρκετά.

Ποιὸ εἶναι ὁμως τό δάσος, πού τό κρύβουν τά δέν-

δρα, οἱ γλάστρες, ὁ ἐπικοινωνιολογικὸς σαματὰς καί τὰ σκηνικά;

Ἄν εἶναι εὐκόλο νά δοῦμε καί ν' ἀκούσουμε τό θέαμα καί τό ἀκρόαμα τῶν ΜΜΕ, ἂν εἶναι εὐκόλο νά καταγγείλουμε τόν τρόπο δράσης τῶν ΜΜΕ –κάτι πού κατάντησε πλέον κι αὐτὸ πληκτικὸ κι ἀνούσιο ἀφοῦ ὅλοι μπαίνουνε στό χορὸ τους μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο– εἶναι δύσκολο νά δοῦμε τό πραγματικὸ δάσος. Τό δάσος εἶναι ἡ δημοκρατία πού στίς σύγχρονες ἀνεπτυγμένες κοινωνίες κατάντησε μινιμαλιστικὴ δημοκρατία, σύμφωνα μέ τὴν ἱμπρεσιονιστικὴ ὁρολογία τοῦ Πιέρ Ἀντρέ Ταγκιέφ ἢ σύμφωνα μέ τόν ὄρο *συναίνετική δημοκρατία*, πού προτιμῶ ἐγὼ καί μερικοὶ ἀκόμα. Περί τίνος πρόκειται;

Νά καταγράψουμε, ἢ μᾶλλον νά ἐπαναλάβουμε τὰ κύρια σημεῖα. Νά δοῦμε μιά διαδικασία πού ἔκανε ἕνα πολιτικὸ σύστημα νά διολισθαίνει ἀπὸ τὴν *ἀντιπροσωπευτικὴ* δημοκρατία στή *συναίνετικὴ* δημοκρατία, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐγγράφεται κι ὅλος ὁ προεκλογικὸς ὄρμαγδός, γιατί σκοπὸ ἔχει ἀκριβῶς νά ἀποσπάσει τὴ συναίνεση.

1. Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία ἀπορρέει καί στηρίζεται στήν ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας-λαϊκῆς ἐντολῆς, ἔτσι ὅπως τὴν ἔθεσμοποίησαν τὰ δημοκρατικὰ συντάγματα τῆς νεωτερικότητος. Ἡ λαϊκὴ ἐντολή-λαϊκὴ κυριαρχία συγκροτεῖται καί ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ πολὺ συγκεκριμένους καί αὐστηρὰ προσδιορισμένους δημόσιους, ἐννομους θεσμούς. Ὁ λαὸς καί ὁ πολίτης δέν ἐκφράζονται μέ ἰαχές, ὁ λαὸς δέν ὑπάρχει ὡς πλῆθος, δέν λειτουργεῖ πλειδικά, δέν ἀρπάζει τὰ *jacta mobilia* –τά κέρματα– πού τοῦ πετοῦν οἱ αὐτοκράτορες, καθὼς περνοῦν πάνω στό ἄρμα τους σέρνοντας πίσω τους σκλάβους κι αἰχμαλώτους. Οἱ πληθεῖοι ἐπεφημοῦσαν ἀγρίως τοὺς αὐτοκράτορες καί ὀρμοῦσαν καταπάνω στὰ κέρματα, πῖος θ' ἄρπαζε κάτι ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ γαλαντομία, κουτουλώντας ὁ ἕνας τόν

άλλον, σπρώχνοντας και σπρωχνόμενοι: ή γιούργια, πού λέγαμε παιδιά αν κάποιος μᾶς πέταγε κάποια φιλά. Ὁ λαός δέν ἐκλέγει διά βοῆς. Νά πάρουμε ξανά ὑπόψη, ἂν τό ξεχάσαμε, ὅτι ἡ δημοκρατία προϋποθέτει τήν ὑπαρξη δημόσιου χώρου, τήν ὑπαρξη δηλαδή ὀργανωμένου χώρου τῶν πολιτῶν ἐντός τοῦ ὁποίου συνομιλοῦν καί συγκρούονται οἱ πολῖτες γιατί ὁ δημόσιος χώρος δέν εἶναι τό λιβάδι μέ τίς μαργαρίτες ἀλλά εἶναι χῶρος συγκρουσιακός: συγκρούονται διαφορετικά καί ἀντιθετικά συμφέροντα, ἰδεολογίες, ποικίλες ἐκφράσεις, τάξεις καί κοινωνικά στρώματα, ἐπαγγελματικές κατηγορίες, συγκρούονται ἄνθρωποι μέ σάρκα καί ὀστά. Κεντρικός θεσμός σ' αὐτή τή δραματική ὑπόθεση τῆς δημοκρατικῆς συνομιλητικότητας εἶναι τὰ κόμματα τῆς νεωτερικότητας, πού κι αὐτά δέ εἶναι πληθειακά ἀλλ' εἶναι ὀργανωμένα μέ τούς δικούς τους κανόνες, πού διαφέρουν μέν ἀπό περίπτωση σέ περίπτωση, εἶναι ὅμως κανόνες δεσμευτικοί γιά ὅλους. Κι ἔτσι ἐκφράζεται καί ἀποφασίζει, ἐντός τοῦ κόμματος, ὁ ὀργανωμένος σέ κόμματα λαός.

Οἱ τελικές ἀποφάσεις, τὰ ἀποτελέσματα δηλαδή τῶν γενικῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν ἀντιπροσωπεύουν τή βούληση τῶν ἐκλογέων-πολιτῶν, μιά βούληση πού νομιμοποιεῖ τό βουλευτικόν (Βουλή) καί τό Ἐκτελεστικόν (κυβέρνηση).

Αὐτός εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, πολιτεύματος τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, πού γιά νά λειτουργήσει ὁμαλά προϋποθέτει τή θέσπιση καί τή λειτουργία τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων καί τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τή λειτουργία θεσμῶν. Δέν ἰσχύει ἡ λαϊκιστική ἀρχή πού δίδαξε ὁ Ἄνδρέας Παπανδρέου: «Δέν ὑπάρχουν θεσμοί, ὑπάρχει μόνον ὁ κυρίαρχος λαός», κάτι πού ὁ γιός ἀνεβάζει τώρα σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο.

2. Τά προηγούμενα, πού μοιάζουν κοινοί τόποι ἀγωγῆς τοῦ πολῖτη, ἀνήκουν πλέον σέ μεγάλο βαθμό στήν ἱστορία τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ-κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Ἐκτός ἀπό τὰ γνωστά καί θλιβερά διαλύματα τοῦ κράτους ἐκτάκτου ἀνάγκης –φασισμός, ναζισμός, στρατιωτικές δικτατορίες– τό δημοκρατικό-ἀντιπροσωπευτικό σύστημα ὡς δημόσιος καί ὑποχρεωτικός θεσμός δέν ἔχει διαλυθεῖ, δέν ἔχει καταργηθεῖ. Ἐχει ὅμως οὐσιαστικότερα ἀλλοιωθεῖ. Διότι:

α) τίς τελευταῖες δεκαετίες τὰ κόμματα δέν εἶναι οἱ ἀποφασιστικοί φορεῖς διαμόρφωσης καί ἐκφρασης τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Βέβαια οὔτε αὐτά ἔχουν καταργηθεῖ. Ἀλλά ἡ ὀργανωμένη βάση τους ὄχι μόνο ἔχει μειωθεῖ ποσοτικά, ἀλλά ἔχει ἀποδυναμωθεῖ λειτουργικά: ἡ βάση δέν εἶναι λειτουργοῦσα [θυμᾶμαι τώρα μιά ἀπό τίς κύριες κατηγορίες κατά τοῦ ἐνιαίου ἱστορικοῦ ΚΚΕ, στή διάσπαση τοῦ 1968: «Δέν ἔχει πιά τό κόμμα λειτουργοῦσα βάση», λέγαμε, κι ἀνανέωση σημαίνει τό κόμμα ν' ἀποκτήσει λειτουργοῦσα βάση: πρέπει οἱ ὀργανώσεις νά ἀποφασίζουν γιά τήν πολιτική τοῦ

κόμματος καί γιά τήν ἐκλογή ἡγεσίας. Ἔτσι γιά τήν ἱστορία].

β) Στό μεταξύ ἔχουν διαμορφωθεῖ κόμματα νέου τύπου [ὄχι σάν ἐκεῖνο τό «κόμμα νέου τύπου» πού προέβλεπε ὁ Λένιν, ὅπου τό κόμμα καί παρά τόν συγκεκριμένο του δέν ἐννοεῖτο χωρίς τή λειτουργοῦσα βάση του].

Τά κόμματα νέου τύπου εἶναι τὰ ΜΜΕ. Τά ΜΜΕ εἶναι βέβαια μέσα, εἶναι μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, ἀλλά εἶναι καί κάτι ἄλλο. Ὅχι μόνο διά τῆς ἐνημερώσεως καί τῆς ἐπικοινωνίας ἐπηρεάζουν τό φρόνημα τῶν ἀκροατῶν-θεατῶν, κάτι πού πάντα ἔκανε ὁ Τύπος. Ἀλλά ἐπιπλέον ἀποφασίζουν. Καθώς συνδέονται ἄμεσα μέ τὰ μεγάλα οἰκονομικά συμφέροντα, καθώς τὰ ἴδια εἶναι ἰσχυροί οἰκονομικοί παράγοντες, καθώς συνδέονται ἄμεσα μέ τή διαφήμιση –διαφήμιση ἐκτός ΜΜΕ δέν ὑπάρχει–, καθώς ἡ διαφήμιση συμβάλλει τὰ μέγιστα στήν κυκλοφορία-πώληση τῶν ὑλικῶν καί τῶν ἀυλῶν ἐμπορευμάτων, καθώς χάρη στή διαφήμιση προσδιορίζουν τήν παραγωγή ἐμπορευμάτων, ἄρα τίς καταναλωτικές συμπεριφορές τῶν ἀνθρώπων, καθώς ἡ ἐμπορευματοποίηση ἔχει πλέον καταλάβει ὅλο τόν χώρο παραγωγῆς ἀγαθῶν ἀκόμη καί τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν (νερό, ἀέρας, δροσισμός, εὐκρασία, «ὀμορφιά», πράσινο, θάλασσα), ἀκόμη καί τῶν δημόσιων ἀγαθῶν (ἐπικοινωνία, μεταφορές, υγεία, ἐκπαίδευση, ἀσφάλιση, διασκέδαση, πολιτισμός κ.λπ.), καθώς, λοιπόν, τὰ ΜΜΕ ἐλέγχουν ὅλα αὐτά σέ συνεργασία ἢ συνεταιρισμό ἐπ' ἀμοιβαία ὠφελεία μέ τὰ μεγάλα ἰδιωτικά συμφέροντα –ἡ διαπλοκή πού λέμε– γιά τούς λόγους αὐτούς ἀποφασίζουν. Ἡ προεπιλεγμένη ἀπ' αὐτά ἀπόφαση θά ἐπενδυθεῖ καί τόν τύπο τῆς νόμιμης κρατικῆς ἀπόφασης. Εἶναι κόμματα ὀλιγαρχικά-ἰδιωτικά, εἶναι ὁ πυλώνας τοῦ σύγχρονου ὀλιγαρχικοῦ συστήματος.

γ) Τά κόμματα νέου τύπου γιά νά εἶναι ἀποτελεσματικά στή κύρια λειτουργία τους, πού συνίσταται στή διαμόρφωση συμπεριφορῶν καί ἀξιῶν καί πλαγίως στή λήψη ἀποφάσεων, χρησιμοποιοῦν ὄχι βέβαια κατασταλικούς μηχανισμούς ἀλλά τούς διανοημένους νέου τύπου, ἐπαγγελματίες τοῦ λόγου καί τῆς εἰκόνας. Ἡ αὐξανόμενη ἐπιρροή τῶν ΜΜΕ συνδέεται μέ τή συνεχή παρέμβαση τῶν «εἰδικῶν τῆς πολιτικῆς», τῶν «εἰδικῶν τοῦ φαντασιακοῦ» (καλλιτέχνες, ἠθοποιοί κ.λπ.), τῶν εἰδικῶν τῆς ἐπικοινωνίας, τῶν πολιτειολόγων καί τῶν ἐπικοινωνιολόγων. Τό προσωπικό αὐτό –οὔδεις ψόγος, μιά δουλειά εἶναι κι αὐτή– τῶν νέων διανοουμένων, τῆς γραφίδας, ἀλλά κυρίως τοῦ μικροφώνου καί τῆς ὀθόνης, εἶναι ἐπαγγελματικό. Ἡ πολιτική πού περνᾷ ἀπό τή γραφίδα, τήν ὀθόνη καί τό μικρόφωνο εἶναι ἕκατό τὰ ἕκατό ἐπαγγελματική –οὔδεμία σχέση μέ ἐπαγγελματικά στελέχη τῶν παλαιότερων ἀριστερῶν κομμάτων. Ἡ ἐπαγγελματοποίηση ὅμως τῆς πολιτικῆς συνεπάγεται τήν ἀποϊδεολογικοποίηση τῆς πολιτικῆς. Πιο σωστά συνεπάγεται τήν υιοθέτηση τῆς ἰδεολογίας πού ὑπηρετεῖ τό μέσον, δηλαδή τήν ἰδεολογία τοῦ ἰδιωτικοῦ, τοῦ μή κοινωνικο-δημόσιου, τοῦ ἀτομι-

κιστικοῦ, τοῦ καταναλωτισμοῦ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά στό βαθμό πού οἱ ἀποφάσεις καί κυρίως ἡ ἰδεολογική ποδηγέτηση τοῦ κόσμου-θεατῆ περνᾷ στά χέρια αὐτῶν τῶν νέων ἐλίτ, ὁ κόσμος ἀπολιτικοποιεῖται. Δηλαδή δέν μετέχει στή λήψη τῶν ἀποφάσεων, ἐξοστρακίζεται στό περιθώριο, στήν τηλεθέαση. Στόν καναπέ. Χάνει ἔτσι καί τή λίγη συμμετοχή πού εἶχε στόν δημόσιο χῶρο.

3. Συνέπεια τῶν προηγούμενων εἶναι ἡ μείωση τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν, ὁ περιορισμός σέ μιά ἐλάχιστη πολιτική πράξη, μιά τελετουργική πράξη, προκαθορισμένη, ὅπως κάθε τελετουργία στήν ὁποία τόσο ὁ τελεστής ὅσο καί τό κοινό τοῦ τελεστή ἐπαναλαμβάνουν τό ἴδιο καί τό ἴδιο. Ἡ συμμετοχή στήν τελετουργία τῶν ἐκλογῶν εἶναι βέβαια ἀπαραίτητη γιά τή νομιμοποίηση τοῦ συστήματος τῶν ἐξουσιῶν, στήν πραγματικότητα ὅμως δέν προσφέρει παρά τή *συναίνεση*. Παράδειγμα, παγκόσμιας πρώτης, ἡ ἐκλογή τοῦ Γ. Παπανδρέου ὡς προέδρου τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀπό ἕνα ἑκατομύριο ψηφοφόρους, οἱ ὁποῖοι ἐπῆγαν ἐθελοντικά στήν κάλπη νά ψηφίσουν γνωρίζοντας πολύ καλά ὅτι μετεῖχαν σέ μιά μη-ψηφοφορία, κι ὅτι τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἤδη ἀποφασισμένο, ὅτι δέν εἶναι δικό τους ἀποτέλεσμα. Ἐψήφισαν σ' αὐτή τήν ἐκλογή ἀπό καθηγητές πανεπιστημίου καί δῆ «πολιτικοί ἐπιστήμονες» ἔως τό πιό λαϊκό πόπολο τῆς γειτονιάς τοῦ χωριοῦ. Δέν ἐψήφισαν ὅμως ἔδωσαν τή *συναίνεσή τους* στίς εἰλημμένες ἀποφάσεις τίς ὁποῖες, βεβαίως, ἐπιδοκίμαζαν, εἶπαν στόν Γιώργο Παπανδρέου «κάνε ὅ,τι καταλαβαίνεις».

Μετά ἀπ' αὐτά, τά σχεδόν σχολικά, ἄς ἔρθουμε κάπως πιό συγκεκριμένα στό δάσος, δηλαδή τή δημοκρατία.

Ἔτσι ὅσα ζοῦμε αὐτό τόν προεκλογικό καιρό εἶναι σημάδια, ἔργα καί ἡμέρες τῆς λειτουργίας τῶν κομμάτων νέου τύπου, τῶν διανοουμένων νέου τύπου, τοῦ ἀσπροδοτισμοῦ τῆς ὀθόνης, εἶναι ἡ κίνηση, ἡ ἀτάκα καί τά λόγια πάνω στό σκηνικό πού στήθηκε ξαφνικά γιά νά κινηθοῦν οἱ ἠθοποιοί καί οἱ μίμοι, στό σκηνικό στό ὁποῖο δέν παίζεται κανένα ἔργο πέραν τῆς ἀπόσπασης τοῦ μεγαλύτερου μεριδίου τοῦ ἀκροατικοῦ ἐκκλησιάσματος. Τό ἔργο τῆς πολιτικῆς, τό ἔργο τῆς δημοκρατίας ἀπουσιάζει, διότι οἱ «ἐπικίνδυνες τάξεις», αὐτές πού ἔχουν τά προβλήματα, ἔχουν ἐκπαρωθεῖ ἀπό τόν δημόσιο χῶρο, ἀπό τό χῶρο τῆς πολιτικῆς, ὅπου θά διεκδικούσαν τά δικά τους. Τά προβλήματα βέβαια παραμένουν προβλήματα. Ὑπάρχει ξηρασία, ὑπάρχει ἀνομβρία ἀλλά ὁ κόσμος μετέχει στή λιτανεία μπάς καί βρέξει ὁ θεός κι ἀφήνει ἐκεῖνα τά ἔργα πού θά φέρουν τό νερό, ἐκεῖνη τήν πολιτική πού θά φέρει τό νερό.

Ἡ κατάσταση αὐτοῦ τοῦ ἀκραίου πλέον λαϊκισμοῦ τοῦ Γεώργου Παπανδρέου, πού ὑπόσχεται ἀκόμη καί λαϊκή συμμετοχή ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχει οὔτε τό ἀχνό

ἶχνος τῆς, εἶναι πραγματικά «πρωτόγνωρη», ὅπως θά ἔλεγε κι ὁ ἴδιος. Εἶναι σά νά γυρίζουμε σέ προνεωτε-ρικές μορφές ἐξουσίας καί πολιτικῆς ὀργάνωσης, ὅπου ἡ πολιτική ἀσκεῖται ἐρήμην τῶν πολιτῶν καί μόνον οἱ δημοσκοπήσεις καταγράφουν ποσοστά συγκατάνευσης καί συναίνεσης.

Καί ἐπί τῆς οὐσίας; Γιατί ὅλα τούτα τά φερόματα τῆς ἐπιφάνειας δέν θά ἦταν παρά μιά ἀκίνδυνη, ἄν καί κακόγουστη, παντομίμα πολιτικῆς ἄν ἔλειπε ἀπό κάτω ἡ οὐσία. Καί ὅμως ἡ οὐσία *ὑπάρχει*. Καί οἱ δύο πρωτεργάτες τοῦ δικομματισμοῦ ὑπηρετοῦν τόν νεοφιλευθερισμό, καί οἱ δύο πρωτεργάτες τοῦ νεοφιλευθερισμοῦ συνδέονται ἀδιάσπαστα μέ τή δράση τῶν ὑπερεθνικῶν ἐλίτ, καί οἱ δύο στηρίζονται καί ὑπηρετοῦν τά ἐκτεταμένα μεσοστρώματα καί τά ἀνώτερα κοινωνικά στρώματα τοῦ πλοῦτου, τῆς ἐκμετάλλευσης, τοῦ κέρδους, τῆς δῆωσης τοῦ περιβάλλοντος, καί οἱ δύο ὑπηρετοῦν αὐτούς πού θέτουν σέ κίνδυνο ἀκόμη καί τίς προϋποθέσεις τῆς ζωῆς, αὐτούς πού ὁ πλουτισμός τους ἀδιαφορεῖ γιά τούς κινδύνους πού ἀπειλοῦν τήν ἴδια τή ζωή. Τό ἔργο πού ἔλεγα πιό πάνω, ὑπάρχει καί εἶναι βαθύτατα ταξικό. Τά κόμματα νέου τύπου εἶναι ἀπολύτως ταξικά κι ἄς καμώνονται ὅτι ἀναγνωρίζουν τά λαϊκά προβλήματα. Ἄλλωστε αὐτή εἶναι ἡ πεμπτουσία ὅλων τῶν λαϊκισμῶν: μιά ρητορεία –ἀπ' τό μπαλκόνι στό λαϊκισμό παλαιοῦ τύπου, ἀπ' τήν ὀθόνη στή μοντέρνα ἐκδοχή– ἑνας ρητορισμός κενόλογων συνθημάτων γιά λαϊκή κατανώθηση. Τό λαϊκότροπο καί τό δημοκρατικοφανές τοῦ λόγου πάει νά σκεπάσει, ἀκριβῶς, τό λαϊκό καί τή λαϊκότητα πού προκύπτει ἀπ' τό λαό. Ἡ ἀλλαγή τελείωσε, ζήτω ἡ ἀλλαγή. Ἔτσι οἱ λέξεις, τά λόγια κι οἱ χειρονομίες μᾶς μπάζουν σ' ἕνα παιχνίδι πού ἐνῶ εἶναι τῆς τάξης τῆς ζωῆς, τῆς αἰσθησης καί τῆς ἐννόησης αὐτές μᾶς σαλαγίζουν στόν φαῦλο κύκλο τῆς ταυτολογίας. Τριάντα χρόνια ΠΑΣΟΚ δέν ἔφτιαξαν ἕνα «λαϊκο-δημοκρατικό ἐμεῖς», ἀλλά ἔφεραν, μέχρις ἐξοντώσεως, τή διάλυση τῆς ὁποίας λαϊκῆς ριζοσπαστικότητας.

Καί βέβαια τά πράγματα δέν μπορούσαν νά μείνουν ἐκεῖ πού τά ἄφησε φεύγοντας ἀπό τόν μάταιο ἐποῦτο κόσμο ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου. Ἦρθε ὁ ἐκσυγχρονισμός, ἡ νέα ἐποχή, οἱ χειρισμοί, τά μπαλώματα. Ἀλλά κι αὐτά ἔφαγαν τά ψωμιά τους. Ἐμείναν μόνο στή θέση τους «τά στελέχη πού ἀποφασίζουν γιά τά πάντα» (Στάλιν) καί ὁ ἀρχηγός. Κανείς δέν μπορούσε νά ἐγυνηθεῖ τή μακροδιότητα ὑψηλῶν καταναλωτικῶν δυνατοτήτων. Ἰσχυρές μερίδες μεσοστρωμάτων πού συνδέθηκαν μέ τήν ἐκπασσοκισμένη γραφειοκρατία ἀπέτε-λεσαν τόν σκληρό πυρήνα τῶν ἀνερχόμενων νεοαστῶν, ἐνῶ λαίμαργοι ἐπιχειρηματικοί κύκλοι συνέδεσαν αὐτά τά χρόνια τά συμφέροντά τους μέ τήν πασοκική ἐξουσία, νεμόμενοι προμήθειες, δημόσιες ἐπενδύσεις καί δημόσια ἔργα. Ἀμφισβητοῦνται ὅμως ἔντονα ἀπό τούς νεοδημοκράτες πού διεκδικοῦν κι αὐτοί τά ἀπαράγραπτα δικαιώματά τους στή νομή τῆς πίττας, εἰσπράττοντας ἐπιπλέον σημαντικό μέρος τῆς μεγάλης λαϊκῆς

δυσαρέσκειας. Κι αφού η συναίνεση δέν μπορούσε πιά νά φτιαχτεί ούτε μέ τή διαχειριστική ρουτίνα τού κ. Σημίτη ούτε μέ τά ιδεολογήματα τής 3ης τού Σεπτέμβρη έπρεπε νά ξεκαινουργωθοῦν οί μύθοι. Καί ξεκαινουργώθηκαν: ήρθε τό νέο, ό νέος, ή αλλαγή τής αλλαγής «ή ρήξη μέ όλα», ή «συμμετοχική δημοκρατία», «ή δημοκρατική παράταξη». Ήρθε ό καιρός τού γιού-λυτρωτή, τού γιού-σωτήρα, ενός σωτήρα πού, όπως κάθε σωτήρας, πρέπει νά σωθει για νά μπορεί νά σώσει τούς απειλούμενους καί τούς ανασφαλείς. Γι' αυτό τόν ψήφισαν, όπως θά υπέγραφαν λευκή έπιταγή. Δέν νομίζω ότι τό έφεύρημα θά πιάσει, ότι ή προσδοκία τους θά έπαληθευθεί. Υπάρχει μεγάλη φθορά, δέν μπορεί νά λάμψει εύκολα τό σκουριασμένο σίδερο. Αυτό δείχνουν τά σημάδια. Ωστόσο, λάμψει δέν λάμψει τό σίδερο τού λαϊκισμού καί τού νέου ιεροφάντη του, βουλιάζει στόν πάτο τόν κοσμάκη αν καί δώνει τό νέο όχημα σαν άερόστατο ύψιπετές.

Διάβαζα τελευταία ότι ό πρόεδρος τού ΣΥΝ χαρακτήρισε τό ΠΑΣΟΚ κόμμα κεντρώο, άρα όχι σοσιαλιστικό. Χρειάστηκαν 30 χρόνια για νά ειπωθεί αυτό,

έστω τώρα πού τό ΠΑΣΟΚ διέρρηξε κάθε σχέση μέ τίς παλιότερες σοσιαλίζουσες ρητορείες του. Ίσως αυτή ή καιρία επισήμανση βοηθήσει τόν δημοκρατικό κόσμο, τόν άριστερό κόσμο κυρίως, νά βρει τίς πηγές έμπνευσής του, ν' αποστρέψει όριστικά τό πρόσωπό του από τίς μυθοπλαστικές τελετουργίες. Νά ξαναβρεθεί έτσι ή πίστη στό σοσιαλισμό, ό,τι πολυτιμότερο δηλαδή είχε φτιάξει ή ιστορική Άριστερά για καί μέ τό λαϊκό κόσμο. Κι αυτό είναι ό μέγας στόχος, ό δικός μας, τώρα πού φυραίνουν οί στατιστικές μέσα στή γενική άρρυθμία, τώρα πού παραδέρνει κάθε τί πού έννοσημάτωνει τή συλλογική ζωή, κάθε τί πού καθιστά τήν πολιτική συμμετοχή απόλαυση, πάθος, κίνδυνο, δημιουργία. Τώρα πού καταναλώνουμε τό απείκασμα τού έαυτού μας καί μουλιάζουμε μέσα στόν νεοσυντηρητισμό, κανείς δέν μπορεί νά μάς σώσει παρά ό έαυτός μας. Έκείνο τό περιπόθητο 3% δέν είναι μόνο τό εισιτήριο για νά μπει τό ψηφοδέλιό μας στή Βουλή, πού μόνο μέ κόπο κι έμπνευση θά τό κερδίσουμε. Είναι ένα έφαλτήριο νά ξεκολλήσουμε άπ' τό τέλμα.

Η ΑΥΓΗ

ΠΑΡΤΕ ΤΗΝ ΑΥΓΗ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΣΑΣ

- Καθημερινή, έγκυρη ενημέρωση, πολιτικές αναλύσεις.
- Πλούσιο κοινωνικό ρεπορτάζ, η φωνή των κοινωνικών κινημάτων.
- Η δράση της Άριστεράς.
- Κάθε Σάββατο πλούσιο ρεπορτάζ για διεθνή θέματα, καθώς και παρουσίαση του διεθνούς Τύπου.
- Τετρασέλιδο για το διβλίό κάθε Κυριακή.
- Κινηματογραφική κριτική, θέατρο, μουσική, τέχνες.
- Αναλύσεις για τα θέματα του καιρού μας στα «Ένθέματα» κάθε Κυριακή.

- Γραφτείτε συνδρομητές στην Αυγή.
- Η Αυγή στο σπίτι σας, κάθε μέρα, και Κυριακή, το πρωί στις 7 με ειδικό Ταχυδρομείο. Ισχύει μόνον εντός Λεκανοπεδίου (όχι για την επαρχία).
- Για να γραφτείτε μπορείτε να απευθυνθείτε στο τμήμα Συνδρομών της εφημερίδας, Αγίου Κωνσταντίνου 12, ΑΘΗΝΑ, τηλ.: 010-5231831, FAX: 010-5231822, E-mail, editors@avgι.gr.
- Ετήσια συνδρομή: 290 €. Εξάμηνη συνδρομή: 150 €

Με τη συνδρομή σας ενισχύετε την εφημερίδα
της Ανανεωτικής Άριστεράς

Κι εσύ καθ' αυγή με την ΑΥΓΗ

Η ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Αποτελεί μάλλον αυτονόητη διαπίστωση αυτό που οι παλαιοί οικονομολόγοι περιέγραφαν με τό δικό τους γλαφυρό τρόπο. Έκει όπου τά εισοδήματα των ανθρώπων πολλαπλασιάζονται, εκεί ή ευημερία αποκτά νόημα, ή καθημερινή ζωή των ανθρώπων βελτιώνεται και όλα όσα υλικά την εξυπηρετούν, γνωρίζουν αξιοσημείωτη ανάπτυξη. Σέ εποχές που ή πρόοδος αποτιμάται μέ υλικά μάλλον παρά ψυχικά και θεολογικά επιχειρήματα ο αρχαίος αυτός κανόνας δείχνει νά κυριαρχεί ιδιαίτερα σέ εκείνες τίς περιπτώσεις όπου τά παραγόμενα και διακινούμενα αγαθά δέν αποτελούν τό αποκλειστικό μονοπώλιο μιάς στενής κάστας ανθρώπων. Στόν ευρωπαϊκό κόσμο δηλαδή, όπου κάπως έτσι έχουν τά πράγματα.

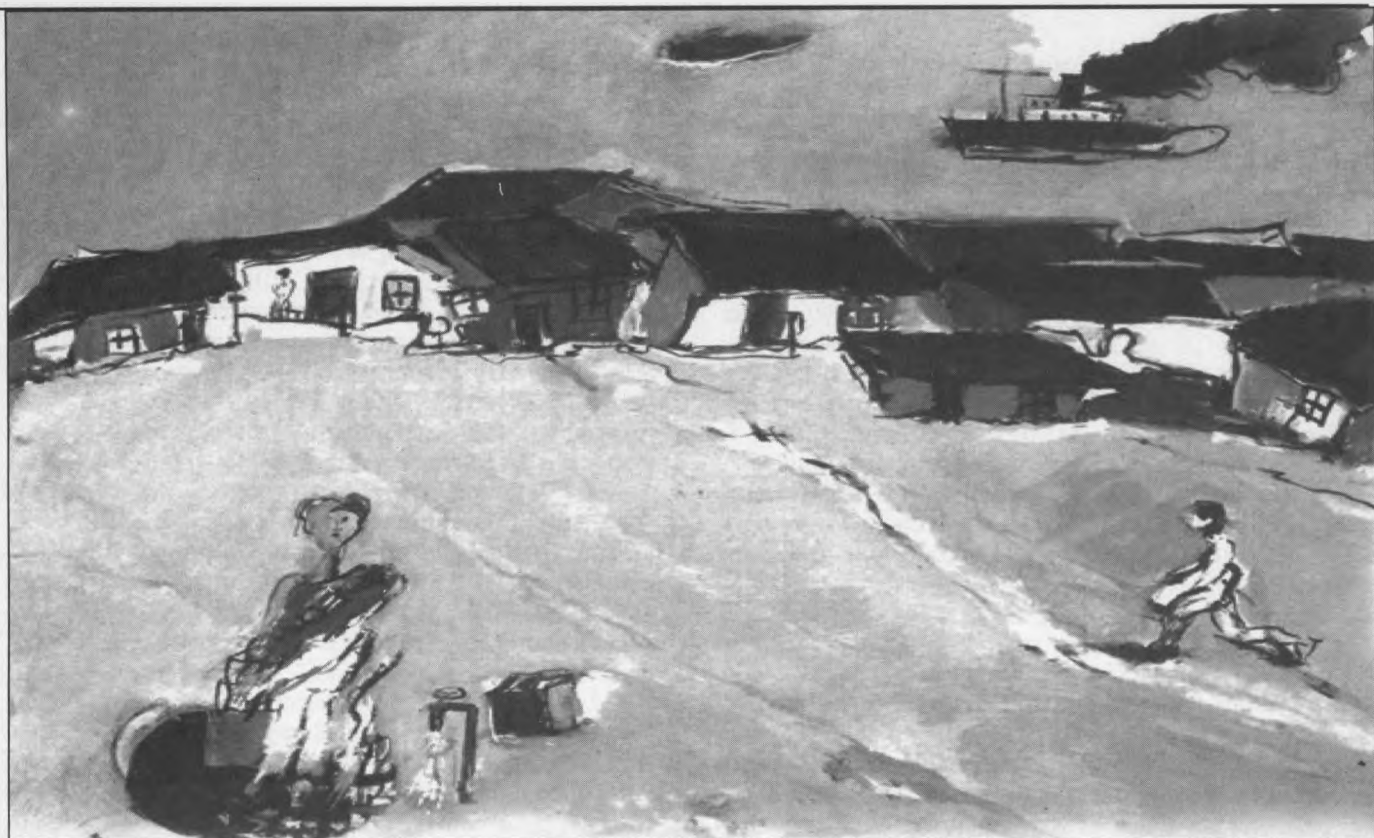
Οι κανόνες όμως ποτέ δέν είναι απλοί και ένιστε παρουσιάζουν δυσλειτουργίες, τίς οποίες οι λάτρεις του απόλυτου, έξοβελίζουν πρόθυμα στήν κατηγορία των εξαιρέσεων έτσι ώστε νά παραμένει άμόλυντος ο γενικός κανόνας. Τό θέμα είναι πώς σέ πολλές έκδοχές τής «ανάπτυξης» ο κανόνας και οι εξαιρέσεις του δείχνουν νά αναμειγνύονται σέ μία άξεδιάλυτη κατάσταση όπου τίποτε δέν είναι αυτονόητο και προφανές.

Στήν έπαρχιακή πόλη, για παράδειγμα, όπου κατοικώ, στό Ρέθυμνο τής Κρήτης, ή άνοδος των εισοδημάτων σημαντικού ποσοστού του πληθυσμού και ο πολλαπλασιασμός, κατά συνέπεια των αγαθών που τή συνοδεύουν, είναι γεγονός όρατό διά γυμνού οφθαλμού. Άποτυπώνεται στόν αριθμό και στήν ποιότητα των όχημάτων που κυκλοφορούν στους δρόμους, στόν πολλαπλασιασμό των «πολύ σίκ» καταστημάτων, αλλά και στήν λαμπρότητα των ιδιωτικών κατοικιών ή στήν υπερπροσφορά νέων ακινήτων που πάντοτε όμως βρίσκουν αγοραστές και πάντα οι τιμές τους τραβούν τήν άνηφορά. Τήν ίδια στιγμή ή λεγόμενη ποιότητα τής καθημερινής ζωής και ο δημόσιος βίος των ανθρώπων άγγίζει τήν έσχατη έξαθλίωση. Τό πιο απλό των δικαιωμάτων του σύγχρονου ανθρώπου, τό δικαίωμα του νά διαβεί στήν αντίπερα όχθη των κεντρικών λεωφόρων όπου ρέει άσταμάτητα και άνεξέλεγκτα τό άχαλίνωτο ρεύμα των όχημάτων, αποτελεί άνεκπλήρωτο πόθο, όταν ή αποφασιστικότητα δέν τό μετατρέπει σέ επικίνδυνη επίχειρηση. Πρίν από τρία χρόνια, στό όνο-

μα του έκσυγχρονισμού τής πόλης ή δημοτική άρχή κατάργησε τούς ελάχιστους υπάρχοντες φωτεινούς σηματοδότες (τρεις ή τέσσερις σέ μία πόλη 20-25.000 κατοίκων) και έκτοτε ή εποχούμενη ζωή κυλά έτσι χωρίς κανόνες και πρόγραμμα.

Δέν είναι αυτό τό μόνο παράλογο και άντιφατικό. Πολυκατοικίες μεγάλου μεγέθους και ύψηλών προδιαγραφών, μέ απλόχωρες πυλωτές, ώστε νά χωρούν όσο τό δυνατό περισσότερα από τά αυτοκίνητα των ένοίκων, κτίζονται στίς πλαγιές των λόφων μέ τρόπο πυκνό και συμπαγή ο οποίος μπορεί νά μεριμνά για τό πώς δέν θά βρέχονται τά αυτοκίνητα των ένοίκων, αλλά άδιαφορεί πλήρως για τό πώς αυτά θά φθάνουν ως τό καταφύγιό τους. Δρόμοι πρακτικά δέν οδηγούν εκεί καθώς ή παλαιά άγροτική, φιδωτή και περίπλοκη ρυμοτομία, εκ των ένόντων τοιμεντωμένη, στενή και μέ μεγάλες κλίσεις, αποτελεί τή μόνη πρόσβαση στα έντυπωσιακά κτίσματα. Ός εκ τούτου ο καθημερινός σάκκος των άπορριμμάτων χρειάζεται νά μεταφερθεί μέ τό οικογενειακό αυτοκίνητο ως κάποια κεντρικότερη οδό όπου νά μπορεί νά φθάνει άπορριματοφόρο. Άς μή σκεφτόμαστε δέ τήν περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Στό γειτονικό Ηράκλειο, άρκετούς μήνες πρίν, μία ήπια σεισμική δόνηση ύποχρέωσε τούς κατοίκους των πολυκατοικιών του κέντρου νά βγάλουν τά όχήματά τους από τίς πυλωτές για νά άποφύγουν τόν κίνδυνο νά τά πλακώσουν τυχόν σοβάδες. Τό αποτέλεσμα ήταν γενική και πολύωρη παράλυση τής πόλης. Ευτυχώς δέν έπρόκειτο για προ-σεισμό. Τήν ίδια στιγμή τά παιδιά στα δημοτικά σχολεία μαθαίνουν —μέσα από πολυέξοδα προγράμματα «πολιτικής προστασίας»— ότι σέ περίπτωση σειμού «καταφεύγουμε κάτω από τά θρανία και περιμένουμε οδηγίες και βοήθεια από τούς άρμόδιους φορείς». Είναι σίγουρο ότι θά περιμένουν πολύ, μά πάρα πολύ...

Φυσικά στήν πόλη αυτή δέν υπάρχουν ουσιαστικά μέσα μαζικής μεταφοράς παρά τήν έκτασή της και τόν πολλαπλασιασμό των κατοίκων της εξαιτίας του τουρισμού ή των φοιτητών που στοιβάζονται σέ αυτή τόν χειμώνα. Έτσι, όταν κάποιο παιδί θέλει νά πάει στό σχολείο, στό φροντιστήριο, στα άγγλικά, στή μουσική, στό κολυμβητήριο (τέτοιο υπάρχει) ή σέ παιδικό πάρ-

τυ, τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας πρέπει νά στρατευθοῦν ἔτσι ὥστε νά τό μεταφέρουν καί νά τό ἐπαναφέρουν στή βάση του. Ἀπό τό νηπιαγωγεῖο ὡς τό λύκειο, τό μέγάλωμα ἐνός παιδιοῦ κάτω ἀπό αὐτούς τούς ὅρους πρέπει νά συμπεριλάβει –σέ περιπτώσεις ὅπου ἡ ἀπόσταση εἶναι δέκα χιλιόμετρα ἀπό τό κέντρο– καί 400.000 χιλιόμετρα ὁδηγήματος ἢ, ἂν θέλετε, δέκα φορές τόν γύρο τῆς γῆς στόν Ἰσημερινό μάλιστα γιά νά μήν κλέβουμε περνώντας ἀπό τούς Πόλους. Ἀπορῶ πού μερικοί φίλοι μου ἀποροῦν ὅταν τούς ἀνακοινῶ πῶς σχεδιάζω νά πεταχῶ μέ τό αὐτοκίνητο στό Βλαδιβοστόκ μόλις ὁ γυιός μου τελειώσει τίς ἐξετάσεις. Εἴκοσι χιλιάδες χιλιόμετρα εἶναι τρέχουσα πρακτική γιά τόν κατοικούντα στήν ἐλληνική ἐπαρχία ἐνῶ οἱ δρόμοι τῆς Σιβηρίας ἀποκλείεται νά εἶναι χειρότεροι ἀπό αὐτούς τῆς Κρήτης.

Σέ κάθε περίπτωση τό σημαντικό δέν εἶναι τὰ πάθη τῶν ὄσων –δέν τούς ἐξανάγκασε κανείς, θά μπορούσαν νά κάτσουν στίς μεγάλες πόλεις, ὅπως κάνει τό 60% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας– κατοικοῦν στήν ἐπαρχία. Ἐκεῖνο πού ἀξίζει νά ἀναλυθεῖ εἶναι τό πῶς ἡ αὔξηση τῶν εἰσοδημάτων ὁδήγησε στήν ὑποβάθμιση τῆς ποιότητας τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὑποβάθμιση πού δέν ἄπτεται μόνο τῶν καθαρᾶ κοινωνικῶν λειτουργιῶν –

π.χ. ἐλεύθερος χρόνος– ἀλλά καί τῆς οἰκονομίας αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς καθὼς αὔξάνει τό «κρυφό» κόστος τῆς ζωῆς σέ χαμένες ὥρες, μὴ παραγωγικές δραστηριότητες, ἄδηλα ἐξοδα καί τὰ συναφῆ. Αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς εἶναι πολυδάπανος μέ ἕναν τρόπο πού δέν σχετίζεται μέ τήν πολυτέλεια καί τή χλιδή. Ἀπλῶς κατατρῶγει τὰ πλεονάσματα τῆς ἀνθρώπινης παραγωγικῆς διάθεσης καί τῶν ἀνάλογων πόρων.

Καθὼς ἡ ἀντίφαση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν αὔξηση τῶν διαθέσιμων εἰσοδημάτων καί στή μείωση τοῦ ποιοτικοῦ ἐπιπέδου ζωῆς ἀποτελεῖ οἰκονομικό καί κοινωνικό γρίφο, θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά παρακολουθήσουμε τίς ἐρμηνεῖες πού οἱ ἰθύνοντες ταγμένοι στήν ὀργάνωση τοῦ δημόσιου χώρου δίνουν στό φαινόμενο. Ὁ ἐξαιρετικά δημοφιλῆς –ἐκλέγεται καί ἐπανεκλέγεται σχεδόν συνεχῶς παρά τό γεγονός ὅτι ἡ πολιτική του σταδιοδρομία σέ αὐτή τή θέση ξεκίνησε μέ ἀμφιλεγόμενο τρόπο στά χρόνια τῆς δικτατορίας– δήμαρχος τῆς πόλης ἀποδίδει τή δυσπραγία πού κυριαρχεῖ στίς καθημερινές λειτουργίες τῆς τελευταίας, σέ ἕνα καί μόνο λόγο. Στήν ἔλλειψη κονδυλίων καί χρηματοδότησης. Μέ αὐτό τό ἐπιχείρημα αἰτιολογεῖ τή μὴ πραγματοποίηση ἐπί σειρά ἐτῶν βασικῶν ἔργων ὅπως οἱ φωτεινοὶ σηματοδότες στοὺς δρόμους καί στίς διασταυρώσεις ἀλλά καί τήν ἀδυναμία ἐκτέλεσης ἀσήμαντων παρεμβάσεων, ὅπως ἡ κατασκευή πεζοδρομιῶν ἢ ἡ ἐπισκευή τῶν ὁδοστρωμάτων.

Πραγματικά, η προσεκτική παρατήρηση των έργων που έχουν ολοκληρωθεί ή έχουν προχωρήσει στην πόλη οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, στο σύνολό τους έχουν πραγματοποιηθεί με εθνικούς ή ευρωπαϊκούς πόρους και ότι η τοπική συμμετοχή σε αυτούς είναι αμελητέα ως ανύπαρκτη. Αυτή η κατάσταση ισχύει τόσο για έργα γενικότερου –«εθνικού»– ενδιαφέροντος φυσικά, όπως το νοσοκομείο, το Πανεπιστήμιο ή ο οδικός άξονας προς Χανιά ή Ηράκλειο, όσο και για έργα άμεσα συνυφασμένα με τις οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες της πόλης, όπως το άποχευτικό, ή διαμόρφωση της νέας παραλίας ή η ανάπλαση της παλιάς πόλης. Ο «πολιτικός» διάλογος στην περιοχή και η κριτική που ασκείται στη δημαρχία, στη νομαρχία αλλά και στους τοπικούς βουλευτές και πολιτευόμενους, συνοψίζεται στην ικανότητά τους να αποσπάσουν κονδύλια είτε από τον κρατικό, είτε από τον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό. Σε αυτή την κατεύθυνση θα έλεγε κανείς ότι η διαρκής υποβάθμιση –ως και εξαθλίωση– των όρων ζωής στην πόλη χρησιμοποιείται ως έφαλτήριο διεκδικήσεων αυτής της μορφής, ως βάση πολιτικών εκδιασμών στους κεντρικούς πολιτικούς φορείς.

Η παραπάνω τακτική θα μπορούσε να έχει νόημα σε μία ζώνη όπου τά εισοδήματα των κατοίκων και οι δυνατότητες δημιουργίας πλεονάσματος από τις παραγωγικές τους δραστηριότητες είναι μηδαμικά. Σε περιοχή όμως όπου ο ιδιωτικός πλούτος είναι εμφανής, ή όλη υπόθεση είναι μάλλον πολιτική, με την έννοια ότι αφορά τον τρόπο λειτουργίας του συγκεκριμένου κοινωνικού χώρου. Υπάρχει μία προφανής στρέβλωση καταστάσεων και έννοιων όπου τό δημόσιο, αντί να αποτελεί συμπλήρωμα και επέκταση του ιδιωτικού, γίνεται απλώς θύμα του τελευταίου. Πραγματικά, αυτό που έντυπωσιάζει τον παρατηρητή είναι η συμβολή της δημόσιας παρουσίας στην παραγωγή ατομικών εισοδημάτων. Άς μή φανταστεί κανείς τίποτε τό εξαιρετικά περίπλοκο. Όλος ο νομός Ρεθύμνου και ιδιαίτερα ο Δήμος της πόλης του Ρεθύμνου διαθέτουν πολλά χιλιόμετρα παραλίας την οποία κατακλύζουν εγχώριοι και αλλοδαποί για τέσσερις τουλάχιστον μήνες τό χρόνο. Οι παραλίες ως γνωστό είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη δημόσια παρουσία (συμπληρωματικά δέ – αυτό δέν είναι τό θέμα μας– προσβάσιμη σε όλο τον κόσμο χωρίς υποχρέωση πρόσθετης πληρωμής τελών γι' αυτό). Πλήν όμως οι παραλίες αποτελούν ταυτόχρονα σημαντικότερες πηγές εισοδήματος. Η «άξιοποίηση» τους, εκτός των άλλων περιλαμβάνει αυτές τις περιφημες πλαστικές «ξαπλώστρες» που κατακλύζουν κάθε γωνιά τους και των οποίων τό ένοίκιο κυμαίνεται από έξι ευρώ στίς απόμακρες παραλίες ως πολλαπλάσια ποσά στίς κεντρικές. Μέ πολλές δεκάδες χιλιάδες λουόμενους σε καθημερινή βάση τά έσοδα που δημιουργούνται από αυτή τή δραστηριότητα άνέρχονται σε πολλά έκατομμύρια ευρώ –ένας τελείως έρασιτεχνικός ύπολογισμός τά άνεβάζει σε έξήντα ίσως έκατομ-

μύρια ευρώ στην κάθε τουριστική περίοδο, ποσό που ίσοδυναμεί –κατά κεφαλήν άν θέλετε– σε ένα εισόδημα της τάξης των 700-800 ευρώ τόν χρόνο για κάθε κάτοικο του νομού, στην ιδανική φυσικά περίπτωση που αυτό θά μοιραζόταν στά ίσια.

Άκόμα μεγαλύτερο πεδίο παραγωγής εισοδημάτων είναι ή μέχρι ασφυξίας κατάληψη των δημόσιων ελεύθερων χώρων της πόλης από κάθε είδους καταστήματα τουριστικών ή άλλων δραστηριοτήτων. Έστιατόρια, ταβέρνες, ζαχαροπλαστεία, μπάρ, καταστήματα άναμνηστικών και άλλων τουριστικών ειδών, κατακλύζουν μέ τραπεζάκια έξω –άλλά και μέ πιά σύνθετες εγκαταστάσεις, άληθινά σούπερ μάρκετ στήνονται επί του δημοσίου χώρου– κάθε ελεύθερη (δημόσια άν θέλετε) γωνιά της πόλης. Αυτή ή γεωγραφική εξάπλωση των δραστηριοτήτων άποφέρει σημαντικό επιχειρηματικό (ιδιωτικό) εισόδημα του οποίου ο ύπολογισμός οδηγεί σε ποσά πολλαπλάσια όπωσδήποτε των προηγούμενων. Όπως και στην περίπτωση του αίγιαλου έχουμε εδώ μία δεύτερη πηγή ιδιωτικού εισοδήματος μέ βασική επένδυση τόν δημόσιο χώρο.

Θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε πλῆθος άνάλογων καταστάσεων έμφανών και προφανών σε όλόκληρη την περιοχή. Ός προς τό άστειο του πράγματος θά μπορούσε νά αναφέρει κανείς τή θεωρούμενη ως αυτόνομη χρήση του πανεπιστημιακού χώρου είτε ως βοσκοτόπου –άλλο πεδίο κατάχρησης δημόσιας παρουσίας ή άνεξέλεγκτη βόσκηση– είτε ως κέντρο παραγωγής ινδικής κάνναβης από τούς γνωστούς-άγνωστους παραγωγούς αυτού του πολύτιμου άγροτικού προϊόντος. Η έννοια της χρήσης της δημόσιας παρουσίας ως βάση για προσωπικό πλουτισμό είναι πλέον παγιωμένη κατάσταση και στην καθημερινή συμπεριφορά και στην εφαρμοζόμενη πολιτική και στην κοινωνική –ας τήν πούμε έτσι– αντίληψη και ιδεολογία των ανθρώπων. Έξυπακούεται ότι άν τό δημόσιο, ή τοπική αυτοδιοίκηση, εξασφάλιζε ένα μικρό μόνο μέρος από τά εισοδήματα που δημιουργούνται μέ βάση την καταπάτηση του δημοσίου χώρου, τότε θά έπρόκειτο για έξαιρετικά πλούσιο φορέα τόν όποιο οι τυχόν ενισχύσεις από την κυβέρνηση ή από τά προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης θά τόν άφηναν παγερά άδιάφορο.

Μέσα σε ένα πλαίσιο μονόπλευρης επένδυσης στο ιδιωτικό και άπόλυτης άπαξίωσης του δημοσίου, μπορεί νά φανταστεί κανείς ότι ή κατάχρηση των πόρων του δημοσίου, έλάχιστα οικονομικά όφέλη αφήνει στους δημόσιους φορείς. Μία παλαιότερη έρευνα για τό δήμο Ρεθύμνου, αναφερόμενη μεταξύ άλλων στο μέγεθος της έκμεταλλευόμενης από ιδιώτες δημόσιας έκτασης για την οποία πληρώνονται δημοτικά τέλη και τά συναφή ένοίκια, έκανε λόγο για έναν άπίστευτα μικρό αριθμό τετραγωνικών μέτρων – λίγες δεκάδες μόνο σε σύνολο πολλών μά πολλών χιλιάδων τετραγωνικών αυτής της κατηγορίας. Τά ύπόλοιπα προφανώς δέν άποδίδουν τίποτε στον φυσικό ιδιοκτήτη τους, τό δημόσιο.

‘Από την άλλη, ένας πρόχειρος υπολογισμός των εσόδων πού μία μέτρια άποξημίωση –της τάξης του 10% του κύκλου εργασιών– για τή χρήση δημόσιου χώρου, θά ανέβαζε τά έσοδα του δήμου σέ δέκα ίσως δισεκατομμύρια δραχμές τό χρόνο, ποσό πού θά άρκούσε για τήν έγκατάσταση φωτεινών σηματοδοτών, τήν κατασκευή πεζοδρομίων και τήν έπισκευή των οδοστρωμάτων.

Στήν κατάσταση αυτή, τοπική αυτοδιοίκηση, νομαρχία, πολιτευτές και κοινό αίσθημα σέ μεγάλο βαθμό ταυτίζονται και συμφωνούν. Έκει όφείλεται μάλιστα και ή δημοτικότητα του σημερινού δημάρχου. Όλες οι ύποδομές, κοινωνικές και παραγωγικές θεωρούνται ύποχρέωση του κράτους των Άθηνών ή του αντίστοιχου των Βρυξελλών και θεωρείται έξαιρετικά άνήθικο νά συζητηθεί έστω ή συμμετοχή των εγχώριων πόρων στήν όλη διαδικασία. Η πεποίθηση αυτή δημιουργεί και «ιδεολογικές» παρενέργειες στίς όποιες μάλιστα, πολλές φορές παγιδεύεται και ή Άριστερά. Ένωώ ότι κυριαρχεί ό περι κρίσης λόγος. Βουλευτές, νομάρχης, δήμαρχος, καταστηματάρχες, έπιχειρηματίες, άγρότες (για λόγους έπιδότησεων αυτοί) σέ κάθε έποχή και σέ κάθε περίπτωση διατυμπανίζουν σέ όλους τους τόνους τήν τρομερή κρίση πού διατρέχει τό νομό, τίς άπειλές πού τόν κατατρέχουν και τήν διαρκώς έπικείμενη κατάρρευση του ρεθυμνιακού σύμπαντος. Προφανώς πρόκειται για τήν ήθική και πολιτική έπικάλυψη του διά τής έπιδότησης και τής ανάλωσης του δημόσιου πλούτου, τρόπου παραγωγής. Στο όνομα τής κρίσης κάθε μέσο για «έπιβίωση» θεωρείται φυσικό και ή άυθαιρεσία, ή καταπάτηση, ή γενική πλέον παραβατικότητα, γίνονται τρόπος ζωής. Στο μεταξύ τά τουριστικά καταλύματα αυξάνονται κατά δέκα τά έκατό κάθε χρόνο, γεγονός πού δίνει σέ αυτή τήν άεναη κρίση παράξενα χαρακτηριστικά. Άπό τήν άλλη πλευρά έλάχιστοι φαίνονται νά αντιλαμβάνονται ότι αυτός ό τρόπος παραγωγής έχει ήμερομηνία λήξης καθώς ή διαρκής ύποβάθμιση του δημόσιου –παρά τίς έπιθυμίες των ανθρώπων– δέν μπορεί παρά νά θίξει κάποτε και τό ιδιωτικό.

‘Αν τοποθετήσουμε «ταξικά» τό πρόβλημα, θά διαπιστώσουμε ότι κύριοι φορείς των παραπάνω πρακτικών δέν είναι οι μεγάλοι κεφαλαιοϋχοι τής περιοχής. Τό αντίθετο μάλιστα συμβαίνει. Οι μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες ως άώνυμες εταιρείες κρατούν κάποια προσηήματα και νόμους και, έν πάση πριπτώσει, πληρώνουν ένα μεγάλο μέρος από τά δημοτικά τέλη και τους φόρους πού τους άναλογοϋν. Ό χώρος των μικρομεσαίων είναι εκείνος πού στο όνομα του «δικαιώματος» στον πλούτο –αυτονόητο και άπόλυτο σέ κάθε «μή

προνομιϋχο»– διαλύει κάθε τί τό δημόσιο. Τό γεγονός ότι αυτά τά στρώματα είναι τά άμιγώς έμπλεκόμενα μέ τήν πολιτική (ή εργατική τάξη είναι στήν πλειοψηφία της άλλοεθνής και μάλιστα πολυεθνική ενώ ό χώρος των μισθωτών είναι και περιορισμένος άριθμητικά και πολλές φορές έχει πρόσβαση και σέ άλλου τύπου εισοδήματα) δημιουργεί ένα έξαιρετικά πυκνό πλαίσιο «διαπλοκής» πού λειτουργεί ως φαϋλος κύκλος. Οι αίρετοί άρχοντες τής περιοχής είναι οι θεσμικοί διαχειριστές του δημόσιου χώρου, γεγονός πού διευκολύνει τά πράγματα.

Νά σημειώσουμε ότι άνάλογες πρακτικές κυριαρχούν και στον άγροτικό χώρο. Σέ σημαντικό βαθμό ή πρόσβαση στίς έπιδότησεις είναι αυτοσκοπός τής άγροτικής δραστηριότητας και τό ίδιο τό προϊόν δέν ενδιαφέρει σχεδόν κανένα. Για νά παρατηρήσουμε κάτι άπλό, μετά από δεκαετίες ισχυρών κινήτρων και άκόμα ισχυρότερων έπιδότησεων, τά περισσότερα από τά άγροτικά προϊόντα του νησιού έξακολουθούν νά μή βρίσκουν τό δρόμο τους στίς διεθνείς άγορές. Στόν τομέα του λαδιού για παράδειγμα έξακολουθούν νά μήν ύπάρχουν μεγάλοι μεγέθους έμφιαλωτήρια πού θά μπορούσαν νά προωθήσουν σταθερή ποιότητα και μεγάλη ποσότητα προϊόντος στίς άγορές. Μιά βόλτα δέ στα σούπερ μάρκετ μπορεί νά πιστοποιήσει τίς άλλες διαρθρωτικές αδυναμίες. Η γραδιέρα Κρήτης, ως έπώνυμο προϊόν, περιλαμβάνει πλήθος τυριών όλοτελα διαφορετικών μεταξύ τους, χωρίς κυινές προδιαγραφές, χωρίς σταθερό τρόπο παραγωγής, χωρίς σταθερή ποιότητα, άρα άποτελεί προϊόν πού θά άφήσει εκθετο τόν όποιον έπιχειρηματία έπιχειρήσει νά τό έμπορευματοποιήσει στίς ευρωπαϊκές άγορές. Αυτά όμως είναι άλλα ζητήματα.

Τά παραπάνω παραδείγματα δέν εστιάζονται φυσικά στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο και άποτελούν χαρακτηριστικά τής οικονομικής και κοινωνικής λειτουργίας τής Ελλάδας στο σύνολό της. ‘Αν θέλετε άποτελούν πρόσθετα στοιχεία εξέτασης του ερωτήματος του γιατί ή Ελλάδα, παρά τόν πλούτο πού σωρεύει ιδιωτικά, έξακολουθεί νά άποκλίνει από άλλες ευρωπαϊκές περιοχές στον δρόμο τής παραγωγικής – και ως εκ τούτου κοινωνικής– ένοποίησης. Είναι θέμα πολιτικής αυτό αλλά και θέμα του άμεσου μέλλοντός μας. Η εκποίηση δημόσιας περιουσίας και ή διά των έπιδότησεων ανάπτυξη οδηγούν άργά ή γρήγορα στο άπόλυτο άδιέξοδο. Η δέ συνεχής πριμοδότηση του ιδιωτικού σέ θάρους του δημόσιου είναι ό καλύτερος τρόπος έπικλησης τής πραγματικής κρίσης και όχι αυτής πού διαρκώς χρησιμοποιείται ως πρόσχημα.

Η ΕΥΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

του Τζώρτζ Στάινερ

Γιά νά αὐτοχαρακτηριστεῖ μέ λίγα λόγια ὁ Τζώρτζ Στάινερ χρησιμοποιεῖ τήν ἔκφραση τοῦ «*maître à lire*», εὐνοώντας στίς δραστηριότητές του τή λειτουργία τῆς διδασκαλίας καί στό κριτικό του ἔργο, τοῦ εἰδικοῦ συγκριτικῶν ἐπιστημῶν, τοῦ φιλοσόφου τῆς γλώσσας, τοῦ ἱστορικοῦ τῆς λογοτεχνίας, τοῦ μυθιστοριογράφου, τῆ δουλειά τοῦ ἀναγνώστη: τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος μπαίνει στήν ὑπηρεσία τοῦ κεμένου, ἀνοίγει μαζί του ἕνα διάλογο καί δέχεται μιὰ πραγματική εὐθύνη. Στό ἔργο του Ἀληθινές παρουσίες, οἱ τέχνες τῶν αἰσθήσεων (Gallimard, 1991), καθορίζει αὐτή τήν εὐθύνη ἀπέναντι στό ἔργο μέ δύο τρόπους: τήν ἀύθεντική ἐμπειρία τῆς κατανόησης καί τήν ἐρμηνευτική ἀπάντηση, ὑποχρέωση συνάμα ἠθική, πνευματική καί ψυχολογική. Τοποθετημένη σέ ἐπίπεδο ἠθικό, ἡ κριτική λειτουργία ξαναβρίσκει στήν πολιτεία μιὰ κεντρική θέση, καί τό βλέμμα τοῦ Στάινερ ἀπέναντι στήν τραγικότητα τοῦ αἰῶνα μας εἶναι ἕνα ἀπό τά πιό διαπεραστικά καί τά πιό ἀπαιτητικά πού θά μπορούσαν νά ὑπάρξουν. Καθώς περιγράφει τή διαδρομή του στό *Errata* (Gallimard, 1998) ἢ σέ μεγάλες συνομιλίες,¹ δίνει μεγάλη σημασία στήν κατάστασή του ὡς περιπλανώμενος Ἑβραίου. Ἡ σωτήρια διαίσθηση τοῦ πατέρα του πού ξέφυγε ἀπό τή ναζιστική ἀπειλή τόν ὀδήγησε ἀπό τό Παρίσι στή Νέα Ὑόρκη, ἔπειτα στό Σικάγο καί τό Λονδίνο, μέσα στήν οἰκογενειακή πρακτική τριῶν γλωσσῶν: τῶν γαλλικῶν, τῶν γερμανικῶν καί τῶν ἀγγλικῶν στά ὁποῖα προστέθηκαν ἔπειτα τά ἰταλικά. Καθηγητής στό Κέμπριτζ, –ὅπου μένει– ἔπειτα στή Γενεύη, ὁ Τζώρτζ Στάινερ ἔχει ἐπίσης διδάξει σέ ὅλες τίς χώρες τοῦ κόσμου. Ἔχοντας πάρει σύνταξη ἀπό τή διδασκαλία, ἀλλά ὄχι ἀπό τίς συγγραφικές του δραστηριότητες, τοῦ κριτικοῦ στό *New Yorker*, τοῦ ὁμιλητῆ, ἀκολουθεῖ τό χρέος του, αὐτή «τήν ἀνιδιοτελή καταδίωξη τῆς ἀφηρημένης ἀλήθειας» πού εἶναι, σύμφωνα μέ αὐτόν, χαρακτηριστικό τοῦ πολιτισμοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου.

Πολλά βιβλία τοῦ Τζώρτζ Στάινερ ἔχουν μεταφραστεῖ. Ἔχουν σάν κεντρικό τους θέμα τή μετάδοση τῆς γνώσης καί εἰδικότερα τή σχέση τῶν διδασκάλων μέ τούς μαθητές. Τά *Cahiers de l'Herne* τοῦ ἔχουν ἀφιερῶσει ἕνα τόμο. Συναντήσαμε τόν Τζώρτζ Στάινερ μέ τήν εὐκαιρία αὐτῆς τῆς σημαντικῆς ἐκδοτικῆς ἐπικαιρότητας.

– Μέσα ἀπό τά τελευταῖα σας βιβλία ἀρχίζει νά διαφαίνεται μιὰ ἔγνοια: τῆς διδασκαλίας πού δέν εἶναι ἄσχετη μέ τή μελέτη τῆς γλώσσας.

– Ἡ διδασκαλία εἶναι πράγματι μιὰ μορφή μετάφρασης καί ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στίς γενιές τίθεται ὡς γλωσσολογικό πρόβλημα. Τί καταλαβαίνουμε ἐμεῖς ἀπό τήν γλώσσα τῶν νέων; Αὐτή ἡ ἐρώτηση πού δια-

περνᾶ ὅλες τίς γλώσσες κι ὅλους τούς πολιτισμούς ἔχει γίνει περισσότερο σοβαρή μέ τή διάδοση τοῦ Διαδι-

1. Entretiens μέ τόν Ramin Jahanbegloo, 10/18, 2000, *Barbarie de l'ignorance*, συζητήσεις μέ τόν Antoine Spire, CD-France Cultura 1998.

κτύου. Οἱ νέοι ἔχουν μιά κυριαρχία ἐπὶ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ κόσμου, σχεδόν ἐνστικτώδη. Ἡ εὐαισθησία αὐτῶν πού εἶναι μεγαλύτεροι σέ ἡλικία καί προσπαθοῦν νά μποῦν στήν πληροφορική εἶναι πολύ διαφορετική. Αὐτό τό πρόβλημα τῆς γενιάς ἀπαιτεῖ καί ἀπό τίς δύο μεριές μεγάλη ἐπιείκεια. Καί τό ἐκπαιδευτικό μας σύστημα δέν ἔχει πάντα στραφεῖ στήν ἐπιείκεια!

– Πολλά κείμενα κυκλοφοροῦν σπό Διαδίκτυο, καί μιλάμε γιά ἐνός εἶδους ἐπιστροφή στό κείμενο μέσω τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ταχυδρομείου.

– Γιά μένα εἶναι μιά ἐπιστροφή στήν προφορικότητα. Ξεχνάμε ὅτι στήν κλίμακα τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, τῆς γραφῆς εἶναι πολύ σύνητομη. Ὁ Ὅμηρος εἶναι πολύ κοντά μας, πολύ περισσότερο ἀπό τίς ἴδιες του τίς πηγές: 2.000 χρόνια περίπου τόν χωρίζουν ἀπό τήν προέλευση τῶν μύθων στούς ὁποίους ἀναφέρεται. Τό γραπτό ἔχει ἐξαπλωθεῖ στόν πλανήτη μέ πολύ διαφορετικό τρόπο. Ὅλοι οἱ λαοί ἔχουν μουσική, ἀλλά δέν ἔχουν ὅλοι λογοτεχνία. Τό Δίκτυο εἶναι μιά κοινότητα ἀκρόασης καί ἐπικοινωνίας: δέν εἶναι ἡ μοναχική σιωπή τοῦ ἀναγνώστη μπροστά σέ ἕνα κείμενο. Τά μηνύματα ἀλληλοπαυτῶνται, ἀντιφάσκουν, μέσα ἀπό αὐτόν τόν ἴστό τῆς ἀράχνης, αὐτή τήν ὕφανση τῶν παγκόσμιων ἀνταλλαγῶν. Ὁ Πλάτων θά εἶχε πολύ ἀγαπήσει αὐτόν τόν τρόπο τῆς ἐπικοινωνίας, αὐτός πού ἐπέκρινε τή γραφή γιατί ἡ γραπτή ἐπικοινωνία δέν μπορεῖ νά διορθωθεῖ καί νά λάβει ἀμεση ἀπάντηση.

– Ἀλλά μήπως δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι αὐτό τό

ἐργαλεῖο μετάδοσης εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, κατευθυνόμενο;

– Ἐδῶ ἀγγίζουμε ἕνα πολύ σοβαρό πρόβλημα. Οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές μιλοῦν ἀμερικανο-αγγλικά. Ἡ λογική τους, εἶναι ἡ λογική τῆς ἀλγεβρας ὅπως διατυπώθηκε ἀπό τόν Μπούλ, εἶναι ἀγγλική καί ἡ ἐξέλιξή τους λαμβάνει χώρα στίς Ἠνωμένες Πολιτείες, κάτι πού αὐξάνει τήν κυριαρχία τῶν ἀμερικανο-αγγλικῶν ὡς παγκόσμιας γλώσσας. Πέρα ἀπό τά βέβαια πλεονεκτήματα σέ οικονομικό, ἐμπορικό, ἐπιστημονικό καί τεχνολογικό ἐπίπεδο, τό μέρος τῆς ἀτομικότητας τῶν λαῶν, τῶν ἐθνοτήτων, τῶν πολιτισμῶν ἔχει μειωθεῖ καθοριστικά. Ὁ κόσμος φτωχαίνει παρόλο πού ἐμπλουτίζεται ἀπό τεχνολογική καί ἐπιστημονική ἀποψη: τό νά χάνεται μιά γλώσσα, εἶναι σάν νά χάνεται μιά ἀπειρία δυνατοτήτων δημιουργίας καί ἐπινοήσεων εἶναι, ἐπίσης, σάν νά χάνονται τόποι μνήμης καλῶς ριζωμένοι στή γλώσσα. Δέν μένει παρὰ μιά ἐλπίδα γιά τόν συγγραφέα μᾶς γλώσσας ὀνομαζόμενης μειοψηφικῆς (δέν ὑπάρχει μικρή γλώσσα, ὅλες οἱ γλώσσες εἶναι ἀπέραντες): νά μεταφραστεῖ στό ἀμερικανο-αγγλικά. Δέν ὑπάρχει παρὰ ἕνας ἀντίπαλος στό ἀγγλικά: τά ἰσπανικά, πού ὀμιλοῦνται καί ἀπό τίς δύο πλευρές τῆς Βορείου Ἀμερικῆς. Ἀλλά δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά ἀρνηθοῦμε σέ κάποιον νά πάει μέ γρήγορους ρυθμούς πρὸς τό μέλλον πού εἶναι τά ἀμερικανο-αγγλικά. Εἰδικά ἐκεῖ πού ἡ ἐπιβίωση, μέ ὄρους ὑλικούς, διακυβεύεται.

– Ἐνῶ θέλατε νά ἀκολουθήσετε ἀνώτατες σπουδές στό Παρίσι, ὁ πατέρας σας σᾶς ὑποχρέωσε νά τίς κάνετε σέ μιά χώρα ἀγγλικῆς γλώσσας;

– Ἦταν μετά τόν πόλεμο. Στά τέλη τοῦ 1945 πού τό βάρος τῆς Ἀμερικῆς εἶχε ἀρχίσει νά μετράει στήν Εὐρώπη καί στόν κόσμο. Ἡ Ἀγγλία ἔχει μεγάλη τύχη: μιλάει τήν ἴδια γλώσσα μέ τίς ΗΠΑ. Ἀλλά αὐτό τό νόμισμα ἔχει μίαν ἄλλη ὄψη. Οἱ νέοι γάλλοι ἐπιστήμονες καί στοχαστές δραπετεύουν λιγότερο πρὸς τήν Ἀμερική καθώς δέν μιλοῦν ἀγγλικά. Ἀλλά ἀκόμα καί στή Γαλλία, ἕνα εἶδος ὑπερανταντικῆς διαλέκτου ἐπιβάλλεται ὅλο καί περισσότερο, πράγμα πολύ ἀνησυχητικό. Λίγο πρὶν ἀπό τόν θάνατό του, ὁ Βαλερύ ἔκανε ἕνα πολύ ὠραῖο ἀστεῖο: ὅταν τόν βεβαίωσαν ὅτι θά μπορούσαμε νά μάθουμε πολλά ἀγγλικά σέ 20 ὥρες, ἀπαντοῦσε ὅτι ἐκεῖνος τά γαλλικά, δέν θά μπορούσε νά τά ἀφομοιώσει οὔτε σέ 2.000 ὥρες!

– Μέ αὐτόν τόν τρόπο θά εἴσθε ἕνας ἀπό τούς τελευταίους πορθηεῖς ἀνάμεσα στίς γλώσσες.

– Νά διδάσκεις, νά γράφεις, νά ξεῖς ἀνάμεσα σέ τέσσερις γλώσσες εἶναι κάτι σπάνιο. Ὅλο καί περισσότερο αὐτός ὁ ὁποῖος θέλει νά ἔχει ἕνα κοινό πέρα ἀπό τήν ἐπαρχία του χρησιμοποιεῖ τά ἀμερικανο-αγγλικά. Ἀλλά εἶναι πολύ δύσκολο νά κάνεις προβλέψεις. Οἱ γλωσσολόγοι προβλέπουν ὅτι σέ 20 ἢ 30 χρόνια τά ἀμερικανο-αγγλικά θά διαχωριστοῦν: θά ὑπάρχει ἕνα λεξικό γιά τά καναδικά, τά νεοζηλανδικά, γιά τά ἀγγλικά τῶν Ἀντιλλῶν, ὅτι τά ἀγγλικά καί τά ἀμερι-

κάνικα τὰ ἴδια θὰ ὑποταχθῶν στὸν νόμο τῆς σχάσης. Εἶναι πιθανόν ἀλλὰ δὲν πιστεύω ὅτι ὀφείλεται στὶς ἐπιστῆμες, στὴν τεχνολογία καὶ στὸ ἐμπόριο. Θὰ ὑπάρχει μιὰ ἐσπεράντο ἀμερικανο-αγγλική γιὰ τὶς ἀμεσες ἀνάγκες: κάθε Τοῦρκος πιλότος πού θὰ θέλει νὰ προσγειωθεῖ στὸ Νέο Δελχί θὰ ὀφείλει νὰ μιλά ἀμερικανο-αγγλικά. Ἐντούτοις, τὰ κινέζικα δὲν εἶναι μιὰ γλώσσα πού ἐπιδιώκει νὰ ἐξαπλωθεῖ. Ἡ ὑπερηφάνεια τῶν κινεζικῶν εἶναι νὰ μένουν πίσω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς δυσκολίας τους. Τὰ ἀμερικανο-αγγλικά, τὰ ἴδια, ἔχουν μιὰ ἐνέργεια διαρκοῦς ἐξάπλωσης, ἕναν δυναμισμό ἀσυνείδητου προσηλυτισμοῦ. Τὰ μεγάλα πανεπιστημιακά βραβεῖα στὸ Χάρβαρντ καὶ τὸ Μ.Ι.Τ. εἶναι νέοι Κινέζοι πού σύντομα δὲν θὰ μιλοῦν οὔτε μιὰ λέξη ἀπὸ τὴ γλώσσα τους.

– Ἀλλὰ ἀντὶ τῆ ἀμερικανο-αγγλικῆ ἐσπεράντο δὲν γεννᾶ λογοτεχνία.

– Δύσκολο νὰ τὸ πεῖ κανεὶς. Τὸ ἀμερικανικὸ μυθιστόρημα ἔχει μιὰ τεράστια ἐπίδραση στὸ εὐρωπαϊκὸ μυθιστόρημα, ἀπὸ τὸν Φόκνερ ὡς τὸν Φίλιπ Ρόθ καὶ τὸν Σαούλ Μπέλοου.

Ἐπὶ ἔτι μιὰ εἶδος βασικῶν ἀγγλικῶν ὄλο καὶ ποιὸ πλούσιο. Ἐχῶ δεῖ ταινίες τοῦ Γούντνυ Ἄλλεν ὄχι μονάχα στὸ Παρίσι, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη, στὴν Κίνα καὶ στὴν Ἰαπωνία καί, σὲ ὅλες αὐτές τὶς χώρες, τὰ ἑβραϊκά νεοϋορκέζικα ἀστεῖα περνοῦν ἀμεσα. Ἄν τόσο ἀπομακρυσμένοι λαοὶ μποροῦν νὰ καταλάβουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ ἰδιαίτερο χιοῦμορ τοῦ Γούντνυ Ἄλλεν, τὰ ἀστεῖα του, τὰ λογοπαίγνια του, τοὺς ἀφορισμοὺς του, σημαίνει ὅτι ὑπάρχει ἤδη μιὰ, σχεδόν, διεθνὴς γλώσσα στὸν τομέα τῶν σπόρ, τῶν ταινιῶν, τοῦ χιοῦμορ.

– Τὸ γεγονός ὅτι εἴσθε Ἑβραῖος ἔχει παίξει ἕναν σπουδαῖο ρόλο στὴ ζωὴ σας, σὰς καθόρισε ἕως καὶ τὴν ἐπιλογή τῆς σταδιοδρομίας σας: ὁ πατέρας σας εἶχε ἀποφασίσει ὅτι ὀφείλετε νὰ γίνετε διδάσκαλος, καθηγητής, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση.

– Ἡ λέξη ραβίνος δὲν ἔχει οὔτε ἱερὴ οὔτε λειτουργικὴ ἔννοια: σημαίνει, ἀπλῶς, ὁ καθηγητής. Ἡ ἰδέα ὅτι νὰ διδάσκεις εἶναι ἡ πιὸ ὠραία προοπτικὴ πού μιὰ γυναίκα ἢ ἕνας ἄνδρας μποροῦν νὰ ἔχουν εἶναι βαθειὰ ριζωμένη στὸν ἰουδαϊσμό καὶ ἔχω πληρώσει μεγάλο τίμημα σὲ αὐτὴ τὴν ἐντολή: ἔχω κάνει ζωγραφικὴ, σχέδιο, ἔχω ἐκδώσει ποιήματα. Ἐάν αὐτὸ τὸ ὄνειρο τῆς διδασκαλίας δὲν ἦταν τόσο ζωντανό ἀπὸ τὴν παιδική μου ἡλικία, θὰ εἶχα ἴσως ἀποτύχει στὴ ζωὴ μου προσπαθώντας ὅμως νὰ εἶμαι δημιουργός. Ἐχῶ ἐκδώσει φανταστικὲς ἱστορίες ἀλλὰ ἦταν ἱστορίες ἰδεῶν, ἐπιχειρημάτων, κοντὰ – ἂν μοῦ ἐπιτραπεῖ αὐτός ὁ συσχετισμός – στὸν *Monsieur Teste* τοῦ Βαλερύ. Αὐτὴ ἡ κλίση, ἡ διδασκαλία, μοῦ ἔχει φέρει ἀπεριόριστη εὐτυχία: αὐτὴ τὴ στιγμή ἔχω μιὰ οἰκογένεια σὲ κάθε ἡπειρο, μιὰ οἰκογένεια πού θὰ ἀνανεώνεται κάθε φθινόπωρο μέχρι νὰ ἀποσυνθῶ. Κρατᾶω ἐπαφὴ μὲ τοὺς μαθητὲς μου ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἔχουν ἑδρες: προσκεκλημένος σὲ ἐναρκτήριο μάθημα ἐνός παλιοῦ μαθητῆ, εἶναι μιὰ πολὺ καλὴ ἀνταμοιβή! Ἐντούτοις, τὸ πανεπιστή-

μιό μὲ ἔβαζε στὸ περιθώριο, οἱ μανδραῖνοι μὲ ἀπομόνωναν γιατί, ἀπὸ τὴν ἀρχή, διατύπωναν μιὰ βασικὴ διαφορά: ἀκόμα καὶ ὁ πιὸ μεγάλος καθηγητὴς δὲν εἶναι δημιουργός. Εἶναι ἕνας ἀπλὸς *postino*, ἕνας ταχυδρόμος, ὅπως σὲ ἐκείνη τὴν ὠραία ταινία τοῦ Μάικλ Ράντφορντ γιὰ τὸν Πάμπλο Νερούδα. Ὁ ταχυδρόμος φέρνει τὴν ἀλληλογραφία, δὲν γράφει. Τὸ νὰ ξεχάσει κανεὶς αὐτὴ τὴ διαφορά, δὲν θὰ ἦταν παρά ἡ προδοσία τῶν *clerks!* [ταγῶν]. Δὲν παραδέχομαι πᾶς οἱ πανεπιστημιακοὶ καὶ οἱ κριτικοὶ παίρνουν τόσο σοβαρὰ τὸν ἑαυτό τους ὥστε νὰ νομίζουν ὅτι συγκρίνονται μὲ τοὺς δημιουργούς. Ἡ χρῆση τῆς λέξης πρόφαση ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς διαμάχης μου μὲ τὴν ἀποδόμηση τοῦ Ντερντά. Ὁ κύριος Ρακίνας, ὁ κύριος Βερλαῖν ἢ ὁ κύριος Σαίξπηρ δὲν εἶναι μιὰ πρόφαση γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ μικροῦ κυρίου Στάινερ. Μποροῦν πολὺ καλά νὰ τὸν στεροῦνται ἀλλὰ αὐτός δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς στερηθεῖ. Στὴ μεγάλη βιβλιοθήκη τοῦ κόσμου, ἐξηγεῖ ὁ Βάλτερ Μπένγιαμιν, ὑπάρχουν ἔργα, τὰ ὁποῖα κανεὶς δὲν ἔχει διαβάσει ἐδῶ καὶ χίλια χρόνια. Μποροῦν νὰ περιμένουν. Ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἀνυπόμονοι, ὄχι αὐτά. Τὸ ἔργο ἔχει τὸν δικό του χρόνο, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως ὁ χρόνος τοῦ ἀναγνώστη. Μιὰ μέρα κάποιος θὰ ἀνοίξει αὐτὰ τὰ βιβλία καὶ τὰ ἔργα θὰ ξαναγυρίσουν στὴ ζωὴ, καὶ αὐτὸ δὲν θὰ συμβεῖ χάρις τοὺς κριτικούς, μὲ κάποιες, μόνο, ἐξαιρετικὲς ἐξαιρέσεις.

– Τὸ ἔργο ἔχει λοιπὸν μιὰ παρουσία αὐτὸ τὸ ἴδιο,

– Ἀπολύτως. Μήπως ὑπάρχει μιὰ μουσικὴ πού δὲν τὴν ἀκούει κανεὶς; Πρόκειται γιὰ ἕνα πολὺ σύνθετο φιλοσοφικὸ παράδοξο. Καὶ ἀπὸ κάθε ἀποψη, ἡ *synapse* [σύναψη, ἑλληνικά στὸ κείμενο], ἡ σπῖθα τῆς μεγάλης δημιουργίας πού ἀλλάζει τὸ ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ τοπίο, παραμένει μεγαλειωδῶς ἀπρόβλεπτη καὶ μυστηριώδης. Νὰ ἀνιχνεύεις τὴν ὑπαρξή σου εἶναι ἕνα σπάνιο καὶ σημαντικό πράγμα. Εἶναι σάν φτάνεις κατὰ τὴ διάρκεια ἐνός πικ-νικ κοντὰ στὴ Βέρνη σὲ μιὰ τάξη νέων παιδιῶν. Ἡ δασκάλα ἔχει ζητήσει ἀπὸ τοὺς μαθητὲς νὰ σχεδιάσουν τὸ ὑδραγωγεῖο μπροστὰ στὸ ὁποῖο θρῖσκονται. Ἐνα ἀπὸ τὰ παιδιά – ὀνομαζόταν Πῶλ Κλέε – σχεδίασε τὶς κολῶνες μὲ παπούτσια, καί, ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἡμέρα, κάθε κολῶνα περπατάει. Ἡ δασκάλα δοκίμασε μεγάλο σὸκ ἀνακαλύπτοντας ὅτι εἶχε ἕναν μαθητὴ διάνοια. Αὐτὴ ἦταν μιὰ σπάνια εὐκαιρία γιὰ τὸν Πῶλ Κλέε γιατί πολὺ συχνὰ ἡ παιδαγωγικὴ συντρίβει τὴν σπῖθα. Πρέπει κανεὶς νὰ παραμένει πολὺ σεμνός: τὸν περισσότερο καιρὸ δὲν καταλαβαίνουμε οὔτε τὸ σημεῖο ἐκκίνησης μιᾶς δημιουργικῆς δουλειᾶς οὔτε ἀκόμα καὶ τὶς αἰτίες τῆς ἐπιτυχίας. Ἐνας μονάχα συγγραφέας στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης φυλῆς ξεπέρασε τὸ δισεκατομμύριο βιβλίων, ἡ κυρία Ρόουλινγκ. Τὰ παιδιά στὴν Κίνα κάνουν οὐρὲς ὅλη τὴ νύχτα γιὰ νὰ ἀγοράσουν τὸν 4ο καὶ τὸν 5ο τόμο τοῦ *Χάρν Πόττερ*, βιβλίο ἀκραιᾶ ἀγγλικό, τοῦ ὁποῖου ἡ ἱστορία εἶναι ἀντιγραφή τῆς σχολικῆς ζωῆς τῶν βρετανικῶν οἰκοτροφειῶν, μὲ περίπλοκη σύνταξη καὶ μὲ πλούσιο λεξιλόγιο, λίγο τοῦ παλιοῦ καιροῦ. Ὀλος ὁ

πλανήτης καταβροχθίζει κάθε λέξη του καὶ τὰ παιδιά ζητοῦν ἀπὸ τοὺς γονεῖς τους νὰ κλείσουν τὴν τηλεόραση γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ διαβάσουν καὶ νὰ ξαναδιαβάσουν τὸν Χάρυ Πότερ. Κανείς δὲν τὸ ἔχει ἐξηγήσει, καὶ ἡ ἴδια ἡ κυρία Ρόουλινγκ δὲν καταλαβαίνει τίποτα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἱστορία. Αὐτὸ εἶναι πού κάνει τὸ πράγμα τόσο συναρπαστικό!

– Μήπως αὐτὸ τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι σὲ μεγάλο μέρος ἀποτέλεσμα τῆς προώθησης τῶν μέσων ἐνημέρωσης;

– Τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης δὲν μποροῦν νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἀνάγνωση μεγάλων καὶ δύσκολων τόμων σὲ ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ Κίνα κοροϊδεύει τὰ δικά μας μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης. Οἱ Ἑσκιμῶοι καταβροχθίζουν αὐτὸ τὸ βιβλίο: εἶναι πολὺ πιὸ ἐνδιαφέρον καὶ πολὺ πιὸ μυστηριώδες!

– Θεωρεῖτε τὸν Χάρυ Πότερ ἀξία σὲ ἐπίπεδο τῆς δημιουργίας;

– Χωρὶς καμία ἀμφιβολία. Γιὰ τὸ παιδί, ἀκόμα πιὸ μεγάλη ἀξία. Ἐάν αὐτὸ τὸ ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης πρὸς μιά σιωπηλὴ ἀνάγνωση, σοβαρὴ, αὐτὸ θὰ βοηθοῦσε, ἴσως, νὰ προκληθεῖ μιά διαδικασία πού, σὲ ἄλλη περίπτωση, δὲν θὰ καταφέρναμε νὰ προωθήσουμε μὲ ἄλλα μέσα. Εἶναι πολὺ νωρὶς γιὰ νὰ γνωρίζουμε ἐάν τὰ παιδιά θὰ πᾶνε στὴ συνέχεια πρὸς ἄλλες ἀναγνώσεις, κλασικὲς, ἐάν μετὰ τὸν Χάρυ Πότερ θὰ ζητήσουν νὰ διαβάσουν τὴν Ὀδύσεια. Ἐάν ἔχουν φιλελεύθερους καὶ ἐξυπνοὺς γονεῖς καὶ σχολεῖα αὐτὸ εἶναι πιθανόν.

– Ἄρα, ἔχει μεγάλη σημασία τὸ περιβάλλον τῶν παιδιῶν.

– Τεράστια. Ἀλλὰ αὐτὴ τὴ στιγμή, μιά μεγάλη ἀπογοήτευση κυριεῖ τὸν ἐκπαιδευτικὸ κόσμον μπροστὰ στοὺς ἀξιοθρήνητους χώρους, στοὺς μισθοὺς πού μόλις σοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ζεῖς, στὴν ἔλλειψη πειθαρχίας μέσα στὴν τάξη. Εἶχα, ἤδη, δύο φορές τὸ προνόμιο νὰ συμμετάσχω στὶς Entretiens Nathan, αὐτὰ τὰ συνέδρια πού ἐνῶνουν περίπου 2.000 καθηγητὲς ἀπὸ ὅλη τὴ Γαλλία. Οἱ δάσκαλοι εἶναι ἀντιμέτωποι μὲ τὴν καθημερινὴ ἐξάντληση, μὲ τὴ γραφειοκρατικὴ πολιορκία. Αὐτὸ ἔχει σάν ἀποτέλεσμα οἱ νέοι νὰ καταστρέφονται. Τίποτα δὲν πρόκειται νὰ ἀντισταθεῖ στὴ γενικὴ τάση: τὴ στιγμή πού οἱ ἐκκλησίες εἶναι ἄδειες, πού ἡ χριστιανοσύνη ἐγκαταλείπεται, τὸ ποδόσφαιρο γίνεται ἡ παγκόσμια θρησκεία. Ἐάν δὲν δώσουμε στὸ παιδί τὴ δυνατότητα νὰ καθίσει ἤρεμα, μέσα σὲ ἡσυχία μπροστὰ σὲ ἓνα κείμενο, μιά μουσικὴ ἢ ἓνα πίνακα, θὰ ὑπάρξει μιά μεγάλη κρίση στὴ Δύση.

– Μὰ πῶς θὰ φτάσουμε στὸ σημεῖο τὸ παιδί πού πηγαίνει στὸ σχολεῖο καὶ κατέχεται ἀπ' ὅλες αὐτὲς τίς ἐντάσεις τοῦ περιβάλλοντός του, νὰ μπορέσει νὰ καθίσει ἤρεμα;

– Ἐμπιστευτεῖτε το σὲ μένα γιὰ πέντε λεπτά καὶ θὰ ἐπιτύχω νὰ τὸ πείσω! Αὐτὸ πού χρειάζεται εἶναι ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη στὶς ἀξίες πού διδάσκουμε καὶ νὰ μὴ διαπραγματευόμαστε τὰ πάθη του. Ξεκινῶ πάντα λέγοντας στοὺς νέους: ἐάν ἓνα πάθος ξεκινᾷ ἀπὸ ἐσᾶς, ἀφιερῶστε του τὴ ζωὴ σας, ἀκόμα κι ἂν δὲν μπορεῖτε

νὰ τὸ ἐξηγήσετε, νὰ τὸ δικαιολογήσετε κοινωνικά. Θὰ ἔχετε μιά τρελὴ εὐκαιρία νὰ κυριευτεῖτε ἀπὸ κάτι τὸ ὁποῖο θὰ ἔχει ξυπνήσει μέσα σας.

– Ἀλλὰ μήπως ὅλος ὁ κόσμος δὲν ἔχει κυριευθεῖ κατὰ αὐτὸ τὸν τρόπο;

– Ὁχι, ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἓνα πράγμα ἐλιτιστικό. Ὁ Θεὸς θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει κατανεῖμει τὰ ταλέντα περισσότερο δίκαια. Μοῦ ἔχει τύχει νὰ ἔχω νικηθεῖ στὸ σκάκι ἀπὸ ἓνα πεντάχρονο ἀγόρι. Οὐρλιαξα στὸν Θεό: «Πῶς μπόρεσες νὰ κάνεις κάτι τέτοιο! Νὰ εἶσαι σὲ τέτοιο σημεῖο ἀδίκος!». Εἶναι μιά πολὺ ἐνδιαφέρουσα αἰσθησις, πού μᾶς προσκαλεῖ νὰ σκεφτοῦμε γιὰ τὴν ἀνισότητα τῶν χαρισμάτων.

– Τί μποροῦμε νὰ κάνουμε στὸ ἐκπαιδευτικὸ πλαίσιο πού ἀπευθύνεται σὲ ὅλους;

– Ἡ ἀνώτατη ἐκπαίδευση ἀπευθύνεται σὲ πολὺ λίγο κόσμον. Μποροῦμε νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀνιχνεύσουμε τὸ ταλέντο, τὸν ζῆλο γιὰ μάθηση, τὴ σίβη, χωρὶς ἢ ἐμφάνιση, ἢ φυλὴ, ἢ ἀναπηρία, ἢ γεωγραφικὴ προέλευση ἢ τὰ οικονομικά μέσα νὰ μποροῦν νὰ γίνουν ἐμπόδιο. Τὸ χειρότερο, θὰ ἦταν νὰ χαμηλώσουμε τὸ ἐπίπεδο. Εἶναι τὸ ἴδιο μὲ ἓνα ἐγκλημα! Πρέπει πάντα νὰ πετᾶμε τὴν μπάλα λίγο πιὸ ψηλά ὥστε τὸ παιδί νὰ προσπαθήσει νὰ τὴν πιάσει.

– Τί κάνουμε, λοιπόν, μὲ ὅλους αὐτοὺς πού δὲν ἔχουν πάθος, κάποιο ἰδιαίτερο ταλέντο;

– Προσπαθοῦμε νὰ τοὺς ἐξασφαλίσουμε τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη. Ἀλλὰ δὲν θὰ γίνουν τίποτα, τὸ γνωρίζουμε. Θὰ ἐπιβιώσουν μονάχα στοὺς τηλεφωνικοὺς καταλόγους. Ὅπως, ἄλλωστε, ἐσεῖς ἢ ἐγώ. Κάθε ἔτος, ἀπὸ τὸ πρῶτο μου μάθημα μοῦ ἀρέσει νὰ ὑπάρχει ἓνας κατάλογος μπροστὰ στοὺς φοιτητὲς μου. Θὰ τοὺς ἀπευθύνω τοὺς χαιρετισμοὺς μου: «Ἐσεῖς κι ἐγώ εἴμαστε ἀθάνατοι χάρις στὴν Βιβλιοθήκη τοῦ Κογκρέσου τῆς Οὐάσιγκτον πού ἀρχειοθετεῖ ὅλους τοὺς καταλόγους! Εἶναι καταπληκτικό! Ἀναλογιστεῖτε τί θὰ μποροῦσε νὰ κάνει ὁ Μπόρχες μὲ αὐτὴ τὴν ἀλληγορία! Αὐτοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ μιλήσω στὸ μάθημά μου, ὁ Πλάτων, ὁ Δάντης, ὁ Ρακίνας, δὲν ἔχουν ἀνάγκη τὸν κατάλογο γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν». Τὸ ταλέντο εἶναι μιά θαυμάσια ἀδίκια. Ὁ δημιουργός, ὁ ἐφευρέτης, ὁ μέγας πολιτικός ἄνδρας, μποροῦν νὰ ξεπηδήσουν ἀπὸ παντοῦ κι ἓνα καλὸ σχολικὸ σύστημα προσπαθεῖ νὰ τοὺς ἀνακαλύψει.

– «Ἡ ἐκπαίδευση», γράφετε, «εἶναι ἡ ἀρρώστια τῆς ἀναγκαίας ἐλπίδας. Αὐτὴ ἡ ἐλπίδα εἶναι, λοιπόν, προορισμένη γιὰ μερικοὺς»;

– Οἱ ὁποῖοι, ὅμως, μποροῦν νὰ ξεπηδήσουν ἀπὸ παντοῦ καὶ πρέπει νὰ γίνουν τὰ πάντα γιὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουμε καὶ νὰ κάνουμε πιὸ εὐκολο τὸν δρόμο τους, νὰ τοὺς δώσουμε τὰ μέσα. Μία ἀπὸ τίς αἰτίες τῆς παρούσας κρίσης, εἶναι οἱ γονεῖς: φοβοῦνται μήπως τοὺς ξεπεράσει τὸ παιδί τους, μήπως ἀφήσει τὸ περιβάλλον του. Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ πεις σὲ μιά μὴ προνομιούχα οἰκογένεια τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν: μποροῦμε νὰ ἐπιτρέψουμε στὸ παιδί σας νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ περιβάλλον του.

– Αυτό έρχεται σέ αντίθεση μέ τό γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα πού περιγράφετε στό *Maitres et disciples* και έχει παίξει γιά καιρό τόν ρόλο του κοινωνικού ανέλκυστήρα.

– Πρόκειται γιά μιά εποχή πού πέρασε. 'Ο πολιτισμός μας δείχνει από εδώ και στό έξής ενός είδους μαζοχισμού, καθώς μετανοεί μετά τίς αδικίες πού επιβλήθηκαν στόν κόσμο στή διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων, πού ήταν ευρωπαϊκοί εμφύλιοι πόλεμοι. Μπροστά στίς σφαγές πού έγιναν στήν Ευρώπη, από τήν δολοφονία στό Σαράγεβο τό 1914 έως τήν πολιορκία του Σαράγεβο στό τέλος του 20ου αιώνα, ντρεπόμαστε έμεις οί ίδιοι, ίσως δικαιολογημένα: ή έλπίδα και ή δικαιοσύνη έχουν υποχωρήσει στήν Ευρώπη.

– 'Ο δυτικός πολιτισμός δέν θά έχει πλέον τόν κυρίαρχο ρόλο πού ήταν δικός του σέ μιά άλλη εποχή;

– Προετοιμάζονται άλλα μοντέλα. Γιά αυτή τήν αίτια τό ζήτημα τής εκπαίδευσης στήν Κίνα είναι από τά πιό ενδιαφέροντα και σημαντικά. Χρειάζονται άνθρωποι γιά νά μάθουν αυτή τήν τόσο δύσκολη γλώσσα. 'Η 'Αμερική έχει ήδη πάρει τό προβάδισμα σέ σχέση μέ τήν Ευρώπη σέ τεχνολογικό, σέ επιστημονικό και σέ οικονομικό επίπεδο. 'Ο ετήσιος προϋπολογισμός του

Χάρβαρντ ξεπερνά τό σύνολο των προϋπολογισμών των πανεπιστημίων τής Δυτικής Ευρώπης! Πρόκειται γιά απόστάσεις ποσοτικές και όχι απόστάσεις σχετικές. – Δίνετε μεγάλη σημασία στόν προϋπολογισμό γιά τήν εκπαίδευση.

– Οί ΗΠΑ μπορούν νά επιτρέπουν στόν έαυτό τους νά είναι βάνουσα υλιστική, γιατί αφιερώνει υπέρ τό δέον στόν πολιτισμό και στήν εκπαίδευση. Στήν 'Αγγλία επίκειται ή κρίση: δέν γνωρίζουμε τί νά κάνουμε γιά νά επιδιώσουν τά καλά πανεπιστήμια. Στή Γαλλία ή έρευνα, τά ίνστιτούτα, τά εργαστήρια, τό CNRS αντιμετώπιζουν μιά τρομακτική ανεπάρκεια σέ μέσα. Τό 1919, ήδη, ό Βαλερύ, δήλωνε: «Γνωρίζουμε τώρα ότι όλοι οί πολιτισμοί είναι θνητοί». Κανένα σύστημα δέν έχει συμβόλαιο μέ τήν αιωνιότητα. Τά πράγματα αλλάζουν. Από τότε πού ό 'Ανρί Φοσιγιόν μιλούσε γιά «τόν μεγάλο πανικό του έτους χίλια», ό δυτικός πολιτισμός διαισθάνεται τή θνητότητά του, τό τέλος του. 'Ακόμα κι αν κανείς δέν μπορούσε νά μαντέψει τό μέγεθος τής καταστροφής τόν 20ό αιώνα! 'Ο Μονταίνος είχε όμοίως πλήρη συναίσθηση αυτής τής περατότητας. Έγραφε σέ μιά εποχή στήν όποία οί θρησκευτικοί πόλεμοι δέν άφηναν ήδη μεγάλη έλπίδα στό ανθρώπινο

γένος καί παρόλα αὐτά ἓνα εἶδος ἐλπίδας διασώζεται στά *Δοκίμια* «στό ἐναρκτήριο κείμενο, ἡ ἀρετή προκαλεῖ τή συμπόνια καί οἱ ἠττημένοι πολεμιστές κατορθώνουν νά σταματήσουν τό σπαθί τοῦ νικητῆ». Ὁ Μονταίνιος δέν εἶχε τήν αἴσθησι τοῦ τραγουδοῦ. Δέν κατάλαβε πραγματικά τήν κτηνωδία τοῦ ἀνθρώπου ἢ δέν ἤθελε νά τήν καταλάβει. Εἶχε ἓνα εἶδος ἀνοχῆς, τρυφερότητας γιά τό ἀνθρώπινο πού ἀνταποκρίνεται πολύ λίγο στή δική μας κατάσταση. Ἐνῶ ὁ Πασκάλ τά εἶχε ὅλα καταλάβει: εἶμαι ἓνας ἰανσενιστής² ἑβραῖος.

– *Αὐτό ὑπονοεῖ μιά πίστη στόν Θεό.*

– Ἐχω ἓνα βαθύ σεβασμό γιά τόν συνεπῆ ἄθεο ἀλλά σπανίως τόν ἔχω συναντήσει. Κάποιοι ἐπιστήμονες ἐξηγοῦν πῶς μιά προσωπική ἀγωνία δέν ἔχει καμία θέση στή στατιστική καί δέν ἔχει τίποτα νά πεῖ γιά τή ζωή. Ἀλλά, ἐάν χτυπήσει τό τηλέφωνο στίς 3 τό πρωί, γιά νά ἀνακοινώσῃ τόν χαμό ἐνός παιδιοῦ σέ ἓνα αὐτοκινητικό ἀτύχημα, οἱ περισσότεροι γονεῖς θά σὺρλιάξουν «ὦ Θεέ, ὦ Θεέ, δοθήσέ με!», ἀκόμα κι ἂν εἶναι δηλωμένοι ἀγνωστικιστές ἢ ἄθεοι. Λίγοι εἶναι αὐτοὶ πού θά σωπάσουν καί θά συνεχίσουν νά διαβεβαιώνουν ὅτι αὐτή ἡ φρίκη δέν ἔχει κάποια μεγαλύτερη σημασία ἀπό τόν προσωπικό πόνο. Αὐτό πού ἔχει σημασία γιά ἐμένα εἶναι ὅτι τό ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς ἢ τῆς μὴ ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ παραμένει ἓνα σοβαρό καί κύριο ζήτημα γιά μιά φιλοσοφική, αἰσθητική, πολιτική, ἠθική σκέψη. Κάνω τήν ὑπόθεση ὅτι ἐάν αὐτό τό ζήτημα γίνει ἓνα κακόγουστο ἀστεῖο ἢ ἓνας νηπιακός φροῦδικός ἀρχαϊσμός κάποιοι τομεῖς τῆς αἰσθητικῆς ἢ τῆς φιλοσοφικῆς δημιουργίας θά ἐξαφανίζονταν. Θά ὑπάρχουν –κάτι τό ὅποιο δηλώνω στό τελευταῖο κεφάλαιο τῆς *Γραμματικῆς τῆς Δημιουργίας*– ἀριστουργήματα ἄθεων συγκρινόμενα μέ τούς *Ἀδερφοῦς Καραμαζόφ* ἢ τόν *Πάριφαλ*; Τό ζήτημα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ κατοικεῖ σέ κάθε στίχο τοῦ Πῶλ Σελάν πού ἀποτελεῖ γιά ἐμένα τό ζενίθ τῆς σύγχρονης ποίησης. Ἐνοικεῖ στους μεγάλους συγγραφεῖς, τούς μεγάλους ζωγράφους, τούς μεγάλους μουσικούς.

– *Εἶναι αὐτό τό ὅποιο προσπαθεῖτε νά δείξετε στή Νοσταλγία τοῦ ἀπόλυτου: τό ζήτημα τοῦ Θεοῦ παραμένει παρόν στόν Μάρξ, τόν Φρόιντ ἢ τόν Λεβί-Στρώς...*

– Τό ἔχουν πράγματι ἐρμηνεύσει μέ διαφορετικούς ὅρους, ἀλλά εἶναι πάντα ἐκεῖ. Αὐτό τό ζήτημα ἐξαφανίζεται ἀληθινά μπροστά στή διαπίστωση ὅτι στόν πλανήτη μας ὅπου ἡ κυκλοφορία τοῦ χρήματος εἶναι θεμελιώδης, οἱ πιό δραστήριες βιομηχανίες εἶναι ἢ πορνογραφία καί τὰ ναρκωτικά. Ἐάν ἡ ἐκκοσμίκευση, ἢ ἀγνωστικιστική ἀνοχή, ἢ βολταιρική ἐλευθεριότητα καταλήγουν σέ αὐτά, εἶναι πολύ σοβαρό. Ἐάν δέν ὑπάρχει Θεός, τό νά ἀγγίξεις σεξουαλικά ἓνα παιδί –κάτι πού ἀποτελεῖ γιά ἐμένα τήν ἀπόλυτη φρίκη, μαζί μέ τὰ βασανιστήρια– μπορεῖ νά ἀποβῇ ἀνώδυνο: εἶναι ἓνας κόσμος πού δέν ἔχω ὄρεξη νά δῶ. Τώρα πουλάνε στίς καλές βιβλιοθήκες CD σαδιστικά πορνό μέ παιδοφιλικές ὀπτικές: εἶναι πολύ θλιβερό. Ὁ πολι-

τισμός μας εἶναι πολύ θλιβερός. Ποῦ εἶναι ἡ χαρά; Ὑπάρχουν δύο χῶρες στίς ὁποῖες οἱ νέοι γελοῦν ἀκόμα πάρα πολύ: ἡ Ἰρλανδία ὅπου ἡ λογοτεχνική καί θεατρική δημιουργία ἐκρήγγυνται καί ἡ Ἰσπανία, μετά τή μεγάλη φρανκική περίοδο. Ἀλλά γιά τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη...

– «Στίς πέντε τό ἀπόγευμα», ἡ *φανταστική ἱστορία πού συμπεριλάβατε στους Λογοκράτες συμβαίνει στό Medellin. Δείχνει ὅτι ἀκόμα κι ἂν πεθάνουν οἱ ποιητές, ἡ ποίηση μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ σάν ἓνα ἐργαλεῖο στόν ἀγῶνα κατά τῆς βίας.*

– Καθώς δέν ἔχω τό χάρισμα τῆς ἐπινόησης, αὐτό τό νέο ἔχει βασιστεῖ σέ μιά ἀληθινή ἱστορία: νέοι ποιητές συγγενικοί μέ τόν Ὀκτάβιο Πάζ πήγαν ἕως τό Medellin μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους, γιά νά ἐπιχειρήσουν νά μοιράσουν ποιήματα. Ὑπάρχουν πράγματι κάποιες πηγές ἐλπίδας. Γιά μένα ἡ μουσική τό ἔχει πράξει, ἴσως περισσότερο ἀπό τόν λόγο. Σέ θέματα λογοτεχνικά, ξαναδιαβάω περισσότερο παρά ἀνακαλύπτω νέα ἔργα ἐνῶ κάθε εἶδους μουσική, ἀκόμα καί ἡ πιό ἀβανγκάρντ μέ παθαίνει. Ἡ ἐποχή μας εἶναι πολύ πιό πλούσια σέ μουσικό ἐπίπεδο ἀπό ὅ,τι σέ λογοτεχνικό: οἱ συνθέτες ἀνοίγουν νέα σύνορα. Ἡ μουσική ἔχει ἓνα ἐξαιρετικό πλεονέκτημα σέ σχέση μέ τήν ὁμιλία: δέν μπορεῖ νά πεῖ ψέματα. Δέν μποροῦμε νά ζήσουμε χωρὶς οὐτοπία: αὐτό μπορεῖ νά γίνει μιά ἰδιωτική οὐτοπία, μυστική. Ἀλλά οἱ ἀπογοητεύσεις δέν ἔχουν τέλος. Ἐάν μοῦ εἶχάτε πεῖ ὅτι τό 2003 ὁ κατάλογος τῶν χωρῶν ὅπου τά βασανιστήρια χρησιμοποιοῦνται ἐπισήμως, πού δημοσιεύθηκε ἀπό τήν Διεθνή Ἀμνηστία, ἀριθμοῦσε 109 χῶρες ἐκ τῶν ὁποίων σχεδόν ὁλόκληρη ἡ Εὐρώπη, θά ἔλεγα «εἶναι ἀδύνατο, ὄχι μετά ἀπό αὐτό πού ἔχουμε ζήσει, ὄχι μετά τήν Ἀλγερία!». Ζοῦμε σέ ἓναν πολιτισμό τῆς ἀπολύτου ἀδιακρισίας. Οἱ ἄνθρωποι καταβροχθίζουν τίς βιογραφίες ἀλλά δέν διαβάζουν τό ἔργο. Γυναῖκες δημοσιεύουν στή Γαλλία τά σεξουαλικά τους ἡμερολόγια, τά ὅποια πιθανότατα εἶναι ἐπινοήσεις. Σέ ἓνα μεγάλο ποίημα, τό 1914, ὁ Ἔζρα Πάουντ ἀνακοίνωνε τή βασιλεία μιάς ἀγνωστῆς ἀτέλειας πού θά κατέστρεφε τόν κόσμο μας. Τό εἶχε πολύ καλά μαντέψει. Οἱ βασικές ἀξίες, τῆς σιωπῆς καί τῆς διακριτικότητας, εἶναι ὅλο καί πιό δύσκολο νά διατηρηθοῦν. Ἀλλά πρέπει νά παλέψουμε, αὐτό ἀξίζει τόν κόπο. Ὁ καθένας ἀπό ἐμᾶς θά ἐπιβιώνει χάρη σέ κάποια εὐφυολογήματα. Κάθε πρωί μέ τό ξύπνημα,

2. Γιανσενισμός: κίνημα θεολογικο-φιλοσοφικό πού ἀναπτύχθηκε τόν 17ο καί 18 αἰῶνα κυρίως στή Γαλλία, ἀλλά καί στήν Ἰταλία καί τίς Κάτω Χῶρες. Μέ βάση τὰ δόγματα πού ἀνέπτυξε ὁ Γιανσένιος (1585-1638) στόν *Αὐγουστίνου* σέ ἀντίθεση μέ τούς Ἰησοῦτες ἔδινε τό προβάδισμα στή θεία πρόνοια ἐναντι τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Οἱ Γιανσενιστές, στή Γαλλία στράφηκαν κατά τῆς βασιλικῆς αὐθαιρεσίας καί τάχθηκαν ὑπέρ φιλοκοινοβουλευτικῶν ἀρχῶν. Τό 1653 ὁ γιανσενισμός καταδικάστηκε ἀπό τόν Πάπα Ἰννοκέντιο III.

Ξαναθυμᾶμαι μιά πλάκα πού μέ βοηθάει νά ἀντιμετωπίζω τήν ἡμέρα: κύριος ὁ Θεός, εὐλογημένο τό ὄνομά του,... βαρέθηκε! Οὔτε Νῶε οὔτε κιβωτός αὐτή τή φορά! Θά ρίξει νερό· θά εἶναι ὁ κατακλυσμός, ὁ ἀληθινός. Ἡ θέλησή του ἀνακοινώθηκε, αὐτό θά συμβεῖ σέ δέκα ἡμέρες! Ὁ Ἅγιος Πατέρας δίνει τίς ἐντολές του στούς πιστούς του: νά προσευχηθοῦν ὅλες οἱ οἰκογένειες μαζί, νά συγχωρήσει ὁ καθένας τούς ἐχθρούς του, νά μαζευτοῦν γύρω ἀπό τόν ἱερέα καί νά δεχτοῦν τό πεπρωμένο πού ἐπιβάλλει ὁ Θεός. Οἱ ἱερεῖς τῆς προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, νά φροντίσουν νά ρυθμίσουν τούς λογαριασμούς τους στήν τράπεζα, νά τιμήσουν τά συμβόλαιά τους, νά εἰσπράξουν τά χρέη τους. Ὁ ραββίνος, λέει: «Δέκα ἡμέρες, ἀλλά εἶναι περισσότερο ἀπό ὅσο χρειάζεται γιά νά μάθεις νά ἀναπνέεις κάτω ἀπό τό νερό». Πρέπει νά μάθεις νά ἀναπνέεις κάτω ἀπό τό νερό. Ἴσως εἶναι δυνατό!

– Ὡστόσο ἐξακολουθεῖτε νά πιστεύετε ὅτι τό νόημα διατηρεῖται χάρις στά ἔργα τέχνης.

– Ὅχι μονάχα ἀπό τά ἔργα τέχνης, ἀλλά ἀπό τή σκέψη, ἀπό τό γεγονός ὅτι τό θεώρημα τοῦ Φερμά³ λύθηκε ἐδῶ καί δύο χρόνια, μετά ἀπό περισσότερα ἀπό 250 χρόνια προσπαθειῶν. Σέ ἓνα κείμενο τοῦ Πλάτωνα, ὁ φιλόσοφος καί οἱ μαθητές του περπατοῦν στήν Ἀκαδημία. Καί ξαφνικά μιά δυνατή κραυγή ὑψώνεται: «περικύκλωσαν μίαν ἀλήθεια!», ὅπως οἱ κυνηγοί περικυκλώνουν ἓνα θήραμα. Αὐτή ἡ κραυγή εἶναι γιά μένα ἡ δόξα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶμαστε ἓνα ζῶο προγραμματισμένο νά περικυκλώνει τήν ἀλήθεια, ὅποιο καί ἂν εἶναι τό τίμημα. Ἐχῶ τό προνόμιο νά μένω στό Κέιμπριτζ κοντά σέ μεγάλους ἐπιστήμονες. Σύμφωνα μέ αὐτούς, σέ δέκα χρόνια θά μπορούμε νά δημιουργήσουμε τή ζωή ἐντός τοῦ σωλῆνος κάτι πού θέτει προβλήματα ἐξαιρετικά δύσκολα, νομικά, ἠθικά, κοινωνιολογικά, πέρα ἀπό ὅ,τι ὁ ἐγκέφαλός μας εἶναι ἰκανός νά συλλάβει. Ἀλλά ἐάν ἀπαγορεύαμε στούς ἐπιστήμονες νά ἀκολουθήσουν τίς ἔρευνές τους ἐπικαλούμενοι τόν κίνδυνο, ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νά ἀποδεχτεῖ τίς συνέπειες τῶν ἀνακαλύψεών τους, ἐάν τούς κόβαμε χέρια καί πόδια, ἐάν τούς βάξαμε σέ ἓνα πηγάδι 50 μέτρα κάτω ἀπό τή γῆ, παρὰ ταῦτα ἐκεῖνοι θά συνέχισαν. Εἶναι πιό δυνατοῦ ἀπό αὐτούς. Εἶμαστε κυνηγοί τῆς σκέψης, τῆς ιδέας, κυνηγοί τοῦ ἔργου, ὅποιο κι ἂν εἶναι τό τίμημα: εἶναι σχεδόν ἀπάνθρωπο. Ἡ κλωνοποίηση καί ἡ βιογενετική θά ἐπιφέρουν τρομαχτικές συνέπειες! Ἡ ἐπιλογή τοῦ φύλου τοῦ ἐμβρύου ἔχει γίνει δεχτή στό τεχνικό πλαίσιο. Μποροῦμε λοιπόν νά ἐπιλέξουμε σύμφωνα μέ τό μοντέλο πολέμου τό ὁποῖο περιμένουμε τό ἀκριβές ποσοστό τῶν ἀρσενικῶν καί τῶν θηλυκῶν πού εἶναι ἀπαραίτητοι γιά τήν ἀνανέωση τῶν στρατευμάτων. Δύο χῶρες πρόκειται νά τό ἐφαρμόσουν στό ὄνομα τῆς ἐπιβίωσής τους, τῆς πιό ὑψηλῆς ἀξίας πού μιά κυβέρνησις θά μπορούσε νά ἐπικαλεστεῖ. Ἡ ἀπολογία τῆς φρίκης ἐξαπλώνεται ὁλοένα καί περισσότερο! Τό γεγονός ὅτι μπορούμε νά σταματήσουμε σέ ἓνα ἐμβρυο τήν ἐξέλιξη μιᾶς ἀρρώστιας εἶναι, ἀπό μιά συγκεκριμένη ὀπτική γωνία, ἐξαιρετικό,

ἀπό τήν ἄλλη προξενεῖ φόβο: σέ αὐτό τό πλαίσιο ὁ Μπετόβεν, τό τρίτο παιδί μιᾶς οἰκογένειας πού ὅλα τά παιδιά εἶχαν προσβληθεῖ ἀπό δυσμορφίες, δέν θά εἶχε ποτέ γεννηθεῖ!

– Τό ἐρώτημα πού θέτετε ἀπό τήν ἀρχή τοῦ ἔργου σας: «Γιατί οἱ ἀνθρωπότητες, μέ τήν πιό εὐρεία ἔννοια τῆς λέξης, γιατί ὁ λόγος στίς ἐπιστήμες δέν μᾶς ἔχουν δώσει κανένα τρόπο νά προστατευτοῦμε ἀπέναντι στό ἀπάνθρωπο;» παραμένει πάντα ἐπίκαιρο;

– Γίνεται ὅλο καί πιό ὀξύ στίς ἐπιστήμες, ἀλλά κανεῖς ἐπιστήμονας δέν διστάζει μπροστά στό ἐπόμενο θῆμα, μπροστά στήν ἄδυσσο τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν ἐπιλογῶν πού ἀνοίγονται.

– Καί παρόλα αὐτά, ἀξίζει τόν κόπο ἡ ἐπιμονή στή μετάδοση ὅταν εἶμαστε δάσκαλοι;

– Δέν ἔχουμε ἐπιλογή. Εἶμαστε τό ζῶο πού ἀκολουθεῖ τή σκέψη. Ἡ βιογενετική θά ἐπικρατήσει στόν κόσμο. Τά ζευγάρια ἐπιμένουν νά μάθουν τό φύλο τοῦ παιδιοῦ πού θά γεννηθεῖ. Ἡ ψυχολογία τῆς ἀναμονῆς καί τῆς γέννησης ἔχουν γίνει πολύ διαφορετικές. Ὁ προγραμματισμός μέ φόνο ἢ ἀκόμα μέ προγενετικό ἔλεγχο εἶναι ἐδῶ. Αὐτό εἶναι πού πρέπει νά πραγματοποιεῖται: ὅτι ὁ καθένας νά ἐπιχειρήσει μιά μικρή εἰσαγωγή στή βιολογία γιά νά καταλαβαίνει, νά μαθαίνει τούς κινδύνους καί νά λαμβάνει μιά υπεύθυνη θέση ὅταν θά ἐπιβληθεῖ ἡ ἐπιλογή.

– Μέ αὐτό τό τίμημα τό μέλλον θά συνεχίσει νά ὑπάρχει; Διότι, ἐξηγεῖτε ὅτι τό μέλλον εἶναι ἓνας ρηματικός χρόνος πού χρειάστηκε πολύ γιά νά ἐπικρατήσει ἐπί γῆς.

– Καί αὐτό δέν εἶναι ἐγγυημένο. Μιά ἀπό αὐτές τίς ἡμέρες θά ὑπάρξει ἓνα σύνδρομο ἐπικτήτης ἀνοσοποιητικῆς ἀνεπάρκειας (Ἔιντς) μέ ἰσχύ 10 μού ἀνακοινώνουν οἱ ἐπιστήμονες τοῦ Κέιμπριτζ. Καιρός νά μάθετε νά ἀναπνέετε κάτω ἀπό τό νερό!*

3. Pierre de Fermat, γάλλος μαθηματικός (1601-1665). Σ' αὐτόν ὀφείλεται ἡ πρώτη ἐφαρμογή τοῦ διαφορικοῦ λογισμοῦ σχετικά μέ τήν ἔρευνα τῶν ἐφαπτομένων εὐθειῶν σέ καμπύλη. Ὅπως καί ὁ Πασκάλ, ὁ Φερμά ἀνακάλυψε τόν λογισμό τῶν πιθανοτήτων. Στήν ὀπτική διατύπωσε τήν ἀρχή τοῦ ἐλαχίστου χρόνου.

Ἐπίσης διατύπωσε τό ὄνομασθέν «θεώρημα Φερμά», σύμφωνα μέ τό ὁποῖο δέν ὑπάρχει τριάδα ἀκέραιων ἀριθμῶν (α, β, γ) πού νά ἐπαληθεύει τήν ἐξίσωση $a^n + b^n = c^n$, ὅταν ὁ n εἶναι ἐπίσης ἀκέραιος μεγαλύτερος τοῦ 2. Τόσο ὁμως ἡ ἀπόδειξη πού ὁ ἴδιος ἐπιχείρησε ὅσο καί ἄλλες προσπάθειες τριακόσια πενήντα χρόνια μετά τόν θάνατό του ἀποδείχθηκαν ἀκαρπες. Τήν ἀπάντηση τελικά ἔδωσε ὁ βρετανός μαθηματικός Ἄντριου Γουάιλθ στό τέλος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἀπάντηση πού συνίσταται στό ὅτι γιά κανέναν ἀκέραιο ἀριθμό n μεγαλύτερο τοῦ 2 δέν ὑπάρχει τριάδα ἀκέραιων ἀριθμῶν πού νά ἀποδεικνύει τό θεώρημα Φερμά.

* Δημοσιεύτηκε στον *Monde de l'Éducation*, Ἰαν. 2004. Μετάφραση: Καλλιόπη Δημοπούλου.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ: ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

του Κόφι Άνάν, γενικού γραμματέα του ΟΗΕ

Στά χρόνια και τις δεκαετίες που έρχονται η μετανάστευση θα είναι ένα από τα κύρια πεδία στα όποια η διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση θα δοκιμαστεί πολύ. Αν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες αντιμετωπίσουν με επιτυχία την πρόκληση, η μετανάστευση θα τις καταστήσει πιο πλούσιες, πιο ισχυρές. Ειδικά το τμήμα που θα πληρώσουν θα μπορούσε να είναι ένα βιωτικό επίπεδο χαμηλό και κοινωνικές έριδες.

Δέν υπάρχει αμφιβολία ότι οι ευρωπαϊκές κοινωνίες χρειάζονται τους μετανάστες. Οι Ευρωπαίοι ζουν περισσότερο χρόνια σε σχέση με προηγούμενες εποχές κι έχουν λιγότερα παιδιά. Χωρίς μετανάστευση ο πληθυσμός των χωρών της Ένωσης, 25 εκατομμύρια σε λίγο καιρό, θα παρακμάσει: σήμερα είναι 450 εκατομμύρια αλλά ως το 2050 μπορεί να πέσει κάτω από τα 400 εκ.

Η Ευρώπη δέν είναι η μόνη που βρίσκεται σε αυτή την κατάσταση. Η Ιαπωνία, η Ρωσική Όμοσπονδία και η Νότιος Κορέα, μεταξύ άλλων, διατρέχουν τον ίδιο κίνδυνο: στο μέλλον μπορεί να τους λείπει η εργατική δύναμη για να θέτει σε κίνηση την οικονομία, και να εξασφαλίζει όρισμένες υπηρεσίες, κατάσταση που θα έχει ως συνέπεια τη στασιμότητα. Η μετανάστευση, βέβαια, δέν είναι πανάκεια: αλλά κάθε λύση σ' αυτά τα προβλήματα θα περάσει αναγκαστικά μέσα από αυτήν. Είναι βέβαιο ότι η Ευρώπη θα μαγνητίζει τους κατοίκους των άλλων ηπείρων. Δεδομένου ότι οι ανισότητες είναι πολύ μεγάλες στον σημερινό κόσμο, οι δυνατότητες τις όποιες οι Ευρωπαίοι θεωρούν πολύ φυσικό να εκμεταλλεύονται είναι ανύπαρκτες για τους περισσότερους κατοίκους της Ασίας και της Αφρικής.

Δέν εκπλήσσει, επομένως, ότι πολλοί βλέπουν την Ευρώπη σαν μία ηπειρο με άπεριοριστες δυνατότητες όπου θα μπορούσαν να αρχίσουν μία νέα ζωή – όπως

οι υποσχέσεις του Νέου Κόσμου σαγήνευσαν παλιότερα εκατομμύρια φτωχών αλλά δραστήριων Ευρωπαίων.

Κάθε χώρα έχει το δικαίωμα να αποφασίσει αν εϋχεται ή όχι να υποδεχθεί ανθρώπους που με τη θέλησή τους έφυγαν απ' τα σπίτια τους (ή κατάσταση είναι διαφορετική για τους πρόσφυγες στους όποιους τό διεθνές δίκαιο αναγνωρίζει τό δικαίωμα προστασίας). Όστόσο οι Ευρωπαίοι θα είχαν άδικο να κλείσουν τις πόρτες τους. Διότι μία τέτοια πολιτική όχι μόνο θα έβλαπτε μακροπρόθεσμα την οικονομική και κοινωνική τους κατάσταση αλλά και διότι θα εξανάγκασε πολλούς να δοκιμάσουν να διεισδύσουν στις ευρωπαϊκές χώρες με πλάγια μέσα, ζητώντας π.χ. πολιτικό άσυλο (πράγμα που θα είχε ως αποτέλεσμα να υπερφορτωθεί ένα σύστημα προορισμένο να προστατεύει πρόσφυγες, που αναγκάστηκαν να αποφύγουν τη δίωξη), απευθυνόμενοι σε ύποπτους διαμεσολαθητές ή άκόμη διακινδυνεύοντας τη ζωή τους σε άπελιτισμένες προσπάθειες, κρυμμένοι μέσα σε σαπιοκάραβα, καμiónα ή άεροπλάνα.

Η παράνομη μετανάστευση είναι πραγματικό πρόβλημα: τα κράτη όφείλουν να συνεργάζονται για να την άποτρέψουν με ένεργητικά μέτρα ενάντια στους διαμεσολαθητές και τους δουλεμπόρους, που εκμεταλλεύονται τους πιο εύάλωτους και ύπονομεύουν τό δίκαιο. Άλλά ό άγώνας ενάντια στην παράνομη μετανάστευση πρέπει να ένταχθεί σε μία στρατηγική πολύ ευρύτερη. Πρέπει να δημιουργηθούν πραγματικά σύννομα δίκτυα μετανάστευσης και να επιδιωχθεί ή εκμετάλλευση όλων των δυνατοτήτων, ενώ παράλληλα πρέπει να γίνονται σεβαστά τα θεμελιώδη δικαιώματα των μεταναστών.

Έτσι οι μετανάστες θα βοηθήσουν και τις φτωχές χώρες. Τό 2002 οι μετανάστες διοχεύτησαν, τό λιγό-

τερο, 88 δισεκατομμύρια δολάρια στις υπό ανάπτυξη χώρες. Τό ποσό αυτό δέν ήταν παρά τό 54% τής συνολικής βοήθειας στην ανάπτυξη τών φτωχών χωρών πού δέν ξεπέρασε τά 57 εκατομμύρια δολάρια. Ή μετανάστευση, λοιπόν, αντιπροσωπεύει σοβαρά διακυβεύματα για όλες τίσ χώρες καί συμβάλλει σέ μία αύξανόμενη διεθνή συνεργασία. Ή παγκόσμια Έπιτροπή για τή διεθνή μετανάστευση, πού συγκροτήθηκε πρόσφατα καί συμπροεδρεύεται από διακεκριμένες προσωπικότητες τής Σουηδίας καί τής Νότιας Άφρικής, θά μπορούσε νά συμβάλλει στην επεξεργασία διεθνών κανόνων καί μιάς πολιτικής πιο αποτελεσματικής για τή διαχείριση τής μετανάστευσης, προς άμοιβαίο όφελος όλων. Είμαι πεπεισμένος ότι θά έχει ώραιες ιδέες κι ελπίζω ότι οι ιδέες αυτές θά τύχουν καλής υποδοχής τόσο από τίσ χώρες καταγωγής όσο καί από τίσ χώρες υποδοχής μεταναστών.

Διαχείριση τής μετανάστευσης δέν σημαίνει μόνο άνοιγμα θυρών καί συνεργασία μέ άλλες χώρες. Σημαίνει επίσης νά καταβληθούν οι δέουσες προσπάθειες ώστε οι μετανάστες νά μπορούν νά ένσωματώνονται στις χώρες υποδοχής. Οι μετανάστες οφείλουν νά προσαρμόζονται στις χώρες πού τούς υποδέχονται κι αυτές νά προσαρμόζονται στον κόσμο τής μετανάστευσης. Είναι άπαραίτητη ή εκπόνηση στρατηγικών δημιουργικής ένσωμάτωσης ώστε ή μετανάστευση ν' άποτελέσει λύση εϋνοϊκή κι όχι φορτίο.

Βεβαίως κάθε χώρα βλέπει τά πράγματα μέσα από τό πρίσμα τής ταυτότητάς της καί του πολιτισμού της, αλλά κανένας δέν μπορεί νά χάνει από τά μάτια του τήν άνεκτίμητη συμβολή πού εκατομμύρια μετανάστες προσέφεραν ήδη στις σύγχρονες εϋρωπαϊκές κοινωνίες.

Πολιτικοί, έπιστήμονες, πανεπιστημιακοί, άθλητές καί καλλιτέχνες έπιφανείς προέρχονται από τόν μεταναστευτικό κόσμο. Καί βέβαια, πολλοί περισσότεροι μετανάστες, χωρίς νά είναι διάσημοι, προσφέρουν τό λιθαράκι τους στο κοινωνικό οικόδομημα. Δουλεύουν στα νοσοκομεία, κρατάνε παιδιά πού οι γονείς τους δουλεύουν καί άπασχολούνται σέ χρήσιμες εργασίες για τίσ όποιες οι ντόπιοι υποψήφιοι δέν συνωθούνται για νά τίσ αναλάβουν. Ή μετανάστευση δέν είναι πρόβλημα: είναι λύση.

Όλοι όσοι έχουν στην καρδιά τους τό μέλλον τής Εϋρώπης καί διακατέχονται από ανθρώπινη αξιοπρέπεια οφείλουν νά έξεγείρονται ενάντια στην τάση πού συνίσταται νά αποδίδονται στην παρουσία τών μεταναστών όλα τά δεινά από τά όποια υποφέρει ή κοινωνία. Ή μεγάλη πλειοψηφία τών μεταναστών είναι εργαζόμενοι, θαρραλέοι καί άποφασισμένοι. Δέν επιδιώκουν νά εκμεταλλευτούν τό σύστημα. Ζητούν μόνο νά τούς δοθεί μία εϋκαιρία, στους ίδιους καί τίσ οικογένειές τους. Δέν είναι εγκληματίες ή τρομοκράτες δέν εϋχονται νά ζήσουν χωριστά αλλά νά ένσωματωθούν χωρίς νά χάσουν τήν ταυτότητά τους.

Σ' αυτόν τόν 21ο αιώνα οι μετανάστες έχουν άνάγκη τήν Εϋρώπη. Άλλά κι ή Εϋρώπη έχει άνάγκη τούς

μετανάστες. Μία Εϋρώπη διπλωμένη στον έαυτό της δέν θά ήταν παρά μία Εϋρώπη πιο σκληρή, πιο φτωχή, πιο αδύνατη, πιο γερασμένη. Μία Εϋρώπη άνοιχτή καί ικανή νά διαχειρισθεί τή μετανάστευση θά είναι μία Εϋρώπη πιο δίκαιη, πιο πλούσια, πιο δυνατή, πιο νέα.

*Le Monde, 30 Ιαν. 2004
μετάφραση Α.Ε.*

ΜΙΣΣΕΛ ΠΑΣΤΟΥΡΩ

Το ρούχο του διαβόλου

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ ΡΙΓΕΣ
ΚΑΙ ΡΙΓΕ ΥΦΑΣΜΑΤΑ

ΜΙΣΣΕΛ ΠΑΣΤΟΥΡΩ

Το ρούχο του διαβόλου
ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ ΡΙΓΕΣ ΚΑΙ ΡΙΓΕ ΥΦΑΣΜΑΤΑ
Μετάφραση/Επιστημονική επιμέλεια: ANNA ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΥΛΗ

Μετάφραση /Επιστημονική επιμέλεια
ANNA ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΥΛΗ

Τι κοινό μπορεί να έχουν ο άγιος Ιωσήφ και ο Οβελίξ, η πόρνη του Μεσαίωνα και ο διαιτητής του μπέηζμπολ, οι καρμηλίτες και οι λουόμενοι της Μπελ Επόκ, οι γελωποιοί της Αναγέννησης και οι κατάδικοι στα κόμικς, όσοι κοιμούνται με πιτζάμες και οι Αβράκωτοι της Γαλλικής Επανάστασης;

Κεντρική διάθεση: ΑΠΟΛΛΩΝ, τηλ.: 210 5157.200

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΕΛΑΝΙ

ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ ΣΤΗ ΣΧΕΣΗ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

του Σταυρούλας Ταινόρεμα

Τό ελληνικό πανεπιστήμιο βρίσκεται για άλλη μιά φορά ενώπιον ενός κύματος πιέσεων για αναδιάρθρωση, στο πλαίσιο ενός ριζικότερου μετασηματισμού ολόκληρου του φάσματος της μετα-λυκειακής εκπαίδευσης. Η πρόσφατη συζήτηση, μεσομένης της προεκλογικής περιόδου, για την ίδρυση «μη κρατικών», «μη κερδοσκοπικών» ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εντάσσεται, με ιδιαίτερο τρόπο, σε αυτό το πλαίσιο.

Στις σημερινές συνθήκες των ταχύτατων αλλαγών που επιφέρουν οι διαρκείς εξελίξεις στο πεδίο της γνώσης και της τεχνολογίας, τα πανεπιστήμια πιέζονται, σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, να προσαρμοθούν σε νέους ρόλους. Η διά της εισαγωγής των νέων τεχνολογιών αναδιοργάνωση της παραγωγικής βάσης της οικονομίας σε παγκόσμια κλίμακα, οι νέες δομές απασχόλησης που προκύπτουν, θέτουν ένα ισχυρό αίτημα για νέες επαγγελματικές συμπεριφορές, οι οποίες με την σειρά τους επιδρούν δραστικά στην εσωτερική ζωή των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, στα προγράμματα σπουδών, στις έρευνητικές στρατηγικές, και εν τέλει στην ίδια την έπισημολογική συγκρότηση των ακαδημαϊκών αντικειμένων που καλλιεργούν. Αναμφιβόλως, οι νέες πιέσεις προκαλούν τριγμούς στην ιστορικά διαμορφωμένη φυσιογνωμία τους.

Η ακαδημαϊκή παράδοση

Από την χαραυγή των νέων χρόνων το πανεπιστήμιο, ο παλαιότερος αυτός κοσμικός θεσμός των σύγχρονων κοινωνιών, κατέστη θεσμικός χώρος καλλιέργειας της έπιστήμης, γέννημα ή ίδια του κριτικού και αντιδογματικού τρόπου σκέψης. Η έπιστημονική έρευνα συνδέθηκε αφενός με την αναζήτηση της γνώσης και της αλήθειας, και αφετέρου με ανθρωπιστικές αξίες και κοινωνικά ιδανικά. Η κατάκτηση και η κοινωνική διάχυση της θα συνέβαλαν στην απελευθέρωση της σκέψης από την άγνοια, θα διέλυαν τις προκαταλήψεις

και θα συντελούσαν έτσι στην πρόοδο και την κοινωνική χειραφέτηση.

Καθώς η έπιστημονική αναζήτηση έθεσε υπό συζήτηση και κατέστησε αντικείμενο στοχασμού την ίδια την κοινωνική ζωή και τους όρους αναπαραγωγής της, συνέβαλε αποφασιστικά σε μιά ανυπολόγιστης αξίας κοινωνική αυτογνωσία. Το πανεπιστήμιο, φορέας και έγγυητής της γνώσης και της αδογματίστης έρευνας, κατέστη ταυτοχρόνως έγγυητής της διαμόρφωσης της δημοκρατικής συνείδησης. Έθεσε το αίτημα του δημοκρατικού (αυτο)καθορισμού της κοινωνίας από πολίτες ελεύθερους και υπεύθυνους που τολμούν να σκέφτονται για τον εαυτό τους, ενώ δέν έπαψε να αναδεικνύει τις δυνατότητες για ουσιαστική ανανέωσή της.

Ως αναφαίρετος όρος της παραπάνω αποστολής του τέθηκε η «πλήρης ανεξαρτησία του», η ελεύθερη και απρόσκοπτη από έξωθεν παρεμβάσεις εσωτερική λειτουργία του. Το κράτος ανέλαβε να έγγυηθεί τους έξωτερικούς όρους –δηλαδή τις θεσμικές (αυτοτέλεια) και οικονομικές (δημόσια χρηματοδότηση) προϋποθέσεις– μιάς εσωτερικά απεριόριστης αυτονομίας, με στόχο την προαγωγή της έπιστημονικής γνώσης και τη δημόσια διάδοσή της προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Στο κανονιστικό επίπεδο, λοιπόν, το πανεπιστήμιο προσδιορίστηκε ως διακριτός θεσμικός χώρος, ανεξάρτητος τόσο από την πολιτική έξουσία όσο και από την οικονομική δύναμη.

Η πανεπιστημιακή ανεξαρτησία σηματοδότησε έπιπλέον το κανονιστικό αίτημα αποδοχής ενός «εσωτερικού» όρου στην άσκηση της κρατικής έξουσίας και της οικονομικής δύναμης. Το πανεπιστήμιο, ως φορέας και έγγυητής της γνώσης, αποτέλεσε ένα ρυθμιστικό, έλλογο όριο στην αυθαιρεσία και των δύο. Μέ άλλα λόγια, η ανεξαρτησία του σήμαινε ότι ούτε η κρατική έξουσία είναι απόλυτη, ούτε η οικονομική δύναμη ανεξέλεγκτη, αλλά ότι και οι δύο θα ασκούνται και θα αναπτύσσονται υπό την επιφύλαξη της γνώσης. Η ανεξαρτησία του πανεπιστημίου αποτέλεσε συμπλήρωμα

της άρχης της διάκρισης γνώσης κι έξουσίας, και τέθηκε ως συστατικό στοιχείο στα κανονιστικά, νομοποιοητικά θεμέλια του νεοτερικού κράτους. Μέ αυτήν την έννοια, η άκαδημαϊκή έλευθερία δέν είναι η έλευθερία της διακίνησης των αγαθών ή των υπηρεσιών του έμπορίου. Είναι η ήθικη και πνευματική όριοθέτηση της πολιτικής έξουσίας και της οικονομικής δύναμης.

Όμως, η ιστορική ανάπτυξη του πανεπιστημίου έκανε τά παραπάνω ιδεώδη συνεχές διακύβευμα. Στην πορεία της εξέλιξής του, αναπαρήχθη έντός του μιά διαρκής ένταση ανάμεσα στο αίτημα της άκαδημαϊκής έλευθερίας, άφενός, και στις έπιταγές που προέκυπταν από τις πραγματικές σχέσεις του μέ την πολιτική και την οικονομία, άφετέρου, έν τέλει μέ την ίδια την κοινωνία έντός της οποίας είναι ένσωματωμένο.

Μολοντί τέθηκαν, ρυθμιστικά, οι διακριτοί τους ρόλοι, η «λογική του πολιτικού» δέν άργησε νά εισβάλει στο θεσμικό πεδίο του πανεπιστημίου και τό κράτος από προστάτης των όρων της άυτονομίας του νά μετατραπεί, άλλου περισσότερο κι άλλου λιγότερο, άνάλογα μέ τις διαμορφωμένες παραδόσεις και τις κοινωνικές πιέσεις, σέ ρυθμιστή της έσωτερικής λειτουργίας του. Η «καθαρότητα» της έλεύθερης έπιστημονικής έρευνας άπλωέσθηκε. Η γνώση διαπιστώθηκε πώς είχε πολιτική, ένω η ίδια η πολιτική άσκήθηκε διά της γνώσης. Η «κρατικοποίηση» της παιδείας, ένέπλεξε και την παραγωγή της γνώσης στους μηχανισμούς της γραφειοκρατίας, ένω όδήγησε στην ύπονόμηση της πανεπιστημιακής άυτονομίας. Σταδιακά, τό πανεπιστήμιο άπειλήθηκε νά μετασχηματισθεί σέ όργανο κρατικού παρεμβατισμού, που ύπερ-γραφειοκρατικοποιείται και ύπερ-πολιτικοποιείται.

Άπό τό άλλο μέρος, μιά πυκνή δέσμη άσφυκτικών πιέσεων προέκλυσε από την σφαίρα της οικονομίας. Η γνώση άναδείχθηκε σέ παραγωγική δύναμη και η δύναμη της οικονομίας διαπεράστηκε και συστήθηκε διά της γνώσης της ίδιας. Οι έρευνητικές στρατηγικές, σταδιακά, άρχισαν νά δέχονται την πίεση οικονομικών λογικών, και οι προσανατολισμοί και οι κατευθύνσεις της γνώσης νά προσδιορίζονται υπό τόν πιεστικό έλεγχό τους. Καθώς όλο και περισσότερο η οικονομική λογική άρχισε νά έξαρτάται από την παραγωγή και την πώληση της γνώσης (μέ την μορφή της πληροφορίας), όλο και περισσότερο η ίδια άρχισε νά διεισδύει και νά έπικρίξει τό πανεπιστημιακό πεδίο.

Ένώ η παρεμβατική, κρατική, λογική θέτει τόν σχεδιασμό ως βασικό μοχλό διαμόρφωσης εκπαιδευτικών πολιτικών, η οικονομική λογική έγκαλεί τό κράτος νά έγκαταλείψει τόν σχεδιασμό και νά υιοθετήσει κριτήρια μετρήσιμης άποδοτικότητας κι άνταγωνιστικότητας. Ένώ η γραφειοκρατικοποίηση των λειτουργιών του πανεπιστημίου είναι συνέπεια της κρατικής έπικυριαρχίας, η «έμπορευματοποίηση» τους είναι συνέπεια της οικονομικής ήγεμονίας.

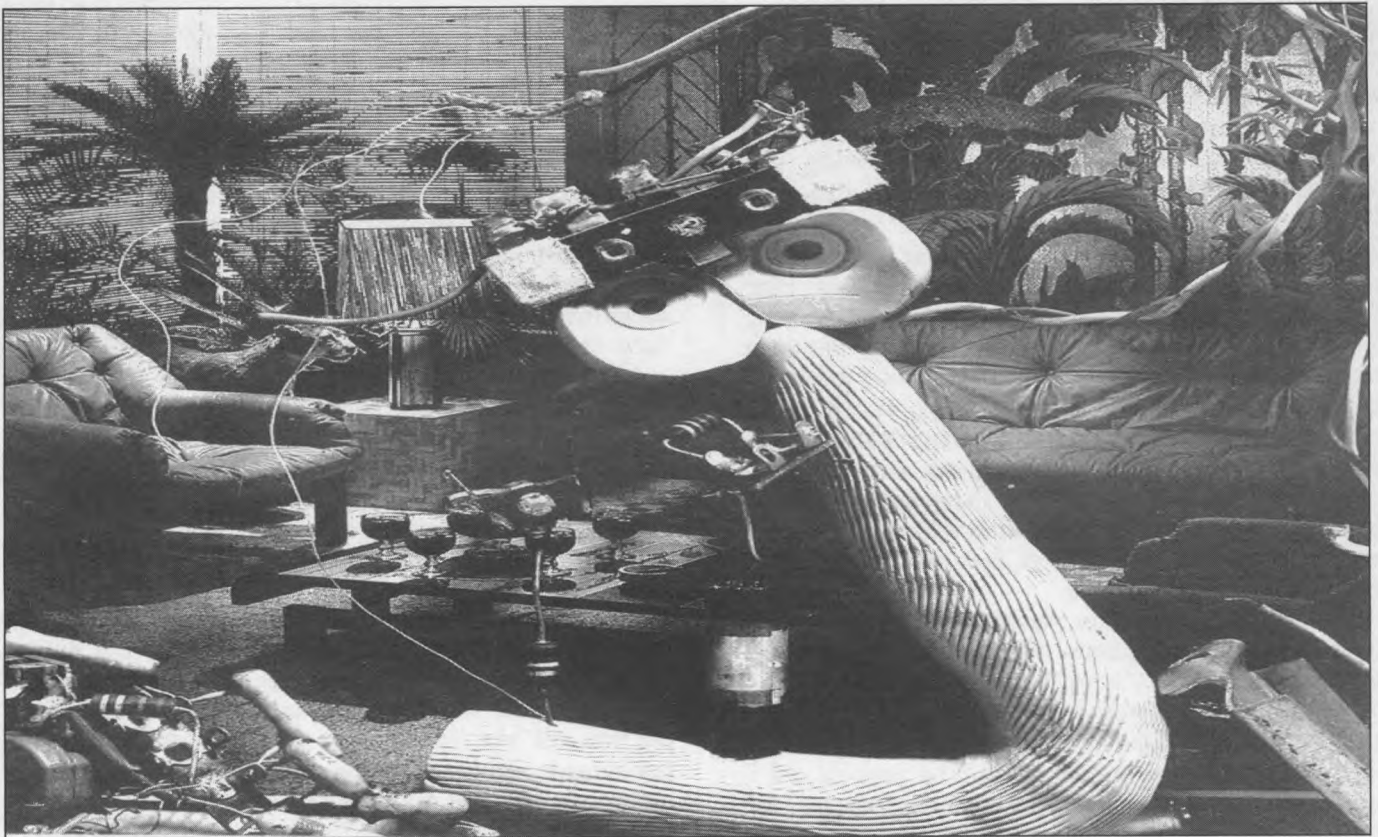
Σήμερα, στον άστερισμό μιάς νέας ιστορικής αναδιάθρωσης των σχέσεων μεταξύ των τριών πεδίων, τίθεται τόσο ένα αίτημα έπανασχεδιασμού της οικονομικής (άπ)εμπλοκής του κράτους ως προς την χρηματοδότηση του πανεπιστημίου, όσο και ένα αίτημα έπαναχάραξης του θεσμικού ρόλου του όσον άφορ ά την διαμεσολάθηση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης μέ τις οικονομικές άνάγκες.

Στό σημείο αυτό επιβάλλεται μιά διενκρίσιμη. Τό πολιτικό έγγχείρημα νά καταστεί τό πανεπιστήμιο περισσότερο ευαίσθητο στις έπιταγές της οικονομίας έχει μακρά ιστορία και κάθε άλλο παρά πρόσφατο είναι. Άποτέλεσε έναν από τους πλέον βασικούς μοχλούς ανάπτυξης πανεπιστημιακών ίδρυμάτων από τά τέλη του 19ου αιώνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η οικόδομηση των πανεπιστημίων του άγγλικού βιομηχανικού βορρά, των όποιων η σύσταση ένέγραψε ως συστατικό στοιχείο της άποστολής τους τή σύνδεση μέ τις τοπικές βιομηχανίες, ώστε νά συμβάλουν άποτελεσματικά στον οικονομικό άνταγωνισμό μέ άλλες μεγάλες βιομηχανικές χώρες, όπως η Γερμανία και οι ΗΠΑ.

Μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο, παρατηρείται ένταση του αίτήματος νά χρησιμοποιηθούν τά πανεπιστήμια ως δεξαμενές παραγωγής έξειδικευμένου έργατικού δυναμικού, ώστε νά τονωθεί η πολυπόθητη μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη. Άπό δέ τά μέσα της δεκαετίας τό '60 κι έξής, ιδρύονται άνεξάρτητα τεχνολογικά τριτοβάθμια ιδρύματα (βλ. Άγγλία, Γερμανία, άργότερα Έλλάδα), καθώς καθίσταται φανερό πώς τά πανεπιστήμια είτε δέν έπαρκούν, είτε δέν είναι άρκούντως ευέλικτα για νά άνταποκριθούν στο αίτημα της παραγωγής μιάς όλο και πιό άμεσα «ώφελμιστικής» γνώσης.

Παρόμοιες πιέσεις και η ίδια δυναμική, -άν και έν όψει της παραγωγής νέων μορφών γνώσης και των αντίστοιχων άλλαγών που έπέφεραν στην παραγωγή και την οικονομία- είναι αυτή που όδήγησε μερικές δεκαετίες άργότερα στην ένοποίηση του πανεπιστημιακού και του τεχνολογικού τομέα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, διεργασία που συντελέστηκε άλλου σταδιακά, προσεκτικά και λιγότερο «άνώμαλα» (βλ. Μεγ. Βρετανία), κι άλλου έπιτόλεια, πρόχειρα και έν μιά νυκτί (βλ. Έλλάδα).

Έν όλίγοις, τουλάχιστον κατά τά τελευταία εκατό χρόνια, οι προσπάθειες νά συνδεθούν τά πανεπιστήμια και η παραγόμενη έρευνα (κυρίως στις «θετικές» και τεχνολογικές έπιστήμες) μέ τή βιομηχανία και την οικονομική ανάπτυξη έχουν καθορίσει σέ μεγάλο βαθμό τους προσανατολισμούς της διεύρυνσης της άνώτατης εκπαίδευσης στην Εύρώπη, όπως άλλωστε και διεθνώς. Η έθνική ανάπτυξη άντιμετωπίστηκε ως έξαρτώμενη από τή σύνδεση τουλάχιστον μιάς πλευράς της πανεπιστημιακής έρευνας και εκπαίδευσης μέ την οικονομική ανάπτυξη, και έπομένως από τή «συνάφειά» της μέ οικονομικές έπιταγές.

Οι νέες σχέσεις κράτους, πανεπιστημίων και οικονομίας

Τό πρωτόγνωρο και αποφασιστικό στίς πιέσεις πού δέχεται τό πανεπιστήμιο σήμερα δέν άφορά άπλώς τήν σύνδεσή του μέ τίσ άνάγκες τής οικονομίας και τής άπασχόλησης. Άφορά μιά βαθύτερη μετάλλαξή του ως πρός καταστατικές διαστάσεις τής άποστολής του, τήν ισορροπία άνάμεσα σέ κεντρικούς σκοπούς του, τίσ μορφές (αυτο)διοίκησής του και τούς τρόπους αυτοκατανόησής του.

Προβάλλονται λοιπόν αίτήματα όπως ότι τά πανεπιστήμια όχι μόνον όφείλουν νά συμβάλουν στήν οικονομική άνάπτυξη αλλά και ότι οί φοιτητές, διά τής εκπαίδευσης και τών τίτλων πού άποκτούν, πρωτίστως άναζητούν, και πρέπει νά άπολαμβάνουν, επαγγελματική άποκατάσταση/άπασχόληση. Υποστηρίζεται, παραλλήλως, μιά συμπληρωματική θέση, σύμφωνα μέ τήν όποία τό ειδικό περιεχόμενο τής παρεχόμενης εκπαίδευσης πρέπει νά συνδέεται πάνω από όλα μέ τήν άπόκτηση μιάς δεξαμενής νέων δεξιοτήτων, πού άπαιτεί ή οικονομία. Η εκπαίδευση, λοιπόν, ή όποία κρίνεται έλκυστική και κατάλληλη, είναι εκείνη πού καταρτίζει σέ νέες δεξιότητες, όπως δεξιότητες στήν έπικοινωνία, τίσ διαπροσωπικές σχέσεις, τό team-work, πού είναι σημαντικές στή διοίκηση μιάς έπιχείρησης.

Άπό τό άλλο μέρος, άπαξιώνονται, καθώς κρίνονται άτελέσφορες, οί συστηματικές και θεωρητικές έπιστημονικές γνώσεις Παρατηρείται μιά «άποθεωρητικοποίηση» του πανεπιστημίου, ένών έντείνεται ή παροχή προγραμμάτων σπουδών «του όλίγον άπ' όλα», μιάς γνώσης εύπεπτης, άν και βραχείας χρήσεως πού άπαιτεί έπανακατάρτιση.

Κατά δεύτερο λόγο, ό παραπάνω άναπροσδιορισμός συνοδεύεται από τήν υιοθέτηση πολιτικών πού αλλάζουν τή βάση του συστήματος χρηματοδότησης. Τό κράτος παραιτείται σταδιακά από τήν ύποχρέωσή του ως έγγυητή τών (οικονομικών) όρων τής άνεξαρτησίας τών άκαδημαϊκών ίδρυμάτων, ένών ταυτοχρόνως ύποχρεώνει τά ίδια νά γίνουν πιά «έπιχειρησιακά» (βλ. στήν Βρετανία τήν ύποχρεωτική εγκαθίδρυση ενός συστήματος κεντρικής αξιολόγησης, άκρως παρεμβατικού και άγοραίου-άνταποδοτικού). Τά πανεπιστήμια καλούνται νά άνοιχθούν στήν ιδιωτική χρηματοδότηση, μέσω νέων έσόδων από τήν πώληση ύπηρεσιών, αλλά και τήν όλο και μεγαλύτερη έμπορική άξιοποίηση τών έρευνητικών άποτελεσμάτων, μέ τή διαμόρφωση θεσμικών διευκολύνσεων (λχ. τό θεσμικό πλαίσιο γιά τήν «πνευματική ιδιοκτησία»), ώστε τά έρευνητικά άποτελέσματα πού παράγονται μέ δημόσια χρηματοδότηση νά μπορούν νά γίνουν άπρόσκοπτα έμπορεύσιμα (Οί έπιπτώσεις από αυτές τίσ πιέσεις γίνονται ιδιαίτερα

αισθητές στο πεδίο τῶν βασικῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν καί τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, τῶν ὁποίων ἀπειλεῖται πλέον ἢ βιωσιμότητα).

Συναφῶς, κατά τρίτο λόγο, οἱ παραπάνω πιέσεις ἐπιβάλλουν νέους κανόνες στό χῶρο τῆς διοίκησης τῶν πανεπιστημίων καί τοῦ τρόπου τῆς ἀκαδημαϊκῆς ὀργάνωσής τους. Καθῶς καθιερώνονται νέοι τρόποι χρηματοδότησης, σέ εὐρωπαϊκό καί διεθνές ἐπίπεδο, μέ ἀναφορά στήν ἰδιωτική σφαῖρα, ἀναδύεται ἕνας νέος τύπος ἐμπειρογνώμονα-ἐπαγγελματία τῆς διοίκησης πού ἔχει ἐκτελεστικές, διευθυντικές καί διαχειριστικές ικανότητες ἀπαραίτητες γιά τήν προσέλευση ἀλλά καί σφιχτή διαχείριση περιορισμένων πόρων, σέ ἕνα οικονομικά ἀνταγωνιστικό περιβάλλον. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, τά ἴδια τά τμήματα μετατρέπονται σέ κέντρα οικονομικοῦ προϋπολογισμοῦ καί διαχείρισης στενῶν οικονομικῶν πόρων. Πιέζονται νά μεταλλαχθοῦν σέ κέντρα μείωσης τοῦ κόστους τῶν δαπανῶν, ἀνταποκρινόμενα σέ πιέσεις λιτότητας.

Συναφῶς, ἀναλαμβάνεται προσπάθεια νά μετρηθοῦν οἱ «ἐκροές» τῶν ἰδρυμάτων, τῶν τμημάτων, τῶν ἀτόμων (ἡ ἀποτελεσματικότητα, ἡ παραγωγικότητα, μετατρέποντας τήν ἀκαδημαϊκή ἀριστεία ἀπό ποιότητα σέ ποσότητα), στό πλαίσιο μιᾶς προσπάθειας «ὀρθολογικῆς» διαχείρισης τῶν στενῶν πόρων. Τό γεγονός αὐτό μεταλλάσσει ἀπό τά ἔξω τίς ἐπιστημονικές προτεραιότητες καί τοὺς στόχους τῶν πανεπιστημίων, μεταστρέφει τήν διδασκαλία σέ μετρήσιμες ἐκροές (πόσο φοιτητές παίρνουν ἕνα μάθημα, πόσο γρήγορα τελειώνουν, τί ζητάει ἡ ἀγορά ἐργασίας, πόσο γρήγορα βρίσκουν δουλειά οἱ ἀπόφοιτοι), διαδικασία πού μέ τήν σειρά της ἐπιφέρει τήν τυποποίηση τῆς γνώσης, τήν στροφή στήν εὐκόλη καί εὐπεπτη ἐκπαίδευση σέ ἐκδοχές light, καθόλου βαθιά ἢ θεωρητική οὔτε ἀπαιτητική. Προγράμματα μαθημάτων πού δέν εἶναι δημοφιλή, εἶναι «ἀντιπαραγωγικά» καί δέν διδάσκονται.

Ἐν ὀλίγοις, παρατηρεῖται ἕνα εἶδος κοινωνικῆς διεργασίας πού ἀναδεικνύει ὄχι μόνον τή μεγαλύτερη διασύνδεση τοῦ πανεπιστημίου μέ τήν οἰκονομία, ἀλλά τῆς ὁποίας πυρήνας εἶναι ὁ μετασχηματισμός τοῦ ἴδιου πανεπιστημίου σέ «ἐπιχείρηση». Οἱ πανεπιστημιακές μαθήσεις «ἐργαλειοποιοῦνται», καθῶς οἱ φορεῖς τους καλοῦνται νά τοὺς προσδώσουν πρωτευόντως ἢ μονοσήμαντα ἐφαρμοσμένο καί εὐπεπτο χαρακτήρα. Ἡ δέ πανεπιστημιακή αὐτοτέλεια, ὡς ρυθμιστική ἀρχή δημόσιας πολιτικῆς ἀλλά καί ὡς λειτουργική ἀρχή ἀκαδημαϊκῆς ὀργάνωσης, ὑποχωρεῖ καί ἀλλοιώνεται.

Υπάρχουν ὀρισμένοι οἱ ὁποῖοι —καλοπροαίρετα μάλιστα— ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτή ἡ μεταστροφή ἀποτελεῖ τό μοναδικό ἀντίδοτο στίς ἀγκυλώσεις καί ὀλέθριες ἐξαρτήσεις τῆς γραφειοκρατικῆς, κρατικιστικῆς λογικῆς. Ἐπαγγέλλονται, λοιπόν, ἀφενός τόν ἐπαναπροσανατολισμό τοῦ πανεπιστημίου πρὸς τοὺς μηχανισμούς καί τοὺς φορεῖς τῆς ἀγορᾶς, καί ἀφετέρου τόν λειτουργικό μετασχηματισμό του σέ φορέα-ἐπιχείρηση

πού θά παρέχει ὑπηρεσίες, καί ἄρα θά ἀξιολογεῖται καί χρηματοδοτεῖται, στή βάση τῆς ποιότητας καί τῆς ἀνταγωνιστικότητας τῶν ὑπηρεσιῶν πού θά προσφέρει σέ πελάτες-καταναλωτές (φοιτητές, ἐπιχειρήσεις ἢ ἄλλους ἰδιωτικούς φορεῖς, κρατικές ὑπηρεσίες ἢ δημόσιους φορεῖς κλπ.).

Ὅμως ὅσο δυσλειτουργικός ἔχει ὑπάρξει ὁ ἀσφুক্তικός ἐναγκαλισμός του ἀπὸ τόν κρατικο-γραφειοκρατικό παρεμβατισμό ἄλλο τόσο ἀπειλητικός γιά τήν (πολυδιάστατη) κοινωνική λειτουργία του εἶναι ὁ ἐποικισμός του ἀπὸ τόν ἐργαλειοκοινονομισμὸ.

Αὐτό πού ἀπειλεῖται νά χαθεῖ εἶναι ἡ ἰσορροπία ἀνάμεσα σέ τρεῖς ἱστορικά διαμορφωμένες καί κοινωνικά καθοριστικές διαστάσεις του: τήν ἀποστολή του ὡς ἐρευνητικοῦ θεσμοῦ παραγωγῆς καί διάδοσης τῆς γνώσης, ἐκείνη ὡς πολιτιστικοῦ θεσμοῦ κοινωνικῆς κριτικῆς καί αὐτογνωσίας, πού ἐξασφαλίζει τήν κοινωνική συνοχή καί ἐγγυᾶται ὅρους τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας, καί τήν ἀποστολή του ὡς θεσμοῦ κοινωνικο-οικονομικῆς ὠφελιμότητας, πού κοινωνικοποιεῖ ἐπαγγελματικά τοὺς νέους πολίτες καί προωθεῖ τήν ἀνάπτυξη καί τήν οικονομική πρόοδο. Ἡ ἰδιαίτερη ἰσορροπία ἀνάμεσά τους καθόρισε ἱστορικά τή φυσιογνωμία του καί τήν ἰδιαίτερη κοινωνική σημασία του. Ὁ συνδυασμός τους κατέστησε τό πανεπιστήμιο φορέα ἑνός αἰτήματος γιά δίκαιους, ἀξιοπρεπεῖς καί ἀνθρώπινους ὅρους τῆς κοινωνικῆς ἀναπαραγωγῆς.

Ἡ περίπτωση τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ

Ὅσον ἀφορᾷ ἰδιαίτερος τόν ἑλληνικό ἀκαδημαϊκό χῶρο, οἱ νέες πιέσεις προβάλλουν ἰδιαίτερα ἀνησυχητικές, καθῶς ἐρχονται νά «καθίσουν» πάνω σέ μιά σειρά δομικῶν ἑλλειμμάτων, ἀδρανεῶν καί παθολογιῶν τοῦ πανεπιστημιακοῦ μας συστήματος. Στόν ὑπὸ συγκρότηση ἐνιαῖο ἐκπαιδευτικό εὐρωπαϊκό χῶρο, τά ἑλληνικά πανεπιστημιακά ἰδρύματα, ἀποθεωρητικοποιημένα, ὑποχρηματοδοτούμενα καί ἀκαδημαϊκά ὑποβαθμισμένα, κινδυνεύουν, στή μεγάλη τους πλειοψηφία, νά ἀποκτήσουν τόν χαρακτήρα ἀπλοῦ χώρου ὑποδοχῆς γιά μιά «transnational education». Ἀπειλοῦνται δηλαδή μέ ἐποικισμό ἀπὸ ἐξαγωγή καί ἐμπορεύσιμα προγράμματα σπουδῶν καί light πτυχία πανεπιστημίων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Βορᾶ (κυρίως Βρετανικῶν), στά ὁποῖα ἐνδέχεται ἀπλῶς νά δανείζονται τίς αἰθουσές τους, στό πλαίσιο μιᾶς ἀγορᾶς «ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρεσιῶν» δεύτερης ταχύτητας, καί ἐνδεχομένως ὄχι μόνο γιά τήν ἑλληνική ἀλλά καί βαλκανική καί ἀνατολικομεσογειακή ζήτηση.

Σέ μιά Εὐρώπη μέ πανεπιστημιακά ἰδρύματα πολλῶν ταχυτήτων, ὅπου ἡ ἐρευνα θά τείνει νά συσσωρεύεται σέ ὀλίγα «κέντρα ἀριστείας», γιά τά δικά μας πανεπιστήμια, στά ὁποῖα δέν ἔχει ὑπάρξει οὔτε μακρὰ

ιστορία ακαδημαϊκής αυτονομίας, ούτε άνθεκτική παράδοση στέρεης ένδογενοῦς επιστημονικῆς ἀριστείας, ὅπου ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ πανεπιστημιακοῦ συστήματος ἀδυνατεῖ νά μεταρρυθμισθεῖ, ὅπου βασικές ἐπιστημονικές περιοχές δέν ἔχουν ἀκόμα καί σήμερα διαφοροποιηθεῖ καί μορφοποιηθεῖ (εἶναι σκάνδαλο πρώτου μεγέθους ὅτι στή χώρα μας δέν ὑπάρχουν ἀκόμα Τμήματα Φιλοσοφίας –πλὴν ἑνός προσφάτως–, οὔτε Τμήματα Γλωσσολογίας, οὔτε Μουσική Ἀκαδημία, καὶ ὁ κατάλογος δέν τελειώνει), ἐνῶ ἄλλοι ἐπιστημονικοὶ τομεῖς κατακερματίζονται πρόχειρα καὶ ἐπιπόλαια, μέ τῆ δημιουργία ἐπιστημονικά ἀδιευκρίνιστων καὶ ἐπιστημολογικά συγκεχυμένων νέων Τμημάτων – ἐν μέσω τέτοιων συνθηκῶν, τό εὐρωπαϊκό μας μέλλον διαγράφεται ἀδέβαιο...

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ συγκλίνων εὐρωπαϊκός (βλ. οικονομικός) κῶρος χρειάζεται περισσότερο προσωπικό ἐξειδικευμένο στίς νέες τεχνολογίες καί αὐτό τό ἐργατικό δυναμικό πρέπει νά παραχθεῖ. Ὅμως τό κράτος ἔχει ὑποχρέωση νά ἀντισταθμίσει αὐτήν τὴν οικονομική πολιτική. Οἱ διεκδικήσεις τῆς κοινωνίας ἀπό τό πανεπιστήμιο δέν ἐξαντλοῦνται στήν κατάρτιση ἐπαγγελματικῶν στελεχῶν βραχείας (ἢ μιάς) χρήσεως. Τό κράτος καλεῖται νά λάβει ἀντισταθμιστικό ρόλο, λαμβάνοντας ὑπόψη ὅτι τό πανεπιστήμιο δέν παράγει ἀπλῶς μονοδιάστατους καί ἀποτελεσματικούς ὑπηρετές τῆς

ἀγορᾶς ἀλλά κριτικά σκεπτόμενους καί δημοκρατικά ἐνεργούς πολίτες. Τό πανεπιστήμιο χρειάζεται νά ἐνισχυθεῖ, ὥστε νά παραμείνει ὁ θεσμικός κῶρος ὅπου θά λειτουργοῦν καί ἀναπαράγονται ἐλεύθερα οἱ διανοητικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας.

Ἀπό τό ἄλλο μέρος καὶ ἐπιπροσθέτως, ἡ ἴδια ἡ τεχνο-επιστημονική καινοτομία ἔχει προϋποθέσεις: Ἀπαιτεῖ εὐρύτερου χαρακτήρα διανοητικές καί πολιτισμικές συνθήκες προκειμένου νά ἀναπτυχθεῖ. Εἶναι δέ γνωστό ἀπό τὴ διεθνή ἐμπειρία ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὑψηλή τεχνολογία εἶναι ἀποτέλεσμα ἐρευνας σέ γνωστά πανεπιστήμια καὶ ἐρευνητικά ἰνστιτούτα, τῶν ὁποίων τό στελεχιακό δυναμικό πάλι προέρχεται ἀπό πανεπιστήμια.

Στὴν Εὐρώπη διαμορφώνονται πανεπιστήμια δύο ταχυτήτων. Ὁ «ὑψηλός» εὐρωπαϊκός πολιτισμός θά συνεχίσει νά παράγεται καί νά μεταδίδεται σέ συγκεκριμένες νησίδες-πανεπιστήμια ἐλίτ, ἐνῶ ἡ τεράστια μάζα τῶν ὑπολοίπων θά πιέζεται ἀπό τὴ μονοδιάστατη ἀπορρόφησή τους ἀπό τίς ἀνάγκες μιάς ἐνδο- καὶ ἐξω-πανεπιστημιακῆς ἀγορᾶς ὑπηρεσιῶν. Θά ἀσφυκτιοῦν κάτω τὴν πίεση τῆς προσέλκυσης μαζικῶν ἀκρωατηρίων πελατῶν-φοιτητῶν, μέ ἀντάλλαγμα τὴν ἀναγκαία γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους χρηματοδότηση, τῆς μετάδοσης τῆς «εὐκόλης» γνώσης καὶ τῆς ταχύρρυθμης κατάρτισης (καὶ ἐπανακατάρτισης) ἐξειδικευμένων στελεχῶν-

χειριστῶν τῶν νέων τεχνολογιῶν. Αὐτή ἡ τύχη ἀξίζει στό ἑλληνικό πανεπιστήμιο;

Τό κράτος καλεῖται νά δράσει ἀντισταθμιστικά, συνεχίζοντας νά ἀντιμετωπίζει τήν πανεπιστημιακή ἐκπαίδευση ὡς δημόσιο ἀγαθό, τοῦ ὁποῦ ἡ παραγωγή διέπεται ἀπό τήν πολιτική τῆς κοινωνικῆς ἐπένδυσης καί ὄχι τῆς ἰδιωτικῆς κατανάλωσης.

Ἄναμφιβόλως, ἰδιαίτερη εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν φορέων τοῦ ἴδιου τοῦ πανεπιστημίου. Χρειάζεται μιὰ νέα στρατηγική ἀποσαφήνισης τῶν στόχων καί τοῦ χαρακτήρα τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης, υπεράσπισης τῆς ἐπιστημονικῆς βάσης τῆς, καί σύνδεσῆς τῆς μέ τήν κοινωνία. (Ἄλλως, τί πραγματικά υπερασπιζόμαστε, ὅταν υπερασπιζόμαστε τόν δημόσιο χαρακτήρα τοῦ πανεπιστημίου, ἂν ὄχι τό ἐπιστημονικό-θεωρητικό ὑπόβαθρο τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης, τόν ἀκαδημαϊκό ἐρευνητικό χαρακτήρα του, τήν κριτική κι ἀναστοχαστική λειτουργία του;)

Εἶναι ἀδιανόητη καί καθόλου ἀξιοδύστη μιὰ κοινωνία δυθισμένη ὀλοσχερῶς στούς αὐτοματισμούς τοῦ οικονομικοῦ συστήματος, μιὰ κοινωνία πού δέν θά μπορεῖ νά σκέφτεται τόν ἑαυτό της, πού δέν θά ἔχει θεομούς κριτικῆς αὐτογνωσίας, θεομούς παιδείας, πού νά λειτουργοῦν στή βάση ἐνός αἰτήματος αὐτοθέσμισης καί αὐτοπροσδιορισμοῦ ἐνεργῶν πολιτῶν. Τό πανεπιστήμιο, ὡς κριτικός καί ἀναστοχαστικός θεσμός, ἀποτελεῖ ἐξελικτικό ἐπίτευγμα τῶν νεοτερικῶν κοινωνιῶν. Αὐτή ἡ λειτουργία του παραμένει καί σήμερα ἀδιαπραγμάτευτη. Χρειάζεται νά ὑπάρχει ὄχι ὡς ὑπηρετῆς τῶν νέων ἐπιταγῶν τῆς οἰκονομίας καί τῶν ἐργαλειῶν λογικῶν ἀνάπτυξης, ἀλλά, πρωτίστως, ὡς ἐγγυητῆς τῶν ρυθμιστικῶν κανονιστικῶν ὁρίων τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης, ὡς φορέας τῶν ἠθικῶν καί κοινωνικῶν ὅρων τῆς οἰκονομικῆς οἰκιοποίησης καί τοῦ πολιτικοῦ ἐλέγχου τῆς παραγόμενης γνώσης.

Ἡ διαμάχη γιά τά «κρατικά» καί «μὴ κρατικά» πανεπιστημιακά ἰδρύματα

Ἐν ὄψει τῶν θεμελιωδῶν ἀλλαγῶν πού ἐπιτελοῦνται σέ εὐρωπαϊκό καί διεθνές ἐπίπεδο, ἡ ἐστίαση τῆς πρόσφατης συζήτησης γύρω ἀπό τήν νομική προσωπικότητά τοῦ πανεπιστημίου (δημόσια, κρατικά ἢ μὴ κρατικά-ἰδιωτικά, μὴ κερδοσκοπικά), τήν στιγμή μάλιστα πού στή χώρα μας ὑπάρχουν ρητοί συνταγματικοί φραγμοί γιά τήν ἴδρυση πανεπιστημιακῶν ἰδρυμάτων ἀπό ἰδιῶτες, μπορεῖ νά λειτουργήσῃ ἐν πολλοῖς ἀποπροσανατολιστικά...

Τά ἐπιχειρήματα πού συνήθως προβάλλονται ὑπέρ τῆς ἴδρυσῆς τους εἶναι ὅτι α) καθὼς ἡ ὀργάνωση καί ἡ λειτουργία τους θά διέπεται ἀπό ἕνα αὐστηρό ὀρθολογικό σχεδιασμό, ἡ δημιουργία τους θά δημιουργήσῃ συνθήκες ὑγιούς ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ αὐτῶν καί τῶν δημοσίων, ὁ ὁποῖος θά ἀποβεῖ ὠφέλιμος καί θεραπευ-

τικός γιά τά δημόσια ἰδρύματα, μέσω τῆς ἀμιλλας πού θά καλλιεργήσῃ. Ὑποστηρίζεται, ἐπίσης, β) ὅτι ἡ ἴδρυσή τους θά ἀπαντήσῃ μέ ἱκανοποιητικό τρόπο στήν ἀξανάνομενη φοιτητική ζήτηση. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, θά ἀνακοπεῖ ἡ φοιτητική μετανάστευση στό ἐξωτερικό, ἡ ὁποία μέ τή σειρά της θά μειώσει τήν ἐξαγωγή συναλλάγματος κι θά βελτιώσει τό ἰσοζύγιο πληρωμῶν. Ἐπιπροσθέτως, ἡ σύστασή τους παρουσιάζεται ὅτι θά ὀδηγήσῃ στήν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀνοιχτῆς «πανεπιστημιακῆς βιομηχανίας», ἡ ὁποία θά καλύπτει διαφοροποιημένες ἀνάγκες, ὄχι μόνον ἐγχώριες ἀλλά ἀπό τίς γείτονες χώρες, μέ τήν προσέλκυση ξένων φοιτητῶν – πράγμα πού θά μεταφράζεται σέ εἰσοδή συναλλάγματος καί οἰκονομική ἀνάπτυξη.

Τά ἐπιχειρήματα ἀπαντῶνται εὐκόλα καί ἔχουν ἤδη ἀπαντηθεῖ ἱκανοποιητικά.

α) Αὐτό πού χρειάζεται τό δημόσιο πανεπιστήμιο, πρωτίστως, δέν εἶναι ὁ ἀνταγωνισμός μέ τά ἰδιωτικά, ἀλλά ἡ ριζική ἀντιμετώπιση τῆς χρόνιας ὑποχρηματοδότησῆς του, ἡ ἀπεξάρτηση ἀπό τόν κρατισμό καί τήν γραφειοκρατική ἀγκύλωσή του καί ἡ κατοχύρωση τῆς πραγματικῆς αὐτοδιοίκησῆς του, ἡ ἐνίσχυση τῆς ἀκαδημαϊκῆς φυσιογνωμίας καί τῆς ἐπιστημονικῆς του λειτουργίας. Ὑπό τίς παρούσες συνθήκες, τά πανεπιστήμια εἶναι ἀπλοῖ διαχειριστές χρόνων καί διογκούμενων ἐλλειμμάτων, ἐνῶ δέν μποροῦν νά προσλάβουν οὔτε μιὰ γραμματέα χωρίς τήν ἐγκριση τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, γιά νά μὴ ἀναφέρω τήν ἀπόλυτη δικαιοδοσία τοῦ κράτους ὡς πρὸς τό πόσους διδάσκοντες θά προσλάβουν καί τό πότε, τόν κεντρικό καί πλήρη ἐλεγχό ὡς πρὸς τά κριτήρια εἰσαγωγῆς καί τήν ποιότητα τῶν εἰσακτέων φοιτητῶν, ὡς πρὸς τή χρηματοδότηση καί τήν οἰκονομική διαχείριση, τό ὕψος τῶν πιστώσεων καί τήν μέχρι καί τοῦ τελευταίου κωδικοῦ κατανομή τους! Αὐτές οἱ πολιτικές εἶναι ἐκεῖνες πού δημιουργοῦν ἀγκυλώσεις καί δυσλειτουργίες, καί ὄχι ὁ δημόσιος χαρακτήρας τους.

β) Τῆ φοιτητική ζήτηση καί τῆ μετανάστευση μποροῦν νά ἀντιμετωπίσουν τά εἴκοσι πανεπιστήμια τῆς χώρας, ὑπό τίς σαφεῖς προϋποθέσεις πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω. Ὑπό τίς ἴδιες προϋποθέσεις, γίνονται τά ἴδια ἐλκυστικά καί γιά τίς γείτονες χώρες: τῆ δραστική χρηματοδότηση, τήν ἀνάπτυξη σύγχρονων κι ἐπαρκῶν ὑποδομῶν, τήν πρόσληψη νέου προσωπικοῦ, καί τήν ἀκαδημαϊκά ὀρθή ἀνάπτυξή τους μέ τήν προσεκτική ἴδρυση ἐπιστημονικῶν Τμημάτων συστηματικῶν σπουδῶν.

Ἡ συζήτηση γιά τά «μὴ κρατικά» «μὴ κερδοσκοπικά» πανεπιστήμια γίνεται ἰδιόμορφη: Ὑπό τό φῶς τῆς συνταγματικῆς ἀπαγόρευσης τῆς σύστασης ἀνωτάτων σχολῶν ἀπό ἰδιῶτες, ἡ πρόταση ἀναδιῶνει τό αἶτημα τῆς ἀναζήτησης ἐνός «ἐνδιάμεσου χώρου» ἀνάμεσα στίς συντεταγμένες τοῦ δημοσίου καί τοῦ ἰδιωτικοῦ, ὅπως συνέβη καί κατά τήν προηγούμενη δεκαετία καί πρὶν τήν πρόσφατη συνταγματική μεταρρύθμιση.

Καθώς όμως, με βάση το άρθρο 16 παραγρ 5α του Συντάγματος, η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από τα ιδρύματα που αποτελούν ΝΠΔΔ, που αυτοδιοικούνται πλήρως, εποπτεύονται μόνον από την πολιτεία (έλεγχος νομιμότητας και δημοσιονομικός έλεγχος) και στηρίζονται οικονομικά από αυτήν, οι όποιοι φορείς της ασφαλώς δεν μπορεί παρά να είναι, κατ' αποκλειστικότητα, νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, όπως είναι η τοπική αυτοδιοίκηση, τα επιμελητήρια, ο δικηγορικός και ο ιατρικός σύλλογος, η Εκκλησία της Ελλάδος, κι εν γένει μη κερδοσκοπικοί φορείς. Με μία έννοια πολύς καθγός για τό τίποτα (;) ή για κάτι άλλο ίσως (;) δεδομένου ότι οι συνταγματικοί φραγμοί για τή σύστασή τους (ως ΝΠΔΔ), απαιτούν και τα ίδια αυτά τα ιδρύματα να τελούν υπό κρατική εποπτεία και έλεγχο.

Υπό τόν περιορισμό αυτής της τυπικής προϋπόθεσης, ποιά θά είναι η πραγματική διαφορά ανάμεσα στα δύο κατά βάση όμοειδη σχήματα; Και σε ποιό βαθμό, τή στιγμή που υφίσταται ένα αδρανές και δυσλειτουργικό κρατικό ρυθμιστικό πλαίσιο εποπτείας για τά δημόσια, τό ίδιο αυτό πλαίσιο δεν θά έπεκταθεί έξίσου στην οργάνωση και λειτουργία των υπό κρατική εποπτεία «μη κρατικών» ιδρυμάτων; Πού θά βρίσκεται ή τόσο μεγάλη ποιοτική διαφορά, ή όποια να δικαιολογεί και τόν θόρυβο και τήν υπερβολή με τήν όποια προβλήθηκαν;

Από τό άλλο μέρος, πέρα από τό τυπικό ζήτημα που φαίνεται να αποκλιμακώνει τήν πραγματική διαφορά τους, υπάρχει και τό ουσιαστικό ζήτημα των πραγματικών προϋποθέσεων τής σύστασης και λειτουργίας τους. Υπάρχουν πράγματι οι προϋποθέσεις ώστε κοινωνικοί, μη κερδοσκοπικοί φορείς, (λχ. οι υπερχρεωμένοι δήμοι) να αναπτύξουν με αξιοπιστία τέτοιας εύρειας κλίμακας οικονομική επένδυση; Ή, μήπως, θά πρόκειται για περιορισμένης έμβέλειας κολέγια, σε αντικείμενα άμεσης ζήτησης, όπως χρηματοοικονομικά και διοίκηση επιχειρήσεων, μάρκετινγκ, ΜΜΕ και συναφή; Αλλά τότε για ποιά ποιοτικά διαφορετική, ανταγωνιστική, σχέση και άμλλα με τά δημόσια πανεπιστήμια μιλάμε;

Μήπως εν τέλει ή όλη συζήτηση, κινούμενη καθαρά σε ένα προγραμματικό «επικοινωνιακό» επίπεδο έντυπώσεων, δεν έχει καταφέρει τίποτε άλλο από τό να προετοιμάζει κανονιστικά, και άρα νομιμοποιητικά, τόν πολίτη για να αποδεχθεί αυτό που έδω και δεκαετίες αποδέχεται για τήν υγεία, τή λυκειακή (παρα)παιδεία, δηλαδή ότι και ή εκπαίδευση είναι μιά ακόμα μορφή παρεχόμενης υπηρεσίας, που πρέπει ως εκ τούτου αναλόγως να αγορασθεί;

Η συζήτηση στην Εύρώπη έχει ανοίξει (μέσα από κείμενα τής Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ευρωπαϊκών πανεπιστημιακών ενώσεων, του Συμβουλίου Υπουργών, κ.λπ.), με επίκεντρο τήν αποδοχή τής Γενικής Συμφωνίας Έμπορίου Υπηρεσιών (GATS) για τήν τριτοβά-

θμια εκπαίδευση. Υπάρχει έντονος προβληματισμός κι ενώ όρισμένοι προκρίνουν με εύχρηστια τήν αποδοχή τής λογικής τής ιδιωτικοποίησης, άλλοι προβάλλουν (διαφοροποιημένες) αντίστασεις. Μήπως είναι καιρός και στη χώρα μας να ανοίξει πολιτικά ή συζήτηση επί τής ουσίας του προκειμένου, έντοπίζοντας που πραγματικά βρίσκεται τό διακείμεμα;

Προοπτικές τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης

Τό πανεπιστήμιο δεν μπορεί να αποφύγει τίς σύγχρονες παραγωγικές και αναπτυξιακές προκλήσεις. Δεν μπορεί όμως να άρκεσθει σε αυτές, ακόμα και για τή μονοσήμαντη αλλά ουσιαστική ικανοποίησή τους. Πρωτίστως, απαιτείται ή κριτική δραστηριοποίηση όλων των μελών τής πανεπιστημιακής κοινότητας ώστε να διαμορφωθεί μιά στρατηγική για τή διαφύλαξη τής αυτονομίας του, προβάλλοντας αντίσταση στο είδος ενός έπαπειλούμενου πολιτιστικού κυνισμού αλλά και ενός έρευνητικού θετικισμού, που δεν μπορεί να φαντασθεί καμιά γνώση και καμιά έρευνα που να μην είναι ανταλλάξιμες σε οικονομική αποδοτικότητα, απειλώντας έτσι με διανοητική πτώχευση αλλά και με αποηθικοποίηση τήν ίδια τήν έρευνα και τήν έπιστημονική δραστηριότητα.

Κατά τά άλλα, είναι συμφέρον τής κοινωνίας, κατοχυρωμένο από τό Σύνταγμα, να υπάρχει ένας δημόσιος χώρος κριτικής σκέψης και έρευνας, ένας θεσμός που να μπορεί να προσεγγίζει κριτικά τήν οικονομία, τήν πολιτική, τήν ίδια τήν κοινωνία και τούς υπόλοιπους θεσμούς τής, να τούς «ελέγχει» και να τούς άσκει κριτική, να εκπαιδεύει τούς μελλοντικούς πολίτες όχι μόνο με έπιστημονική επάρκεια αλλά και κοινωνική και δημοκρατική ευαισθησία. Αυτό τό δημόσιο συμφέρον δεν «έμπορευματοποιείται», δεν γίνεται υπηρεσία προς πώληση ή έμπορευματική αξιοποίηση. Και άφορα όλους μας. Ό καθένας μας, μέλη τής πανεπιστημιακής κοινότητας, πολιτικές δυνάμεις και μελλοντική κυβέρνηση, άς αναλάβουμε τίς ευθύνες μας.

ΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΑΡΞ

του Jean Pierre Lefebvre

Από τό «Dictionnaire critique du marxisme»

Μετάφραση: Άγγελου Έλεφάντη

Ορισμός:

1) Παραγωγικότητα (της κοινωνικής εργασίας).

2) Παραγωγικές δυνάμεις (πάντοτε στον πληθυντικό): ικανότητες παραγωγής που διαθέτει ένας κοινωνικός σχηματισμός, σύνολο των δυνάμεων εργασίας και των μέσων παραγωγής μιάς χώρας ή μιάς δεδομένης εποχής.

3) Σύστημα διαντίδρασης των δυνάμεων εργασίας και των μέσων παραγωγής στο όποιο εκφράζεται ή σχέση του ανθρώπου προς τά αντικείμενα και τις φυσικές δυνάμεις.

Στους όρισμούς 2 και 3 ο μαρξιστικός όρος παραγωγικές δυνάμεις είναι κοντινός προς τον όρο της κοινής παραδοχής, στην όποία ώστόσο παρέχει τον σφαιρικό χαρακτήρα: πρόκειται συνάμα για *άνθρώπους* (πού παράγουν) και συνάμα *αντικείμενα* (πού έχουν παράγει οι άνθρωποι και, τό συνηθέστερο, μέ τά όποια συνεχίζουν νά παράγουν), για σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των αντικειμένων, για σχέσεις έγγεγραμμένες μέσα στην τεχνογνωσία και, μέ δυό λόγια, στις μαθησεις, τις τεχνικές και τις έπισημοτήτες.

Θεωρώντας την εργατική δύναμη ώς έμπορεύμα συγκρίσιμο μέ όλα τά υπόλοιπα έμπορεύματα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ή πολιτική οικονομία σταθεροποίησε αυτόν τον κοινό όρο και γενίκευσε την έφαρμογή του. Η χρήση άλλωστε του όρου αυτού εκ μέρους του μαρξισμού είναι θεωρητική και ταυτόχρονα πολιτική. Από τή μιά μεριά ή γνώση και ό συνυπολογισμός των παραγωγικών δυνάμεων αποτελούν την ένδειξη και τον κύριο παράγοντα της *ύλιστικής αντίληψης της ιστορίας*: ή «ιδεαλιστική» ιστορία ξεχνά ή παραγνωρίζει τις παραγωγικές δυνάμεις και ώς εκ τούτου χάνει από την όπτική της την *ύλική βάση* των γεγονότων που περιγράφει ή έρμηνεύει. Ύπ' αυτή την έννοια ό όρος παραγωγικές δυνάμεις διατηρεί μιά κριτική και πολιτική λειτουργία ανάμεσα στους ιστορικούς, τους έθνολόγους, τους κοινωνιολόγους κ.λπ.

Από την άλλη μεριά ό όρος παραγωγική δύναμη χρησιμεύει για νά διατυπώνεται στο πολιτικό πεδίο ή συνοχή και ή τελεολογία της επαναστατικής πάλης του προλεταριάτου: ή τάξη που παράγει τά πλούτη μάχε-

ται έναντίον εκείνης της τάξης που κατέχει ή διαχειρίζεται τις παραγωγικές δυνάμεις, ώστε νά υπάρξει συλλογική οικειοποίηση των μέσων παραγωγής και συλλογικός έλεγχος της διαδικασίας παραγωγής. (Οι εργαζόμενοι) παλεύουν για νά αποκτήσουν τις παραγωγικές δυνάμεις (τά μέσα παραγωγής).

Στό πλαίσιο αυτής της πολιτικής χρήσης αναπτύσσεται, κυρίως, από τις αρχές της δεκαετίας του '60 μιά κριτική προβληματική για τό νόημα που έχει αυτός ό όρος στον Μάρξ, εκκινώντας από τρία έρωτήματα που γεννήθηκαν μέ βάση την έμπειρία του υπαρκτού σοσιαλισμού.

1. Για τον καθοριστικό ή μή χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων στις επαναστατικές διαδικασίες (βιομηχανική επανάσταση, «έπιστημονική και τεχνική» επανάσταση κ.λπ.).

2. Στή θεωρία της προσιδιάζουσας στο κεφάλαιο αντίφασης μεταξύ της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και την αύξηση του ποσοστού του κέρδους.

3. Στή σχέση μεταξύ της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και πάλης των τάξεων.

Η «μαοϊκή», ιδιαίτερα, κριτική αναγόρευσε τό καθιστώ των παραγωγικών δυνάμεων ώς κλειδί του «ρεβιζιονισμού»: «ή αναθεώρηση» του μαρξισμού, κατά την μαοϊκή κριτική, συνίσταται στο ότι οι «αναθεωρητές» παραπέμπουν την πάλη των τάξεων σε δεύτερη μοίρα, και ότι αναδεικνύουν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων ως τον καθοριστικό παράγοντα της ιστορικής εξέλιξης.

Κύριος στόχος αυτής της κριτικής: οι σοβιετικοί οικονομολόγοι —και όλοι όσοι θεωρήθηκε ότι ανήκουν στο ίδιο χώρο. Κύριο έπιχείρημα: ή θεωρία των παραγωγικών δυνάμεων που ανέπτυξαν οι σοβιετικοί οικονομολόγοι δέν είναι παρά ή εκ των ύστερων θεωρητικοποίηση, σύμφωνα μ' ένα μαρξοφανές λεξιλόγιο, των πολιτικών έπιλογών του σταλινισμού. Κύριος, τυπικός συγγραφέας αυτής της αντίληψης ό Β. Γκ. Μαρασώφ (V. G. Marachov) και οι «τρεις νόμοι του της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων». Κύρια αναφορά ό όρισμός που έδωσε ό Στάλιν στον *Διαλεκτικό και ιστορικό ύλισμό*. Δεύτερη κύρια θεωρητική έπίπτωση: ή προοδευτική εμφάνιση της έπιστήμης και της έπιστη-

μονικῆς ἐργασίας ὡς ἄμεσης παραγωγικῆς δυνάμης (ὄρος ἤδη παρὼν στὸν Μάρξ μὲ ἀγγλική διατύπωση: *scientific power*=ἐπιστημονική δύναμη). Κύρια πολιτική συνέπεια γιὰ τὸ ἐργατικό κίνημα στίς καπιταλιστικές χῶρες: ὑποτίμηση τῆς ικανότητας τοῦ κεφαλαίου στό νά οικειοποιηθεῖ γιὰ λογαριασμό του τίς τεχνολογικές καί ἐπιστημονικές προόδους καί στάση πολιτικῆς ἀναμονῆς (ὁ «προθάλαμος τοῦ σοσιαλισμοῦ»). Κύρια ιδεολογική συνάρτηση: ὁ Ἄνθρωπος πού βαθμηδόν ἀποβαίνει «κύριος καί κάτοχος τῆς φύσης».

Αὐτή ἡ πολιτική προβληματική συνδέεται ἄμεσα μέ τήν θεωρητική ἱστορία τοῦ ὄρου δύναμη παραγωγῆς κατά τόν Μάρξ, στό πλαίσιο τῆς ὁποίας μπορούμε νά διακρίνουμε τρεῖς χαρακτηριστικές στιγμές: 1) τήν «ἀντι-ιδεαλιστική», τήν «στρατευμένη» ὑλιστική λειτουργία. 2) Ἐκείνη τῆς οἰκονομικῆς κατηγορίας. 3) Ἐκείνη τῆς συγχώνευσης τῶν δύο ἐννοιῶν (καί τῆς θεωρητικῆς συγχώνευσης).

Ἡ πρώτη «ἐπιχειρησιακή» ἐννοια τοῦ ὄρου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στὸν Μάρξ ἐμφανίζεται στήν Ἁγία Οἰκογένεια (Ed-Sociales, σελ. 180· MEW, 2, 159). Χονδρικά ἐπισημαίνει τή *βιομηχανία* καί σκοπεύει κυρίως τήν ιδεαλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας σύμφωνα μέ τήν «κριτική Κριτική». Οἱ παραγωγικές δυνάμεις εἶναι αὐτό πού παραμελεῖ μιά ἱστορία μή ὑλιστική. Παρέχεται μιά «οὐσιολογική» συνδήλωση αὐτοῦ τοῦ ὄρου. Οἱ παραγωγικές δυνάμεις εἶναι ἡ ὕλη, τὸ σῶμα, ἡ οὐσία τῆς πραγματικῆς ἱστορίας, σέ ἀντίθεση πρὸς τήν ἀστική φαντασιώδη ἱστοριογραφία.

Στὴν *Γερμανική ἰδεολογία*, αὐτός ὁ ὄρος διατυπώνεται μέ δυὸ τρόπους: πότε ὡς *παραγωγικές δυνάμεις* (Produktivkräfte), πότε ὡς *δυνάμεις παραγωγῆς* (Produktionskräfte) καί κατ' οὐσίαν ὄρος ὑπάρχει πάντα στὸν πληθυντικό:

«Ἡ ἱστορία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ διαδοχή διαφόρων γενεῶν, πού κάθε μιά τῆς ἐκμεταλλεύεται τὰ ὑλικά, τὰ κεφάλαια, τίς παραγωγικές δυνάμεις (Produktionskräfte) πού τῆς ἔχουν μεταδιδασθεῖ (ἀπό ὅλες τίς προηγούμενες γενεές...)» (I.A. -*Γερμανική ἰδεολογία*- Ed. Sociales, 65, MEW, 3, 45).

Μ' αὐτό τὸ κύριο νόημα, πού ἀπευθύνεται τόσο στό φαντασιακό (ἐργαλεῖα, μηχανήματα γιὰ κατασκευῆς ἀντικειμένων γενικῶς) ὅσο καί στὸν ἀφρημένο λογισμό, προστίθεται μιά πλευρά, ἤδη παρούσα στήν *Γερμανική ἰδεολογία*, ἀλλά διατυπωμένη μέ ἄμεσο τρόπο στὸν διάσημο «Πρόλογο» στήν *Συμβολή στήν Κριτική τῆς πολιτικῆς Οἰκονομίας* τοῦ 1859, ὡς ἐξῆς: ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἶναι ἕνας παράγοντας ἀποφασιστικός τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης:

«Σέ ἕνα ὀρισμένο στάδιο τῆς ἀνάπτυξής τους, οἱ ὑλικές παραγωγικές δυνάμεις τῆς κοινωνίας ἔρχονται σέ ἀντίθεση πρὸς τίς ὑπάρχουσες σχέσεις παραγωγῆς, ἢ, πράγμα πού δέν εἶναι παρά ἡ νομική τους ἐκφραση, πρὸς τίς σχέσεις ἰδιοκτησίας στό πλαίσιο τῶν ὁποίων ἐξελίχθηκαν ἕως τότε. Ἀπό μορφές ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πού ἦταν, αὐτές οἱ σχέσεις [παραγωγῆς] γίνονται τροχοπέδη. Ἀρχίζει τότε μιά ἐποχή κοινωνικῆς ἐπανάστασης... Ἕνας κοινωνικός σχηματισμός δέν ἐξαφανίζεται ποτέ πρὶν νά ἀναπτύχθουν ὅλες οἱ παραγωγικές δυνάμεις πού ἐμπεριέχει σέ ὅλη τὴν εὐρύτητά του, ποτέ οἱ νέες, ἀνώτερες σχέσεις παραγωγῆς δέν ὑποκαθίστανται στίς παλαιές πρὶν οἱ ὑλικές συνθήκες ὑπαρξῆς αὐτῶν τῶν σχέσεων δέν θά ἔχουν κνοφορηθεῖ μέχρι τοῦ σημείου νά εἶναι ἔτοιμες ν' ἀνθίσουν στό πλαίσιο, ἀκριβῶς, τῆς παλαιῆς κοινωνίας. Γιὰ τοῦτο ἡ ἀνθρωπότητα δέν [ἀναλαμβάνει] ἐπωμίζεται παρά μόνο ἐκεῖνα τὰ καθήκοντα πού μπορεί νά λύσει...» (Contribution, σελ. 5, MEW, 13, 9).

Γιὰ τόν ἱστορικό ὑλιστὴ εἶναι αὐτή ἡ ἀντίφαση πού ἀρθρώνει τὴ θεωρητική καί πολεμική λειτουργία τοῦ ὄρου τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά τὴν πολιτική *λειτουργία* μιάς ἐννοίας πού τοποθετεῖται στό κέντρο τοῦ κομμουνιστικοῦ προγράμματος: οἱ παραγωγικές δυνάμεις δέν εἶναι μόνον ἡ ὑλική πραγματικότητα πού παραγωγίζει ἡ ιδεαλιστική ἱστορία, πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι αὐτό πού ἡ ἐργατικὴ τάξη ἔχει στερηθεῖ, αὐτό τὸ ὁποῖο ἔχει ἀπωλέσει. Μέ ἕναν ὀρισμένο τρόπο ὁ ὄρος παραγωγικές δυνάμεις ἀποβαίνει ἕνα στοιχεῖο ἀρνητικοῦ ὀρισμοῦ τοῦ προλεταριάτου (ἄρα, ἐπίσης καί τῆς ἀστικῆς τάξης) καί κατ' ἀντανάκλαση ἕνα στοιχεῖο τοῦ ὀρισμοῦ τῆς σύγχρονης ἱστορικῆς περιόδου. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἐννοια οἱ παραγωγικές δυνάμεις δέν εἶναι μόνον ἡ ὑλικὴ δύναμη τῆς ἱστορικῆς κίνησης, ἀλλὰ μιά πραγματικότητα πού κατέστη ἀπρόσωπη (sachlich), ἀδιάφορη γιὰ τὰ ἄτομα. Οἱ παραγωγικές δυνάμεις δέν εἶναι πλέον τὸ συγκεκριμένο στοιχεῖο τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τὸ συγκεκριμένο τῶν ἀτόμων, στό βαθμὸ πού αὐτά, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀποσομκρωμένα στήν κατάσταση «ἀφρημένων ἀτόμων» τίς ἐπανιδιοποιούνται, ἢ μᾶλλον τίς ἰδιοποιούνται (διότι στήν πραγματικότητα δέν εἶναι πλέον οἱ ἴδιες μ' αὐτό πού ἦταν τὴν προηγούμενη ἱστορικὴ περίοδο):

«Ἄρα ἀπὸ τὴ μιά μεριά μιά ὁλότητα τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πού ἔχουν, γιὰ νά τὸ ποῦμε ἔτσι, μορφοποιηθεῖ ὡς ἀπρόσωπες (sahliche Gestalt). Γιὰ τὰ ἴδια τὰ ἄτομα δέν εἶναι πιά οἱ δυνάμεις οἱ δικές τους, ἀλλὰ ἐκεῖνες τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, καί λογίζονται ὡς δυνάμεις τῶν ἀτόμων μόνον στό μέτρο πού αὐτοὶ εἶναι ἰδιωτικοὶ ἰδιοκτῆτες. Σέ καμιά προηγούμενη περίοδο οἱ παραγωγικές δυνάμεις δέν εἶχαν ἀρεῖ αὐτὴ τὴν ἀδιάφορη στίς σχέσεις τῶν ἀτόμων μορφή, θεωρούμενων ὡς ἀτόμων, γιατί οἱ ἐν λόγω σχέσεις ἦταν ἀκόμα περιορισμένες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά βλέπουμε νά ὀρθώνονται μπροστά σ' αὐτές τίς παραγωγικές δυνάμεις ἡ πλειοψηφία τῶν ἀτόμων τῶν ὁποίων οἱ δυνάμεις ἔχουν ἀποσπασθεῖ, καί ὡς ἐκ τούτου ἔχουν ἀποστερηθεῖ, ἀπὸ τὸ πραγματικό περιεχόμενο τῆς ζωῆς τους. Ἐχουν γίνει

άτομα αφαίρεσης. Για τὸ λόγο αὐτὸ καὶ μόνον τότε, βρέθηκαν σὲ θέση ν' ἀποκτήσουν σχέσεις τὰ μὲν πρὸς τὰ δὲ ὡς ἄτομα... Σήμερα φθάσαμε στὸ σημεῖο τὰ ἄτομα νὰ ἔχουν ὑποχρεωθεῖ νὰ διεκδικοῦν τὴν ὀλότητα τῶν ὑπαρχουσῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ὄχι μόνον γιὰ νὰ ἐκφράσουν τὸν ἑαυτὸ τους (Selbstbetätigung), ἀλλὰ, ἀπλούστατα, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ὑπαρξή τους» (Γερμανικὴ Ἰδεολογία, Ed. Sociales, 102-103 καὶ MEG, 3, 67).

Ἡ ἔννοια τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στὴν ἀντι-ιδεαλιστικὴ τῆς χρήσης ἐκπληρώνει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μιὰ διπλὴ λειτουργία εὐρετικὴ καὶ πολιτικὴ: ἡ ιστοριογραφία πού ἀγνοεῖ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις, λίγο πολὺ ἄμεσα, τίθεται στὴν ὑπηρεσία τῆς μειοψηφίας πού τὶς κατέχει. Ἀντίθετα ὁ ιστορικὸς ὕλισμός ἀναγορευόμενος τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις σὲ βάση τοῦ κινήματος τῆς πραγματικῆς ιστορίας (τοῦ ὁποῦ ἡ κινητήρια δύναμη εἶναι ἡ πάλη τῶν τάξεων) τὴν ξαναστηρίζει στὰ πόδια τῆς. Ὅχι μόνον τὴν ἱστορία τῶν ιστορικῶν ἀλλὰ, ἐπίσης, τὴν πραγματικὴ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων θεωρούμενων ὡς ὑποκειμένων. Ἀπὸ ὀρισμένες ἀπόψεις ὁ ὅρος παραγωγικὲς δυνάμεις εἶναι ὅρος «ἀνατροπῆς». Ἀργότερα ὀπισθοχωρεῖ στὸ ἔργο τοῦ Μάρξ, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἐξασφαιρίζεται ὀλοκληρωτικά.

Πράγματι ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1850, κι ὕστερα, ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 1857, τὸ νόημα τῆς ἐκφρασης «παραγωγικὴ δύναμη» ἀποκρυσταλλώνεται γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς «παραγωγικότητας». Παραγωγικότητα εἶναι τὸ σχεδὸν ἀποκλειστικὸ τους νόημα στὸ 1ο βιβλίο τοῦ *Κεφαλαίου*. Ὁ Μάρξ ἔχει δανεισθεῖ τὸ νόημα αὐτὸ ἄμεσα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία μεταφράζοντας τὴν ἀγγλικὴ ἐκφραση *productive power*. Ἡ ἐξέταση τῶν παραλλαγῶν τῶν οἰκονομικῶν χειρογράφων τοῦ Μάρξ δείχνει ὅτι δὲν ὑπάρχει κανεὶς δισταγμὸς στὴ χρήση τοῦ ὅρου αὐτοῦ. Κατὰ τὰ ἄλλα ἐμφανίζεται μέσα σὲ συμπραζόμενα ὅπου ἡ ἐργατικὴ δύναμη δὲν σημειώνεται, παρὰ μόνον πολὺ σπάνια ὡς *δύναμη* (μὲ ὅλη τὴν ἀποτελεσματικότητα πού ὑπαινίσσεται ὁ ὅρος) καὶ συνηθέστερα ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὸν ὅρο τῆς ἰκανότητας, ἢ μᾶλλον τῆς *ισχύος* ἐργασίας (ὅρος πού ἐπιμένει περισσότερο στὴν οὐσιαστικὴ χρήση τοῦ ἐμπορεύματος ἐργατικὴ δύναμη, τὴν ὁποία ὁ καπιταλιστὴς μπορεῖ νὰ κάνει). Ἡ ἔννοια τῆς ἰσχύος «θά ἐκτραγεῖ», μὲ τὴ σειρά τῆς, σὲ δύο νοήματα: τῆς δυνάμεις (Kraft) καὶ τῆς δυναμικότητας (Potenz). Ἡ ἔννοια τῆς παραγωγικῆς δυνάμεις ὡς παραγωγικότητα ἀνακτᾶ ἔτσι ἕνα μέρος τῆς θετικότητας πού προφανῶς εἶχε χάσει κατὰ τὴ μεταβίβαση αὐτή. Ἡ παραγωγικότητα δὲν εἶναι μιὰ ἀφηρημένη ἐνδεχομενικότητα τῆς ἐργατικῆς δυνάμεις ἀλλὰ τὸ συγκεκριμένο προϊόν στίς δοσμένες συνθήκες ἐκμετάλλευσης. Στὴ συνέχεια τὸ ζεύγος ἐργατικὴ δύναμη-παραγωγικὴ δύναμη (Arbeits-Kraft-Produktivkraft) σταθεροποιεῖται: αὐτὸ πού ὁ καπιταλισμὸς βρίσκει στὴν ἀγορὰ εἶναι ἤδη λίγο πολὺ τυποποιημένο κοινωνικά: δὲν εἶναι μόνον τὰ μπράτσα ἐνός ἐργά-

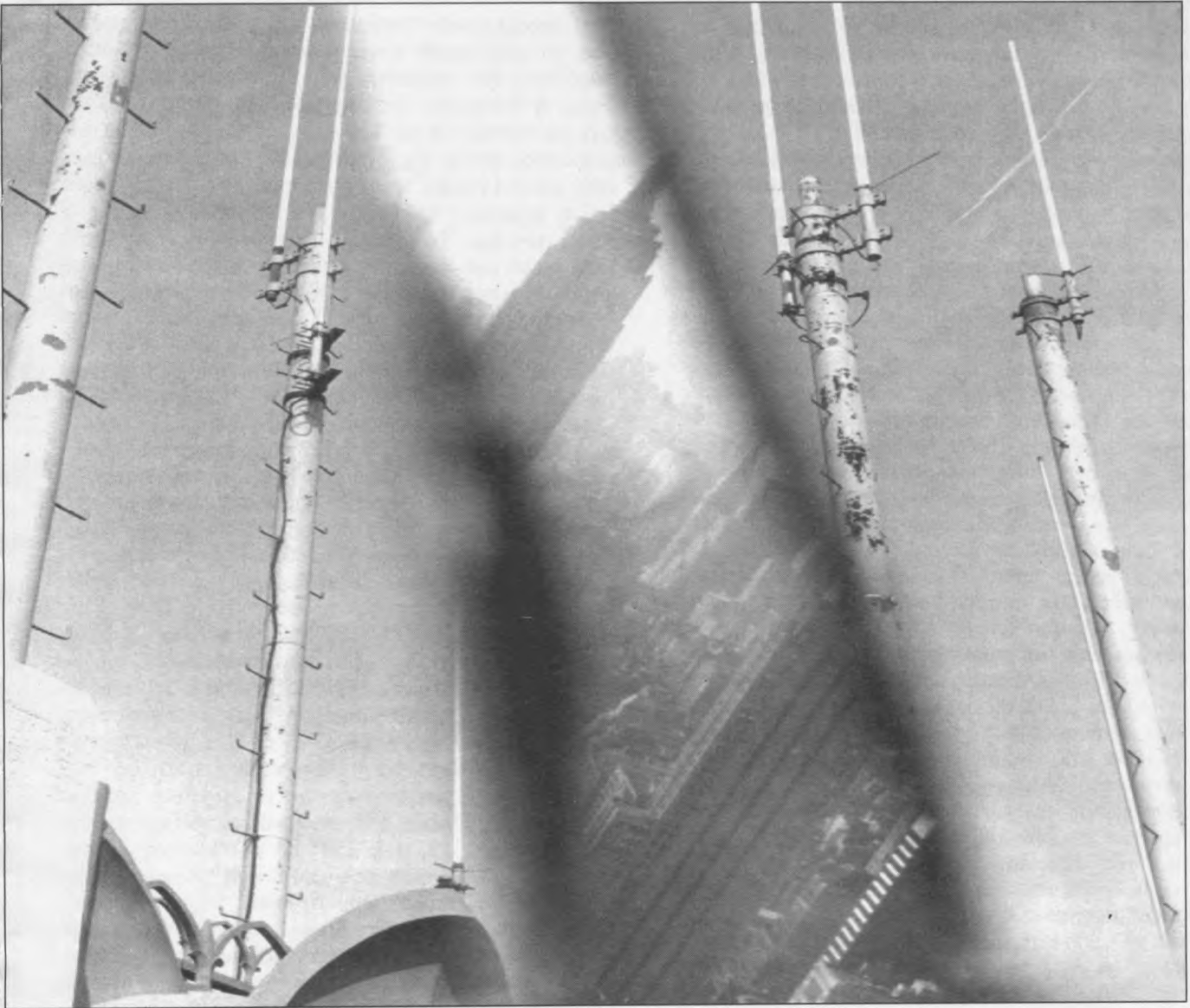
τη ἀλλὰ εἶναι μιὰ μέση παραγωγικότητα, ἕνας μέσος παράγοντας ἀξιοποίησης. Ἀντίθετα, ἡ ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ ζεύγους θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγήσει ὅτι ὁ ὅρος *παραγωγικὴ δύναμη*, μέσα στὴ νέα ὀρολογία τοῦ 1ο Βιβλίου τοῦ *Κεφαλαίου* ἀνθίσταται ἀποτελεσματικὰ στὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν ἀφηρημένων ὄρων τῆς παραγωγικότητας καὶ ἐντατικότητας. Τείνει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ γίνῃ μιὰ ἀπὸ τὶς προσιδιάζουσες στὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς κατηγορίες, μάλιστα μερικὲς φορές συγχέεται μὲ τὴν ἔννοια τῆς σχετικῆς ὑπεραξίας. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια συχνὰ συγκεκριμενοποιεῖται χάρις στοὺς προσδιορισμοὺς *παραγωγικὴ δύναμη τῆς ἐργασίας* ἢ *παραγωγικὴ δύναμη τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας*. Ἐξάλλου τὸ νόημα αὐτὸ ἀποβαίνει τόσο κυρίαρχο ὥστε ὁ Μάρξ τὸ ἐπεκτείνει μὲ τὴν πληθυντικὴ μορφή τοῦ ὅρου:

«Εἶδαμε ὅτι οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις πού γεννήθηκαν ἀπὸ τὴ συνεργασία καὶ τὴν κατανομή τῆς ἐργασίας δὲν κοστίζουν τίποτε στὸ κεφάλαιο. Πρόκειται γιὰ φυσικὲς δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας» (MEG, 23, 407, *Κεφ.* 1, 2, 7).

Ὡστόσο ἡ ἀντι-ιδεαλιστικὴ σημασία τοῦ ὅρου παραγωγικὴ δύναμη δὲν ἐξαφανίζεται. Γλιστρᾷ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, μέσα σ' αὐτὴ τὴ δευτέρη ἀποδοχὴ τοῦ ὅρου, μὲ μιὰ μορφή πού συμπυκνώνεται σὲ ἐμφανὴ ταυτολογία: ἡ παραγωγικὴ δύναμη τῆς ἐργασίας προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων:

«Τὸ μέγεθος τῆς ἀξίας ἐνός ἐμπορεύματος θὰ παρέμενε σταθερὸ ἂν ὁ χρόνος ἐργασίας πού ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν παραγωγή του ἦταν σταθερὸς. Ὅμως ὁ ἐν λόγω χρόνος ποικίλλει στὸ μέτρο πού ποικίλλει ἡ παραγωγικὴ δύναμη τῆς ἐργασίας. Ἡ παραγωγικὴ δύναμη τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀπὸ ποικίλλες συνθήκες, μεταξύ ἄλλων ἀπὸ τὸ μέσο ἐπίπεδο δεξιότητας τοῦ ἐργάτη, τὸ στάδιο στὸ ὁποῖο ἀναπτύχθηκαν ἡ ἐπιστῆμη καὶ οἱ τεχνολογικὲς δυνατότητες ἐφαρμογῆς τῆς, ἡ ἀποτελεσματικότητα τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τέλος, τὰ φυσικὰ δεδομένα (στὸ ἴδιο, σελ. 44).

Ἀκόμη καὶ στὸ 3ο βιβλίο τοῦ *Κεφαλαίου*, στὸ ὁποῖο ὁ Μάρξ μελετᾷ τὴ σύνολη καπιταλιστικὴ παραγωγή ὡς ἐνότητα τῆς διαδικασίας παραγωγῆς καὶ τῆς διαδικασίας κυκλοφορίας, μελετᾷ ἐπίσης τὶς λεπτομέρειες τῆς λειτουργίας τοῦ κεφαλαίου. Ὁ ὅρος *παραγωγικὴ δύναμη* διατηρεῖ τὸ αὐστηρὸ οἰκονομικὸ νόημα πού ἀναπτύσσεται στὰ *Grundrisse*, ἰδίως στὸ κεφ. 6 («*Μετασηματισμὸς τῆς ὑπεραξίας σὲ κέρδος*», Κ., 3, 1, 103, MEW, 25, 94) καὶ κυρίως στὸ σύνολο τοῦ ὄνομαστοῦ τρίτου τμήματος («Ὁ νόμος τῆς πτωτικῆς τάσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους», Κεφ. 13, 14, 15): αὐτὸ πού ἐρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴ μεγέθυνση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους εἶναι ἡ ἀνάπτυξη —ὁ Μάρξ μιλά ἀκόμη καὶ γιὰ ἀνοδο— τῆς παραγωγικῆς δυνάμεις τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας. Δὲν περιλαμβάνει μεταξύ ἄλλων, μιὰ ὑλικὴ ἀνάπτυξη μεγάλης ποσότητας κεφαλαίου, τοῦ ὀνομαζόμενου «πάγιου» ἀλλὰ καὶ δὲν ταυτίζεται μαζί του.

«Στό μέτρο πού ή ανάπτυξη τής παραγωγικής δύναμης περιορίζει τό πληρωμένο τμήμα τής χρησιμοποιούμενης εργασίας, ανυψώνει τήν υπεραξία διότι ανεβάζει τό ποσοστό της. Άλλά στό μέτρο πού μειώνεται ή συνολική μάζα τής χρησιμοποιούμενης από ένα δεδομένο κεφάλαιο εργασίας, μειώνει τόν αριθμητικό παράγοντα μέ τόν όποιο πολλαπλασιάζεται τό ποσοστό τής υπεραξίας γιά ν' αποκτήσει τή μάζα της» (Κ. 3, 1, 260, 257).

[...] «Η άνοδος (Steigerung) τής παραγωγικής δύναμης (πού άλλωστε, τό έχουμε σημειώσει, πάει μαζί μέ τήν αξιοποίηση του υπάρχοντος κεφαλαίου) δέν μπορεί νά μεγενθύνει άμεσα τήν αξία του κεφαλαίου παρά μόνον εάν, ανεβάζοντας τό ποσοστό του κέρδους, αύξάνει τό μέρος τής αξίας του έτήσιου προϊόντος πού έχει μετατραπεί σέ

κεφάλαιο. Στό βαθμό πού αρχίζει νά λογίζεται ή παραγωγική δύναμη τής εργασίας αυτή δέν μπορεί νά φτάσει (διότι έν προκειμένω ή παραγωγική δύναμη δέν έχει άπολύτως τίποτε νά κάνει άμεσα μέ τήν αξία του υπάρχοντος κεφαλαίου) παρά στό μέτρο πού είτε ή σχετική υπεραξία συμβαίνει νά αύξάνεται είτε ή αξία του σταθερού κεφαλαίου συμβαίνει νά περιορίζεται. Άλλά ή ανάπτυξη τής παραγωγικής δύναμης τής εργασίας συμβάλλει έμμεσα στό νά αύξηθει τό υπάρχον αξία-κεφάλαιο καθώς πολλαπλασιάζεται ή μάζα και ή διαφορετικότητα των αξιών χρήσης πού αντιπροσωπεύουν τήν ίδια ανταλλακτική αξία και οι όποιες αποτελούν τό υλικό υπόστρωμα του κεφαλαίου, τά συγκεκριμένα του στοιχεία, τά υλικά αντικείμενα πού συνθέτουν άμεσα τό σταθερό

κεφάλαιο και λιγότερο έμμεσα τό μεταβλητό κεφάλαιο. Ένώ ταυτόχρονα αναπτύσσεται ή παραγωγική δύναμη ανεβαίνει ή οργανική σύνθεση του κεφαλαίου: υπάρχει σχετική μείωση του μεταβλητού τμήματος». Στο ίδιο, σ. 242.

Στόν όρίζοντα αυτής τής αντίφασης, προσίδιας στή διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου, μεσολαβούν οικονομικές κρίσεις (υπερπαραγωγή άξιών χρήσης και υπερπαραγωγή κεφαλαίου). Στο πλαίσιο αυτών των οικονομικών κρίσεων έπέρχονται και πολιτικές κρίσεις. Στόν όρίζοντα και των δύο ξανασυναντάμε τό έν γενει ιστορικό κίνημα. Παρατηρούμε λοιπόν στό 3ο Βιβλίο του *Κεφαλαίου* τή συνένωση μεταξύ τής ύλιστικής αντίληψης τής ιστορίας έτσι όπως αυτή έκφράστηκε στήν *Γερμανική Ίδεολογία* και τής μαρξιστικής θεωρίας του κεφαλαίου. Ακόμη και ό ίδιος ό όρος τής *παραγωγικής δύναμης* αντιπροσωπεύει έναν από τους κύριους διαύλους αυτής τής συνένωσης. Έχουμε τήν καλύτερη συμπύκνωση αυτού του συνόλου στήν τελευταία παράγραφο του τελευταίου κεφαλαίου που συντάξε ό ίδιος ό Μάρξ.

«Η γνώμη που θεωρεί ότι μόνον οι σχέσεις διανομής είναι ιστορικές κι όχι οι σχέσεις παραγωγής, από μία άποψη δεν είναι παρά ή γνώμη τής κριτικής τής πολιτικής οικονομίας που αρχίζει νά εκδηλώνεται αλλά τής λείπει ακόμη ή ασφάλεια. Έξάλλου βασίζεται επίσης σέ μία σύγχυση που ταυτίζει τήν κοινωνική διαδικασία παραγωγής και τή διαδικασία τής άπλης εργασίας, αυτήν που θά μπορούσε νά επιτελέσει ακόμη κι ένας μόνον άνθρωπος, τοποθετούμενος σέ μιάν άφύσικη άπομόνωση, στερημένος από κάθε βοήθεια τής κοινωνίας. Στο μέτρο όμως που ή εργασιακή διαδικασία δεν είναι ακόμη παρά μία άπλη διαδικασία στήν όποία έμπλέκονται ό άνθρωπος και ή φύση, τά άπλά της στοιχεία παραμένουν κοινά σέ όλες τες κοινωνικές μορφές ανάπτυξης της. Όμως κάθε συγκεκριμένη ιστορική μορφή αυτής τής εργασιακής διαδικασίας αναπτύσσει μέ τή σειρά της τες ύλικές της βάσεις και τες κοινωνικές της μορφές. Όταν ή συγκεκριμένη ιστορική μορφή επιτυγχάνει ένα όρισμένο στάδιο ανάπτυξης εγκαταλείπεται και παραχωρεί τή θέση της σέ μία άνώτερη μορφή. Βλέπουμε ότι ή στιγμή μιάς κρίσης αυτού του είδους φτάνει μόλις ή αντίφαση και ή αντίθεση μεταξύ των σχέσεων κατανομής από τή μία μεριά, άρα επίσης ή συγκεκριμένη ιστορική μορφή των σχέσεων παραγωγής που τής αντιστοιχούν, και οι παραγωγικές δυνάμεις από τήν άλλη, ή ικανότητα παραγωγής και ανάπτυξης των παραγόντων της, κερδίζουν σέ πλάτος και βάθος. Παρεμβαίνει τότε μία σύγκρουση άνάμεσα στήν ύλική ανάπτυξη τής παραγωγής και τήν κοινωνική τής μορφή» (*Κεφ. Ed. Sociales, 3, 3, 358- MEW 25, 890-891*).

Ώστόσο αν στόν Μάρξ ή αντιυδαλιστική σημασία

των παραγωγικών δυνάμεων, ως τάση, άπορροφάται από τό οικονομικό νόημα φαίνεται ότι ή μαρξιστική παράδοση έχει προτείνει μία αντίστροφη τάση, στήν όποία ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων είναι, σάν νά ταυτίζεται μέ τήν έκβιομηχάνιση. Οι δύο κύριοι λόγοι αυτής τής αντίστροφης πρόσληψης είναι ή καθ' αυτό ιστορία του σοσιαλισμού στόν 20ό αιώνα και ή πρακτική άπόχρωση που έδωσε ό Ένγκελς σ' αυτόν τον όρο. Τό κεντρικό έργο στο όποιο κρυστάλλωθηκε σέ μία μοναδική έννοια ή διπλή μαρξική σημασία των παραγωγικών δυνάμεων είναι πράγματι τό *Άντι-Ντιύρινγκ* στο όποιο ό Ένγκελς, κατά κάποιο τρόπο, προσαρτά τήν έγκυρότητα των οικονομικών άναλύσεων του *Κεφαλαίου* στήν ιδεολογική και πολιτική πάλη ενάντια σ' ένα «ιδεολόγο του κεφαλαίου». Σ' αυτά τά πολεμικά συμφραζόμενα —που κι αυτά έχουν προσδιορισθεί από τες τεχνολογικές ανατροπές (ήλεκτρισμός, άγρονομία κ.λπ.) και ίσως από τες παράλληλες εργασίες του Ένγκελς πάνω στίς έπιστήμες τής φύσης— οι παραγωγικές δυνάμεις ταυτίζονται ολοκάθαρα μέ τά μέσα παραγωγής κι άποκτούν μιάν φαντασιακή πραγματικότητα. Η άτμομηχανή άποβαίνει καθοριστική για τό ιστορικό γίνεσθαι (*Anti-During, Ed. Sociales 147, MEW 20, 107*). Οι παραγωγικές δυνάμεις έξωθούν προς τή λύση των αντιφάσεων του καπιταλισμού (*AD, Ed. Soc. 315, ibid, 258*). Υπάρχει τέτοιο σημείο άντικειμενοποίησης και πραγματοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων ώστε στο *Άντιντιύρινγκ* ξαναγίνονται άντικείμενο ιδιοκτησίας (*AD, ES 318, ibid 260*): μοιάζουν λιγότερο ως τό κεφάλαιο παρά μέ τό κεφάλαιο. Πρέπει έπομένως νά κοινωνικοποιηθούν (*AD, Ed. Soc. 317, ibid 259*). Ο σοσιαλισμός εμφανίζεται ως ή άντίστοιχη πολιτική μορφή στόν άπολύτως κοινωνικό χαρακτήρα που έφθασαν χάρη στήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτή ή αντίληψη έπενδεδυμένη σέ συγκεκριμένες πολιτικές προσδιορίσεις, και προσδιορίζει ίσως ακόμη, σημαντικές ιστορικές έπιλογές. Αλλά ή ιστορία δείχνει, ακριβώς, ότι τό ζήτημα τής κοινωνικής παραγωγικότητας τής εργασίας —άρα οι κοινωνικές σχέσεις που δεσπόζουν στή διαδικασία παραγωγής— αντιπροσωπεύει τον πλέον πολιτικό πυρήνα και τον όλιγότερο «οικονομιστικό» τής συνολικής προβληματικής ως προς τήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Jean Pierre Lefebvre

«Forces productives» από *Dictionnaire Critique du marxisme* των Georges Labica και Gerard Bensussan PUF, Παρίσι 1985, Δεύτερη Έκδοση.

Μετάφραση Άγγελος Έλεφάντης. Μετάφραση παραθεμάτων από έργα των Μάρξ-Ένγκελς: Θόδωρος Παρασκευόπουλος από τά Marx-Engels Werke.

ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΜΕΝΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

του Ήλια Κούβελα

Χρειάστηκε να περάσουν εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια έως ότου ο πληθυσμός της γης να φτάσει στο πρώτο δισεκατομμύριο, το δεύτερο όμως προστέθηκε μόνο σε 100 χρόνια, το τρίτο σε άλλα 30 και το τέταρτο σε άλλα 15. Αυτή η εκπληκτική αύξηση του πληθυσμού της γης κατά τις τελευταίες δεκαετίες της ιστορίας του ανθρώπου είναι αποτέλεσμα της έντυπιακής πτώσης του αριθμού των πρόωγων θανάτων. Το 1850 λιγότερο από το 25% του πληθυσμού έφτανε στην ηλικία των 70 ετών ενώ σήμερα το 60% των ανδρών και το 75% των γυναικών φτάνουν σε αυτή την ηλικία. Και δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία ότι η συμβολή της ιατρικής σε αυτή την πρόοδο είναι αναμφισβήτητη. Όμως οι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο. Αναμφισβήτητα τούτη η τελευταία φράση μπορεί να θεωρηθεί ως κοινοτοπία, εντούτοις τα πράγματα είναι λίγο πιο περίπλοκα απ' ό,τι θά μπορούσε να φαντασθεί κανείς.

Ας γυρίσουμε καμμά εικοσαριά χρόνια πίσω στο 1981. Ως τότε πιστεύαμε ότι, με εξαίρεση τη γρίπη, τα λοιμώδη νοσήματα είχαν παύσει να είναι ένα σοβαρό πρόβλημα για τις αναπτυγμένες χώρες (χρησιμοποιώ τον όρο αναπτυγμένες μόνο και μόνο για να μπορούμε να συννενοηθούμε). Αυτή η πτώση της εμφάνισης των παραδοσιακών λοιμωδών νόσων ήταν αποτέλεσμα των συστηματικών εμβολιασμών, του καθαρισμού του πόσιμου ύδατος, της δημιουργίας αποχετευτικών συστημάτων, της καλής διατροφής, ιδίως των παιδιών, και της βελτίωσης της φροντίδας του κάθε ατόμου για την υγεία του. Αυτό έως το 1981. Το καλοκαίρι εκείνης της χρονιάς δρέθηκα για μερικές ημέρες στη Νέα Υόρκη και σύμφωνα με τις παλιές μου συνήθειες αγόρασα το περιοδικό *Village Voice*. Ήταν πά-

ντα ο καλύτερος σύμβουλός μου για τό τί συνέβαινε στη Νέα Υόρκη σε όλες τις μορφές της τέχνης. Εκείνο πάντως το τεύχος είχε ένα μεγάλο αφιέρωμα στους ομοφυλόφιλους της πόλης οι οποίοι είχαν στήσει ένα μεγάλο καλοκαιρινό πανηγύρι που κορυφωνόταν με μία παρέλαση στην 5η Λεωφόρο. Διάβαζα τις συνεντεύξεις διαφόρων επωνύμων, προφανώς, ομοφυλόφιλων όπου περιέγραφαν τους έρωτές τους, τα πάθη τους, τις ζήλειες και τις ικανοποιήσεις τους. Έδιναν την εντύπωση ανθρώπων που ζούσαν μία έντονη ζωή και δεν έννοοῦσαν να έχουν ούτε ένα λεπτό χαμένο από τον χρόνο τους. Γύρισα στην Ελλάδα και, αν δεν κάνω λάθος, εκείνο τό φθινόπωρο διάβασα στο *Nature* τό πρώτο άρθρο που έπεσε τουλάχιστον στα δικά μου χέρια για τό Acquired Immune Deficiency Syndrome (AIDS). Στα χρόνια που ακολούθησαν ο αριθμός των πασχόντων από AIDS στις «αναπτυγμένες» χώρες αυξήθηκε δραματικά και από τή μία περίπτωση, του 1981, φτάσαμε στις 476.899 περιπτώσεις, μόνο στις ΗΠΑ τόν Ιούλιο του 1995. Μέσα σε αυτούς αναμφισβήτητα θά περιλαμβάνονται πολλοί από όσους παρήλανναν εύτυχεις στην 5η Λεωφόρο τό 1981. Μία συγκλονιστική απρόβλεπτη αλλαγή που μειώνει δραματικά τόν προσδοκόμενο χρόνο επιβίωσης σε εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους. Βρισκόμαστε λοιπόν σε μία

* Τό κείμενο αυτό έχει προέλθει από τροποποίηση της εισήγησής μου στο συμπόσιο με τίτλο «ή παράταση της ζωής και ή χρήση της», που οργάνωσε ο Τίτος Πατρίκιος στο πλαίσιο του συνεδρίου *Κυθηραϊκές Ημέρες Υπέρτασης και Νεφρολογίας* που πραγματοποιήθηκε στον Ποταμό Κυθήρων στις 27-30 Αυγούστου του 2003.

επίδημία μιᾶς λοιμώδους νόσου πού εμφανίζεται και στίς «ἀναπτυγμένες» χῶρες, γεγονός πού κατέριψε τόν μύθο ὅτι οἱ λοιμώδεις νόσοι εἶχαν ἀπαληφθεῖ ἀπό αὐτή τήν περιοχή τῆς γῆς. Ἐπίδημιες ὅμως πού ἀφοροῦν, σέ μεγάλο ποσοστό, συγκεκριμένες ομάδες τοῦ πληθυσμοῦ οἱ ὁποῖες μέσα στά σημερινά πολιτιστικά και οἰκονομικά δεδομένα εἶναι σέ θέση νά ἐπιλέξουν ἕναν εἰδικό τρόπο ζωῆς.

Ἐντούτοις οἱ κύριες αἰτίες θανάτου στίς «ἀναπτυγμένες» χῶρες εἶναι τὰ καρδιαγγειακά νοσήματα και ὁ καρκίνος. Τά ποσοστά τῶν θανάτων ἀπό αὐτές τίς αἰτίες ὑπερέχουν κατά μερικές δεκάδες ἀπό τά ποσοστά θανάτων ἀπό τό AIDS, ἐνῶ οἱ κύριες αἰτίες θανάτου στόν κόσμο εἶναι ἡ φυματίωση, ἡ ἐλονοσία και τό AIDS μέ συνεχῶς αὐξανόμενα ποσοστά ἰδίως στίς λεγόμενες ἀναπτυσσόμενες χῶρες τῆς Ἀφρικῆς και τῆς Ἀσίας.

Ἕνας πολύ καλός δείκτης τοῦ χρόνου ἐπιβίωσης τῶν ἀνθρώπων εἶναι τό προσδόκιμο ἐπιβίωσης. Τό προσδόκιμο ἐπιβίωσης εἶναι ἡ μέση τιμή τῶν χρόνων πού ἀναμένεται νά ζήσουν τά ἄτομα μιᾶς ὀρισμένης ἡλικίας, ἂν ὁ ρυθμός θνησιμότητας παραμένει ὁ ἴδιος. Ἀπό τή μελέτη τῶν πινάκων πού δημοσιεύει ὁ Παγκόσμιος Ὄργανισμός Ὑγείας φαίνεται μία σταθερή και σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἐντυπωσιακή βελτίωση τοῦ προσδόκιμου ἐπιβίωσης στίς χῶρες τοῦ λεγόμενου «ἀναπτυσσόμενου» κόσμου. Πρωταθλητής, θά ἔλεγε κανεῖς αὐτῆς τῆς κούρας, εἶναι ἡ Ἰαπωνία στήν ὁποία κατά τό 1950 τό προσδόκιμο ἐπιβίωσης γιά ἕνα νεογέννητο ἀγόρι ἦταν 60,5 ἔτη και γιά ἕνα νεογέννητο κορίτσι 64,0 ἔτη. Ἐνῶ τό 2002 οἱ ἀντίστοιχες τιμές ἦταν 77,73 και 84,25 ἔτη. Ἀντίθετα μεταξύ τῶν «ἀναπτυσσόμενων» χῶρων ἡ Οὐγγαρία ἐμφανίζει χαμηλούς ρυθμούς βελτίωσης τοῦ προσδόκιμου ἐπιβίωσης. Κατά τό 1950 τό προσδόκιμο ἐπιβίωσης γιά ἕνα νεογέννητο ἀγόρι στήν Οὐγγαρία ἦταν 61,4 ἔτη και γιά ἕνα νεογέννητο κορίτσι 65,7 ἔτη ἐνῶ κατά τό 2002 οἱ ἀντίστοιχες τιμές ἦταν 67,55 και 76,55 ἔτη. Πολύ μεγάλη πρόοδος και στό προσδόκιμο ἐπιβίωσης τῶν Ἑλλήνων ἔχει συντελεσθεῖ κατά τά τελευταῖα 50 χρόνια. Δέν μπόρεσα νά βρῶ τιμές γιά τό ἔτος 1950, ὑποθέτω ὅμως ὅτι θά ἦταν πολύ χαμηλές. Κατά τό 2002 τό προσδόκιμο ἐπιβίωσης γιά ἕνα νεογέννητο ἀγόρι στήν Ἑλλάδα ἦταν 76,17 ἔτη και γιά ἕνα νεογέννητο κορίτσι 81,48 ἔτη. Τιμές πού εἶναι λίγο καλύτερες ἀπό αὐτές τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου και τῆς Φιλανδίας, περίπου οἱ ἴδιες μέ αὐτές τῆς Γαλλίας και λίγο χειρότερες ἀπό τίς ἀντίστοιχες τιμές τῆς Σουηδίας και τῆς Ἰαπωνίας. Ἐχουμε διανύσει κατά τά τελευταῖα 50 χρόνια ἕνα πολύ μακρú δρόμο και σήμερα ἐμφανίζουμε ἕναν ἀπό τούς ὑψηλότερους δείκτες προσδόκιμου ἐπιβίωσης στό κόσμο. Ἀσφαλῶς τοῦτο δέν ὀφείλεται στή μεσογειακή διατροφή, πού ἀμφιβάλλω ἂν πράγματι τήν ἀκολουθοῦμε. Ὄφείλεται σέ ἄλλους παράγοντες, ὅπως εἶναι ἡ μεγάλη μείωση τῆς βρεφικῆς θνησιμότη-

τας, ἂν και ἡ βελτίωση αὐτοῦ τοῦ παράγοντα δέν εἶναι ἰσοτίμη σέ ὅλες τίς περιοχές τῆς χῶρας. Προτοῦ συνεχίσω τή συζήτηση γιά τό φαινόμενο βελτίωσης τῶν δεικτῶν προσδόκιμου ἐπιβίωσης στίς «ἀναπτυσσόμενες» χῶρες θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ στοῦς ἀντίστοιχους δείκτες 35 χῶρων τῆς Ἀφρικῆς. Στίς χῶρες αὐτές γιά ἕνα ἄτομο πού γεννιόταν χωρίς νά ἔχει προσβληθεῖ ἀπό AIDS κατά τή πενταετία 1995-2000 ἦταν 54,8 ἔτη, ἂν εἶχε προσβληθεῖ ἀπό AIDS ἦταν μόλις 48,3 ἔτη, ἐνῶ οἱ προβλεπόμενες τιμές γιά τήν πενταετία 2010-2015 εἶναι 61,2 και 52,4 ἔτη ἀντίστοιχα. Ἄν ἡ πρόβλεψη αὐτή ἐπιβεβαιωθεῖ (τή θεωρῶ αἰσιόδοξη) τότε ἕνα παιδί πού θά γεννηθεῖ χωρίς AIDS στήν Ἀφρική, κατά τήν πενταετία 2010-2015, θά ἔχει προσδόκιμο ἐπιβίωσης πού βρίσκεται στά κατώτερα ἐπίπεδα τῶν χῶρων τῆς Εὐρώπης κατά τή δεκαετία τοῦ 1950. Μία καθυστέρηση δηλαδή γιά πάνω ἀπό μιῶ ἀιώνα. Καί βεβαίως τί νά πεῖ κανεῖς γιά τά παιδιά πού ἡ κακή τους μοῖρα τά ἔφερε νά γεννιοῦνται μέ AIDS. Μέ ἄλλα λόγια τό ἐρώτημα τοῦ Τίτου Πατρίκιου, πού εἶναι και ὁ τίτλος τοῦ συμποσίου, δέν θά εἶχε νόημα γι' αὐτούς τούς ἀνθρώπους. Κάπως καλύτερα εἶναι τά πράγματα γιά τίς Ἀσιατικές χῶρες ὅπου ἂν ἐπιβεβαιωθοῦν οἱ προβλέψεις γιά τήν πενταετία 2010-2015 τότε ἡ καθυστέρηση σέ σχέση μέ τίς χῶρες τῆς Εὐρώπης θά εἶναι στό ¼ τοῦ αἵωνα.

Ἀπό ὅσα ἔχω ἀναφέρει εἶναι προφανές ὅτι σέ ὅλα τά κράτη τοῦ «ἀναπτυσσόμενου» κόσμου ὑπάρχει μιᾶ συνεχῆς αὐξηση τοῦ προσδόκιμου ἐπιβίωσης κατά τήν 50ετία 1950-2000 ἡ ὁποία συνεχίζεται και μέχρι σήμερα. Ἡ αὐξηση αὐτή δέν ἀφορᾶ μόνο τά νεογέννητα (ἀποτέλεσμα τῆς μείωσης τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας) και νεαρά ἄτομα ἀλλά και τά ἄτομα μεγάλης ἡλικίας. Τοῦτο ἐνδεχομένως εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μείωσης τοῦ ρυθμοῦ θανάτων ἀπό καρδιαγγειακά νοσήματα. Τό ἄλλο ἐνδιαφέρον φαινόμενο εἶναι ὅτι, ὅπως δείχνουν τά παραδείγματα τῆς Ἰαπωνίας και τῆς Οὐγγαρίας, ἀκόμη και μεταξύ τῶν κοινωνιῶν τοῦ «ἀνεπτυγμένου» κόσμου ὑπάρχουν σημαντικές διαφορές ὡς πρὸς τό ρυθμό αὐξησης τοῦ προσδόκιμου ἐπιβίωσης. Τί δημιουργεῖ αὐτές τίς διαφορές; Θά ἔλεγα ὅτι καθαρή ἀπάντηση σέ αὐτό τό ἐρώτημα δέν ὑπάρχει. Τό γεγονός ὅμως εἶναι ὅτι ἡ αὐξηση τοῦ προσδόκιμου ἐπιβίωσης τῶν Ἰαπῶνων συμπίπτει μέ αὐτό πού ἔχει ὀνομασθεῖ ὀικονομικό θαῦμα. Καθὼς ἡ Ἰαπωνική ὀικονομία ἀναπτυσσόταν ἤξανε και ὁ χρόνος ἐπιβίωσης τοῦ γιαιπωνέζικου λαοῦ. Ἡ Ἰαπωνική κοινωνία εἶναι αὐτή τή στιγμή ἕνας ἀπό τούς ἡγέτες πρόληψης τῆς βρεφικῆς θνησιμότητας ἐνῶ παράλληλα ἔχει πετύχει σημαντική αὐξηση τοῦ προσδόκιμου ἐπιβίωσης τῶν μεγάλων ἡλικιῶν. Τό Τόκιο, μιᾶ ἐξαιρετικά πυκνοκατοικημένη και μολυσμένη πόλη, ἐμφανίζει τή χαμηλότερη βρεφική θνησιμότητα και τό ὑψηλότερο προσδόκιμο ἐπιβίωσης ἀπό κάθε ἄλλη περιοχή τῆς γῆς. Αὐτό τό παράδοξο προφανῶς ἀποδεικνύει τήν ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία

πού έχει ο κοινωνικός και οικονομικός περίγυρος στον καθορισμό της υγείας. Φαίνεται ότι τό κοινωνικό περιβάλλον του Τόκιο είναι ένα «συνθετικό» περιβάλλον κατασκευασμένο από τον άνθρωπο αλλά και για τον άνθρωπο. Παρ' όλο πού τό Τόκιο είναι τό σύμβολο της υπερβιομηχανοποιημένης, υπερδραστήριας μολυσμένης και στρεσογόνου πόλης, έντούτοις οι κάτοικοί της απολαμβάνουν μεγαλύτερο προσδόκιμο επιβίωσης από τους γεωργούς συμπατριώτες τους. Έχω τήν έντύπωση ότι τό παράδειγμα του Τόκιο θέτει σέ σοβαρή άμφισβήτηση τον μύθο ότι ή ζωή στή φύση είναι χωρίς άμφιβολία πιό υγιεινή από τή ζωή σ' ένα βιομηχανικό περιβάλλον. Υπό όρισμένες συνθήκες μπορεί νά ισχύει και τό αντίθετο.

Όπως έχω πει και άλλες φορές, κατά τή γνώμη μου, αυτό πού χαρακτηρίζει τον άνθρωπο, και δέν έννοώ μόνο τό σύγχρονο άνθρωπο, τον homo sapiens, αλλά τό ανθρώπινο είδος από τό homo habilis έως σήμερα, δέν είναι ή γλώσσα, αλλά ή συνείδηση άνώτερης τάξης, δηλαδή ή άναγνώριση του έαυτού στό παρελθόν, τό παρόν και τό μέλλον. Τουτο όμως, έμπεριέχει ένα δραματικό στοιχείο πού είναι ή ικανότητα πρόβλεψης του έπερχόμενου θανάτου, ένω κατά βάθος τό άτομο έπιθυμεί τήν αιωνιότητα. Και στό σημείο αυτό πρέπει νά πω ότι οι θρησκείες έχουν δώσει για εκατομμύρια ανθρώπους τή λύση, ύποσχόμενες τήν αιωνιότητα στή μέλλουσα ζωή.

Έν πάση περιπτώσει, σύμφωνα μέ όσα έχω αναφέρει ως έδω, ένας Έλληνας ή ένας Ιάπωνας ή ένας Γάλλος ήλικίας 60 χρόνων έχει πολύ σοβαρούς λόγους νά έλπίζει ότι θά ζήσει άλλα 25 χρόνια, δηλαδή παραπάνω από τό ¼ τής ζωής του. Πώς διαχειρίζεται αυτά τά χρόνια; Μέ ποιές ένδιάμεσες προσμονές επιβιώνει πέραν από τήν προσμονή του θανάτου; Στήν

έποχή τής παγκοσμιοποίησης είναι παγκοσμιοποιημένη και ή διαχείριση αυτού του χρόνου; Μέ δεδομένο ότι τό ποιοτικό χαρακτηριστικό αυτής τής παράτασης τής ζωής είναι ο έλεύθερος χρόνος, μέ δεδομένο ότι τά media άκριβώς σ' αυτό τό χρόνο σκοπεύουν, και μέ δεδομένο ότι τά media είναι ή κατ' έξοχήν παγκοσμιοποιημένη ανθρώπινη δραστηριότητα, πιστεύω ότι, ως προς αυτό τό σημείο, οι άνθρωποι αυτοί σέ όλα τά πλάτη και τά μήκη τής γής θά καταναλίσκουν τίς ίδιες τηλεοπτικές σαβούρες κυρίως, αλλά, σπανιότερα, και τά ίδια τηλεοπτικά διαμάντια. Αυτό σάν γενική παρατήρηση.

Πιο ειδικά θεωρώ ότι ή καλύτερη περίπτωση διαχείρισης αυτών των παραπάνω χρόνων τής ζωής είναι αυτό πού αναφέρει ο τίτλος τής εισήγησής μου, δηλαδή «ή αναζήτηση του χαμένου χρόνου». Αφορμή μία, κατά τή γνώμη μου, μικρή ομάδα ανθρώπων οι όποιοι άφου έργάστηκαν για χρόνια σέ άπασχολήσεις πού δέν τους επέτρεπαν νά έχουν ικανοποιητικό έλεύθερο χρόνο, βρίσκονται στό τελευταίο τέταρτο τής ζωής τους μέ άρκετό έλεύθερο χρόνο πού τους δίνει τή δυνατότητα νά επιδιώξουν τή γνωριμία μέ τά πολιτιστικά άγαθά πού έχει παράγει ή άνθρωπότητα και πού δέν είχαν τή δυνατότητα νά χαρούν στά προηγούμενα τρία τέταρτα τής ζωής τους. Ένδεχομένως θά ήταν δυνατόν νά άνοίξει μία νέα περίοδος δημιουργικότητας όπου τό άτομο θά ανακαλύψει άπωθημένες έπιθυμίες, ή και ταλέντα, και θά προσπαθήσει νά τά ικανοποιήσει και νά τά καλλιεργήσει. Είναι ένδεχόμενο οι άνθρωποι αυτοί στίς τελευταίες στιγμές τής ζωής τους νά έχουν τήν ικανοποίηση ότι συμμετείχαν στήν αιωνιότητα του ανθρώπινου πολιτισμού. Σέ αναζήτηση λοιπόν του χαμένου έλεύθερου χρόνου, προϋποθέσεις όμως για μία έπιτυχή τέτοια αναζήτηση είναι ή ύπαρξη μίας οικο-

νομικῆς δυνατότητας καί μιᾶς πνευματικῆς διαύγειας. Τό τελευταίον τοῦτο μᾶς φέρνει ἐνώπιον τοῦ προβλήματος τῆς ποιότητος τῶν τελευταίων αὐτῶν χρόνων τῆς ζωῆς. Ἡ παράταση τῆς ζωῆς συνοδεύεται ἀπό αὐξησιν τῶν λεγόμενων ἐκφυλιστικῶν νοσημάτων τοῦ νευρικοῦ συστήματος γεγονός πού ὑποβιβάζει δραματικά τήν ποιότητα τῆς ζωῆς ὅσων πάσχουν ἀπό αὐτά. Βέβαια στό πρόβλημα αὐτό ἡ ἰατρική πολύ μικρή βοήθεια μπορεῖ νά προσφέρει ἴσως οἱ μεταμοσχεύσεις τροποποιημένων βλαστικῶν κυττάρων νά εἶναι ἡ ἐνδεχόμενη λύση. Βέβαια ἄς μή ξεχνᾶμε τή φράση πού φωνάζει ὁ ἐτοιμοθάνατος ἥρωας τοῦ «Ὁ Βασιλιάς πεθαίνει» τοῦ Ἰονέσκο (ἄν δέν κάνω λάθος): «τί ὠραῖο πράγμα νά σέ πονάει τό δόντι σου».

Ἔρχομαι σέ μιᾶ πολυπληθῆ κατηγορία ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι μιᾶ ζωῆ δουλεύουν γιά νά βγάλουν τό ψωμί τους χωρίς νά τοῦς ἀρέσει αὐτό πού κάνουν. Ὅταν δέ θά φτάσουν σέ αὐτό τό τελευταῖο τέταρτο τῆς ζωῆς τους διαπιστώνουν ὅτι πρέπει νά ζήσουν μέ τρεῖς δεκάρες, γεγονός πού τοῦς βυθίζει στήν ψευδαἰσθηση τῆς τηλεοπτικῆς εἰκονικῆς πραγματικότητος.

Σέ ἀντίθεση μέ τήν τηλεοπτική εἰκονική πραγματικότητα θά ἤθελα νά ἐξυμνήσω τή ζωντανή πραγματικότητα τοῦ καφενεῖου. Θά σᾶς μιλήσω γιά τόν πατέρα μου. Ἦταν πρωτοετής φοιτητής τῆς νομικῆς, ὅταν ἄρχισαν οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι. Τόν πῆραν στό στρατό. Πολέμησε στό Μπιζάνι καί στό ὑπόλοιπο τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, στόν Πρῶτο Παγκόσμιον πόλεμον, στή Μικρά Ἀσία (μιλοῦσε πού καί πού γιά τή μάχη τοῦ Σαγκάριου), αἰχμάλωτος τῶν Τούρκων γιά δύο χρόνια, πόλεμος τῆς Ἀλβανίας, Ρούπελ. Ἀποστρατεύθηκε τό 1945 ἢ '46. Πέθανε τό 1984 σέ ἡλικία 95 ἐτῶν, ἔχοντας ζήσει 40 χρόνια συνταξιούχος. Δέν εἶχε χρήματα οὔτε γιά ταξίδια οὔτε γιά διακοπές. Εἶχε νά μεγαλώσει καί νά σπουδάσει δύο παιδιά. Τό καφενεῖο ἦταν ἓνα κεντρικό σημεῖο τῆς ζωῆς του γιά τά περισσότερα ἀπό αὐτά τά χρόνια.

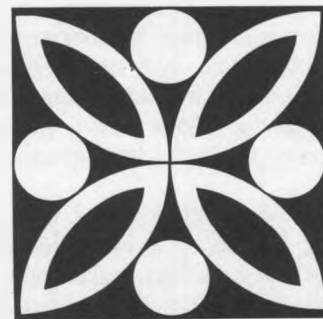
Ἐύπναγε πολύ πρῶι, ἔκανε γυμναστική, μαγείρευε, τοῦ ἄρεσε νά μαγειρεύει, καί γύρω στίς 9.30 μέ 10 ξεκίναγε, πάντα καλοντυμένος καί κομψός, γιά νά πάει μέ τά πόδια ἀπό τό Μουσεῖο, ὅπου μέναμε, στό Σύνταγμα, στοῦ Ζαχαράτου, καί ὅταν ἐκλεισε ὁ Ζαχαράτος στήν Αἴγλη τοῦ Ζαππεῖου. Τό μεσημέρι, ὅταν σχόλαγε ἡ παρέα, κατέβαινε στήν 3η Σεπτεμβρίου, γέμιζε τήν καρῶ του σακκούλα μέ ὄ,τι ψώνιζε ἀπό τό ἐκεῖ μεγάλο μπακάλικο, καί γύριζε σπίτι. Ἡ παρέα στό καφενεῖο ἦταν οἱ παλιοὶ συμπολεμιστές. Δέν ζοῦσαν ὅμως μόνο μέ τίς ἀναμνήσεις. Ἡ πολιτική ἐπικαιρότητα τοῦς ἐνδιέφερε, καί πολύ μάλιστα. Μιλάγανε ὅμως καί γιά τά βιβλία πού διαβάζανε τό ἀπόγευμα. Γιά τά ἀστεῖα τῶν ἐπιθεωρήσεων πού παιζόντουσαν στά θέατρα τῆς Ἀθήνας. Κάποιος ἀπό τήν παρέα τοῦς μύησε στήν πυρηνική φυσική. Διαβάζανε πυρηνική φυσική τ' ἀπογεύματα καί τή συζητοῦσαν τήν ἄλλη μέρα. Ὑπῆρχε μέσα τους ἡ προσμονή τῆς ἐπόμενης μέρας.

Ζοῦσαν σάν νά μήν ἐπρόκειτο νά πεθάνουν ποτέ. Σιγά-σιγά ὅμως οἱ σύντροφοι ἔφευγαν ὁ ἓνας μετά τόν ἄλλο. Ἡ παρέα διαλύθηκε. Τά τελευταῖα 5-10 χρόνια ἦταν τά πιό δύσκολα, μέ δεδομένη καί τήν ἄνοια του. Ἄναρωτιέμαι, ὅμως, μήπως ἡ ἄνοια θά ἐρχόταν πιό γρήγορα, ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ ἀνθρώπινη καί συνάμα διεγερτική παρουσία τῶν ἀνθρώπων τοῦ καφενεῖου.

Ὁ Ἰνγκμαρ Μπέργκμαν ἔγραφε πρῖν ἀπό 20 χρόνια, ὅταν ἦταν 65 ἐτῶν: «Ἀποσύρομαι προτοῦ οἱ ἠθοποιοί μου ἢ οἱ συνεργάτες μου δοῦν τό τέρας καί τοῦς πιάσει ἀηδία ἢ συμπῶνια. Παραέχω δεῖ συναδέλφους πού ἔπασαν στό παλκοσένικο σάν κουρασμένοι γελωτοποιοί, βαριεστημένοι ἀπό τήν ἴδια τους τή βαρεμάρα. Παίρνω τό καπέλο μου ὅσο μπορῶ καί τό φτάνω μόνος μου. Ἡ δημιουργικότητα στά γηρατειά δέν εἶναι καθόλου αὐταπόδεικτη. Εἶναι περιοδική καί βάζει ὅρους περίπου σάν τήν ἥρεμα μειούμενη σεξουαλικότητα». Προθέσεις πού ὅμως δέν τηρήθηκαν. Διότι ἐκτός ἀπό τό ὅτι συνέχισε νά δουλεύει στό θέατρο, ἔγραψε δύο σενάρια πού γυρίστηκαν ἀπό ἄλλους σκηνοθέτες (ἡ ἀγαπημένη του Λίβ Οὐλμαν ἢ μία ἐξ αὐτῶν). Γύρισε ἓνα τηλεοπτικό σήριαλ καί τώρα στά 85 του σκηνοθετεῖ ἓνα ἀκόμη κινηματογραφικό ἔργο.

Παραπαίω μεταξύ τοῦ Μπέργκμαν καί τοῦ πατέρα μου μέ ἓνα λόγο τόσο ἀποσπασματικό, γιατί εἶμαι καί ἐγώ στά 65μου καί πολύ συχνά συμμερίζομαι τή μελαγχολία τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ:

*Τό γήρασμα τοῦ σώματος καί τῆς μορφῆς μου
Εἶναι πληγή ἀπό φρικτό μαχαίρι.
Δέν ἔχω ἐγκαρτέρησι καμιά.
Εἰς σέ προστρέχω Τέχνη τῆς Ποιήσεως,
Πού κάπως ξέρεις ἀπό φάρμακα
Νάρκης τοῦ ἄλγους δοκιμές, ἐν Φαντασία καί Λόγω.*

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ, ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΛΛΟ*

της Ρέας Γαλανάκη

Αυτό πού μου άρέσει πιά πολύ στήν κατά Γιώργο Σεφέρη διατύπωση του στίχου «Είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τά λόγια μας» – πού άποτελεί και τόν γενικό τίτλο αυτής της συνάντησης είναι ότι, άκριβώς επειδή οι λέξεις είναι παιδιά, άνοιγονται σέ παιχνίδι μέ τόν λογοτέχνη: Από τή μιά μεριά πασχίζουμε, γράφοντας ένα λογοτεχνικό κυρίως κείμενο, για τήν κυριολεξία, τή σημερινή ή μιά παλιότερη σημασία τους, για τό στέρεο χτίσιμο της γέφυρας τους ώστε νά πατήσει πάνω τους ό άναγνώστης. Από τήν άλλη γνωρίζουμε λίγο-πολύ ότι δέν υπάρχουν πολλές μονοσήμαντες λέξεις, λέξεις δίχως τήν ιστορία τους. Πώς κάθε λέξη φαίνεται παρθένος, άναδεικνύεται όμως ιερή έταίρα, άνάλογα μέ τό ποιός, πότε και πώς διαχειρίζεται τό πνεύμα της, άφού αυτό είναι τό σεπτό σώμα των λέξεων. Γνωρίζουμε επίσης, έμεις οι θνητοί θεράποντες τους, πώς έκείνες διαγράφουν έναν κύκλο ζωής άφάνταστα πιά μεγάλο από τή ζωή του καθενός μας, άρκετές πεθαίνουν, γεννιούνται νέες, άλλες άντέχουν στό χρόνο και στά κάθε είδους βάσανα, έστω μέ προσαρμογές ή άλλοιώσεις, και ότι, τέλος, άκόμη κι ό πιά άπιστος συγγραφέας διώνει κάτι τί σάν θαύμα όταν, αίφνης, γράφει μιά λέξη, όπως π.χ. ή προελληνική λέξη «λαβύρινθος», πού έρχεται πριν άκόμη από τήν ύπαρξη έλληνικής γραφής και διατηρεί έως σήμερα στά έλληνικά, και σέ πολλές γλώσσες, τό μεγαλύτερο μέρος της κυριολεξίας της.

«Ιστορία», «Συλλογική Ταυτότητα», «Αντίληψη για τόν Άλλο». Λέξεις είναι κι αυτές. Δέν θά τις έλεγα όμως ισότιμες. Η Ιστορία, αρχαιοελληνική και διεθνής, πλύν όμως κυριολεκτική σέ μεγάλο βαθμό κι αυτή, σάν τή λέξη Λαβύρινθος (σημειώνω μόνον ότι ή ύπαρξη της Ιστορίας προϋποθέτει τήν ύπαρξη γραφής), λέξη πού έντούτοις έλαβε τις πιά έτερόκλητες ύποδοχές και έρμηνείες, κλείνει κατά κάποιον τρόπο μέσα

της τή Συλλογική Ταυτότητα και τήν Αντίληψη για τόν Άλλο. Δέν είναι τά μόνα πού κλείνει ή Ιστορία στό μπαούλο της. Θά έλεγα ότι αυτά, ή Συλλογική Ταυτότητα δηλαδή και Αντίληψη για τόν Άλλο, ένδεχομένως είναι τά πιά μοντέρνα ρούχα άνάμεσα στό πλήθος των παλιομοδίτικων στολών πού κουβαλάει ή Ιστορία, ταξιδεύοντας χωρίς στάσεις, χωρίς άνάπαυση, καγχάζοντας μέ όσους πίστεψαν πώς έχει πεθάνει και πώς τό μπαούλο της έγινε και τό φέρετρό της. Τά τελευταία πάντως χρόνια «βλέπουμε» τήν Ιστορία κυρίως μέσα από αυτά τά ρούχα. Είναι θεμιτό και νόμιμο, όπως τό κάθε τί στήν ώρα του είναι γνήσιο πρόβλημα της έποχής του, φτάνει νά μήν ξεχνά κανείς τά εύμετάβλητα όρια των εποχών. Θυμίζω, για παράδειγμα, ότι πριν από έλάχιστες δεκαετίες έγιναν άπόπειρες νά ιδωθούν τά πάντα μέσα από τήν όπτική των γυναικών ή από άλλες, και είναι αλήθεια ότι τέτοιου τύπου προβληματισμοί βοήθησαν τήν άγνοιά μας για τά ανθρώπινα. Για νά κλείσω πάντως τή μεταφορά, θά έλεγα ότι ή έποχή είναι αυτή πού ράβει τά ρούχα, μέσα από τά όποια θά δει, δηλαδή θά προσπαθήσει νά κατανοήσει τήν Ιστορία. Μέ άλλα λόγια κάθε έποχή έρμηνεύει τό παρελθόν της, προσπαθώντας νά συγκροτήσει τή δική της ταυτότητα. Και μάλιστα έρμηνεύει τό παρελθόν μέ άρκετούς τρόπους, άφού «έποχή» σημαίνει συγκεκριμένες συγκρούσεις κρατών, κοινωνικών ομάδων και άτομων, έπομένως και διαφορετικές, έτερόκλητες, έως και αντίθετες μεταξύ τους έκδοχές των ίδιων άκριβώς γεγονότων. Των ίδιων άκριβώς λέξεων,

* Όμιλία της Ρέας Γαλανάκη στήν 1η συνάντηση Ισραηλινών και Έλλήνων Συγγραφέων, πού έγινε στήν Καλαμάτα 16-18 Ιανουαρίου 2004.

της Ιστορίας, της Συλλογικής Συνείδησης, της Αντίληψης για τόν Άλλο.

Δέν είμαι ούτε φιλόλογος, ούτε επαγγελματίας ιστορικός. Έχοντας μάλιστα φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ακριβώς αυτούς τους κλάδους, και αρχαιολογία επίσης, αλλά δυστυχώς κατά τη χειρότερη περίοδο της ιστορίας του, μέσα στη δικτατορία, απεριφραστα δηλώνω ότι οι γνώσεις μου στηρίζονται αποκλειστικά σε προσωπικές εμμονές, αγωνίες και διαβάσματα, σε συζητήσεις με φίλους ή πιο επίσημες, στην ανησυχία μου εν τέλει ως άτομου, ως πολίτη για τό τί συμβαίνει γύρω μου κι εντός μου. Πολύ σύντομα λοιπόν, και εκφράζοντας με προσοχή και περισκεψη τις απόψεις μου, θά αναφερθώ στο πώς αντιμετωπίστηκαν αυτά τα ζητήματα από τη Νεοελληνική Λογοτεχνία, όπως άλλωστε απαιτεί και τό θέμα της σημερινής ομιλίας, για νά καταλήξω στους προβληματισμούς της εποχής μας. Άς μου επιτραπεί επίσης ή αναφορά σε κάποια μάλλον πιο γνωστά στοιχεία στους Έλληνες, απαραίτητα όμως για τούς καλεσμένους Ισραηλινούς συγγραφείς.

Τό νεοελληνικό κράτος συμπληρώνει σε δεκαπέντε χρόνια δυό αιώνες ύπαρξης, ξεκινώντας από μιάν επικράτεια πολύ μικρότερη, πού σταθεροποιήθηκε στη σημερινή της μορφή εδώ και πενήντα πάνω-κάτω χρόνια. Η πιο βίαιη έκδοχή της Ιστορίας, εκείνη των πολέμων κάθε είδους, φαίνεται νά σταμάτησε εκεί, μέ εξαίρεση τά αίματηρά γεγονότα της Κύπρου πριν από τριάντα χρόνια. Οι βίαιες πολιτικές περιπέτειες απλώθηκαν έως και τη λήξη της τελευταίας δικτατορίας πού συνέπεσε μέ τά παραπάνω γεγονότα στην Κύπρο. Η Ιστορία της χώρας συνεχίζεται θεβαίως, άλλωστε εδώ και πολλά χρόνια έχει αποσυνδεθεί ή έρευνα, ή προσπάθεια κατανόησης της Ιστορίας από την αφήγηση πολεμικών και πολιτικών περιπετειών. Για πρώτη φορά συμπληρώνουμε την τρίτη δεκαετία έσωτερικής ειρήνης, ενώ γύρω μας και λίγο πιο πέρα μαινούνται σκληροί και πολυετείς πόλεμοι, πού ή απτήχησή τους φθάνει στην Ελλάδα και την επηρεάζει μέ πολλούς τρόπους. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία εμπνεύστηκε συχνά από την Ιστορία, είτε στην ποίηση είτε στην πεζογραφία. Πλήν ελάχιστων ρηξικέλευθων και ευτυχημένων στιγμών, όπου ή Λογοτεχνία προσπάθησε νά φωτίσει αποσιωπημένες στιγμές ή νά θίξει τά παραδεδομένα στερεότυπα, και της Ιστορίας και της δικής της παράδοσης, σε γενικές γραμμές ακολούθησε τις κυρίαρχες ιδέες κάθε εποχής, όπως διαμορφώνονταν κάθε φορά στο έσωτερικό των συγκεκριμένων κοινωνικών –και άλληλοσυγκρουόμενων– ομάδων δέν θά μπορούσε άλλωστε νά είχε γίνει διαφορετικά.

Έτσι, αρκετές δεκαετίες μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, ή Λογοτεχνία συνέχισε νά ανακαλεί και νά υπερτονίζει τις ήρωικές περιπέτειες του Άπελευθερωτικού Αγώνα, προσπαθώντας νά στηρίξει την ανύπαρκτη ακόμη τότε Συλλογική Ταυτότητα του Έλληνα πολίτη σε δύο άξονες, τούς όποιους μάλιστα

δέν παρέλειπε συχνότατα νά διασταύρωνει: από τη μιά μεριά στηρίχτηκε στην εξύμνηση του ήρωικού ήθους και πράξης, από την άλλη στο ιδεολόγημα της κατευθείαν συνέχειας του ήρωισμού από την αρχαία Ελλάδα, ιδεολόγημα πού και μέν είχε τόπο γέννησης την Δύση, ώφέλησε πάντως, πρέπει νά τό ομολογήσουμε, σε κρίσιμες στιγμές την έκβαση των γεγονότων υπέρ των επαναστατημένων Έλλήνων. Ο Άλλος, ό διαφορετικός, ήταν βέβαια ό αντίπαλος στον Άγώνα Τουρκος, ήταν ώστόσο και ό Φράγκος, δηλαδή ό Δυτικός, ό Ευρωπαίος, μέσα από τό πείσμα μεγάλης μερίδας της υπό διαμόρφωσιν Συλλογικής ελληνικής Ταυτότητας νά θεωρεί την Ελλάδα ως Ανατολή και νά αρκείται κυρίως μέσα σ' αυτή τη φαντασιακή περιχαράκωση. Ανατολίτης ήταν βέβαια και ό Έβραϊος, πού συχνά γειτόνευε μέ τόν Έλληνα στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας και συχνότατα στις μεγάλες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ή θρησκεία του όμως, πιο πολύ από τη διαφορετική του γλώσσα, τόν μετέτρεψε πολλές φορές σε έχθρό. Άλλωστε ή θρησκεία αποτελεί πάντα έναν από τούς πιο βασικούς άξονες της Συλλογικής Ταυτότητας από κοινού μέ τη γλώσσα και τη συλλογική συνείδηση του παρελθόντος, στις σκοτεινές μάλιστα περιόδους ή θρησκεία ως στοιχείο Συλλογικής Ταυτότητας επισφραγίζει όλα τά υπόλοιπα. Και διαμέσου λοιπόν της θρησκείας, συγκεκριμένα του χριστιανικού ορθόδοξου δόγματος, ό Άλλος ήταν συνήθως ό άλλόθρησκος, όπως ό Τουρκος ή ό Έβραϊος, αλλά και ό μη ορθόδοξος, όπως ό Φράγκος, δηλαδή ό καθολικός ή προτεστάντης, ακόμη και ό γύφτος ή και άλλες μικρές έθνοτικές ομάδες. Είναι ενδιαφέρον τό ότι, παρόλο πού ή εποχή μας διαφέρει όσο ή μέρα μέ τη νύχτα από εκείνα τά χρόνια, κάποιες από τις βασικές ιδέες περί του Άλλου, έπομένως και περί της Συλλογικής μας Ταυτότητας, εξακολουθούν μέχρις ενός σημείου νά υπάρχουν, έχοντας όμως προσαρμοστεί στα σημερινά δεδομένα. Όχι μόνο επειδή οι ιδέες, είτε καλές τις κρίνουμε είτε κακές, έχουν μιάν άπίστευτη άντοχή στο χρόνο, και προσαρμόζονται κι αυτές, και αλλάζουν λίγο ή πολύ, όπως έλεγα στην αρχή της ομιλίας μου για τις λέξεις –άλλωστε μέ λέξεις σκέφτεται κανείς–, αλλά διότι αυτό φαίνεται πως είναι για τις περισσότερες κοινωνίες ένα κοινό μοτίβο, βάσει του όποιου αποφασίζουν νά κάνουν τις έκαστοτε έπιλογές και τούς αποκλεισμούς τους.

Υπήρξαν φυσικά και οι λαμπρές εξαίρέσεις του κανόνα, ιδιαίτερα εκεί προς τό γύρισμα του 19ου αιώνα, όταν είχε πιά κάπως ήρεμήσει ή ζωή, και ή τέχνη άρχισε νά ενδιαφέρεται και για χαμηλότερες, πιο οικείες κλίμακες, παραμερίζοντας λιγάκι τις οξύφωνες ήρωικές. Δέν είναι ίσως τυχαίο τό ότι, κάτω από τό λαμπρό ύφος, κάτω από την παραδειγματική γλώσσα, αλλά και τη μεγάλη και ουσιαστική παιδεία (ας μου επιτραπεί νά πω: και δυτική και ανατολική παιδεία) κάποιων από τούς καλύτερους πεζογράφους μας υπάρχει πάντα ένα άνοιχτό μυαλό, υπάρχει ή έστίαση του

συγγραφέα κατ' ἔξοχὴν στό ἀνθρώπινο δράμα —καμιά φορά καί προσωπικό του δράμα— καί ὄχι στούς ἀποκλεισμούς τῶν ἀνέκαθεν ἔτοιμων ταυτοτήτων.

Κατά τό πρῶτο περίπου ἡμισυ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἡ ἔνταση τόσο τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Ἑλλάδας ὑπό τή σημαία τῆς ἀποκαλούμενης Μεγάλης Ἰδέας, πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν καταστροφή τῆς Σμύρνης καί τό βίαιο ξεριζώμα ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, ἀλλά καί ἡ μεγάλη ἔνταση τῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων τόσο σέ ἐφήμερες δημοκρατίες ὅσο καί σέ ἀλλεπάλληλες δικτατορίες, ὁ πόλεμος ἐναντίων τῶν Ἰταλῶν καί Γερμανῶν, ἡ Κατοχή, ἡ Ἀπελευθέρωση, ὁ Ἐμφύλιος Πόλεμος καί ἡ τιμωρία τῶν ἠττημένων ἀριστερῶν, διαφοροποίησαν σέ μεγάλο βαθμό τή Συλλογική Ταυτότητα, καθώς καί τήν Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλον. Ἐκτοτε δέν ὑπῆρχε κανένα περιθώριο νά ἀντιμετωπισθεῖ μέ νηφαλιότητα ὁ Τοῦρκος, οὔτε ὁ ὀποιοσδήποτε Ὁθωμανός. Ἀντίθετα, ἡ ἐξολόθρευση τῶν Ἑβραίων ἀπό τοὺς Ναζί δημιούργησε στήν κατεχόμενη Ἑλλάδα ἀρκετή, ὄχι δέβαια ἀπόλυτη, συμπάθεια πρὸς τοὺς Ἑβραίους. Τῆ βαθύτερη ἐν τούτοις ἀλλαγὴ στό ἀρχέτυπο τοῦ 19ου αἰῶνα ὡς πρὸς τήν ἀντίληψη τῆς Ἱστορίας, ἄρα καί τῆ Συλλογική Συνείδηση ἢ τήν Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλο, προκάλεσε ἡ εὐρύτατη ἀνταπόκριση τῶν ἀριστερῶν ιδεῶν, πού, ναι μὲν μολοιάστηκαν στήν Ἑλλάδα ἀρκετά χρόνια πρὶν ἀρχίσει ὁ εἰκοστός αἰῶνας, φούντωσαν ὅμως καί ἀπλώθηκαν κατά τή διάρκειά του. Εἶναι σέ ὄλους μας πολὺ γνωστά τὰ διαφορετικά ἐρείσματα, πάντα στὰ ὁποῖα προτάθηκε ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα ἐπαναστατικά κομμουνιστικά κόμματα ἡ ἀνάγνωση τῆς Ἱστορίας, ἐπομένως καί ἡ διαφορετική τους πρόταση γιά μιὰ Συλλογική Ταυτότητα, πού μεταξὺ ἄλλων δέν θά νοιαζόταν γιά τό θρησκευμα. Πολύ γνωστή ἐπίσης καί ἡ καταστρατήγηση τῶν παραπάνω κατά τή διάρκεια τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τό θρησκευμα.

Γιά νά ἐπιστρέψουμε στήν ἐλληνική λογοτεχνία, ἢ στρατευμένη λογοτεχνία ἐκείνων τῶν χρόνων, ἀλλά καί τῶν ἀμέσως ἐπόμενων, ἔβαζε μαζί, ἀδερφωμένους καί συμπάσχοντες τοὺς διωκόμενους ἀριστεροὺς καί τοὺς ἐπίσης διωκόμενους Ἑβραίους, μέ ἀποτελέσματα ἀνάλογα πρὸς τό ταλέντο καί τή μαστοριά ἐνός ἐκάστου λογοτέχνη. Στὴ μὴ στρατευμένη λογοτεχνία ἐκείνης τῆς περιόδου, μεταξὺ τῆς ὁποίας συγκαταλέγονται καί οἱ ποιητές Γιώργος Σεφέρης καί Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης, οἱ μόνοι κάτοχοι τοῦ Βραβείου Νόμπελ στήν Ἑλλάδα, θά ἔλεγα ὅτι δέν διακρίνεται τόσο μιὰ καινούρια ἢ μιὰ διαφορετική Ἀντίληψη γιά τόν Ἄλλο, ὅσο ἡ εἰσπραξὴ τῆς Ἱστορίας ὡς ἐνός ἀτελεύτητου τραγικοῦ σκηνηκοῦ. Εἶναι σαφές ὁ πόνος καί ἡ ἀηδία γιά τὰ ὅσα συμβαίνουν, σάν νά κρατᾷ τὰ νήματα τῶν ἡμερῶν μιὰ μαύρη μοίρα μέσα σ' αὐτό τό ἐξάισιο, τό πάμφωτο, τό ἰδωμένο ἐκ νέου μέσα ἀπὸ τὴ φρέσκια ματιὰ τῶν ὑπερρεαλιστῶν καί τῶν μοντερνιστῶν, ἐλληνικό τοπίο. Ἡ Ἱστορία ὡς πηγὴ ἐμπνευσης ἀτονεῖ σχεδόν πλήρως ἐναντι τῆς βίαιης ἐπικαιρότητας, καί παρὰ τόν λαμπρὸ

ποιητικό τρόπο τοῦ, λίγο παλαιότερου ἀσφαλῶς, Καβάφη. Εἶναι ἐνδιαφέρον τό ὅτι, πρὶν ἀπὸ τόν πόλεμο, ἀναπτύσσεται ἀπὸ πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς ἓνας γόνιμος δημόσιος διάλογος γιά τὴν ἐλληνικότητα, γιά τὴ Συλλογική Ταυτότητα θά μπορούσαμε ἴσως σήμερα νά ποῦμε, πού φυσικά ἔχει νά κάνει μέ τίς ἀναζητήσεις ἐκείνης εἰδικὰ τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἡ παράδοση, ἡ γνησιότητα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ συγγενεία του μέ τίς ἀφαιρετικές ιδέες τοῦ μοντερνισμοῦ καί ἄλλα σχετικά.

Θά συμμεριζόμουνα τὴν ἄποψη πού ὑποστηρίζει ὅτι τό τέλος ὅλης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ἐννοῶ τῶν παραπάνω ἀναζητήσεων καί ἀπόψεων, ὑπογράφεται μέ τὴ λήξη τῆς δικτατορίας στήν Ἑλλάδα, ἂν ὄχι καί λίγα χρόνια ἀργότερα, ὅταν πιά σταθεροποιήθηκαν οἱ θεομοὶ στὴ χώρα. Μπορῶ ἐκ πείρας νά πῶ ὅτι τό αἰώνιο καί μείζον ἐρώτημα γιά τό τί σημαίνει Ἱστορία δέν ἐξειδικεύτηκε ποτέ ἀπὸ τοὺς διανοούμενους κατά τὴ διάρκεια τῆς δικτατορίας καί στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, μέσα ἀπὸ κάποιο προβληματισμὸ σχετικό μέ τὴ Συλλογική Ταυτότητα, ἢ τὴν Ἀντίληψή μας γιά τόν Ἄλλο. Ἄλλη ἦταν ἡ προτεραιότητα, ἄλλες οἱ ἀνάγκες τότε, οὔτε ἐνδεχομένως εἶχαν συγκροτηθεῖ τὰ παραπάνω ὡς ἐρωτήματα, — ἔστω ὡς ἐρωτήματα πού θά μπορούσαν νά ἀφοροῦν τότε τόν τόπο μας. Ἀρχισαν νά ἀπασχολοῦν τοὺς πιὸ ἀνήσυχους, κυρίως τοὺς ἀριστερῆς καταγωγῆς διανοούμενους ἐδῶ καί δέκα-δεκαπέντε χρόνια, ἂν δέν κάνω λάθος. Ὅχι ἀπὸ μόδα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἐκφράζουν τὸν σημερινὸ κοινωνικὸ καί πολιτικὸ χάρτη, τίς σημερινές δηλαδή συγκρούσεις μῆς Ἑλλάδας πού μοιάζει νά ἔχει διανύσει μερικοὺς αἰῶνες ἀπὸ τό τέλος τῆς δικτατορίας, κουβαλώντας ὡστόσο σέ ὅλη αὐτὴ τὴ φωτεινὴ τῆς τροχιά μεγάλο μέρος ἀπὸ τό παλιὸ σκοτάδι. Ὁ Ἄλλος ἔχει μπεῖ γιά τὰ καλὰ μέσα στὰ νοικοκυριά της σάν Ἀλβανός, Πολωνός, Ρῶσος, Πακιστανός, Κοῦρδος, Φιλιππινέζος, Σύρος, Αἰγύπτιος, Σουδανέζος οἰκονομικός, καμιά φορά καί πολιτικός μετανάστης, πού μέσα ἀπὸ τίς πιὸ ταπεινές ἕως καί ἐξευτελιστικές συνθήκες ἐργασίας, ἀναζητᾷ μιὰ καλύτερη ζωὴ. Τίθεται στό στόχαστρο μέ δύο τρόπους, εἴτε μέ κάποια ἀνοχή καί συμπάθεια εἴτε ἐχθρικά, μέ καθαρὰ ρατσιστικὸ σκεπτικὸ. Ὁ τελευταῖος τρόπος φαίνεται νά ὑποστηρίζεται καί ἀπὸ ἓναν θρησκευτικὸ φονταμενταλισμὸ, παγιωμένο πλέον καί ἰσχυρὸ στὴ χώρα, κατὰ καιροὺς ἡπιότερο, κατὰ καιροὺς ὀξύτερο καί ἀπειλητικὸ. Ἐδῶ καί μερικά χρόνια ἐπίσης, καί ἐξ αἰτίας τῶν πολὺ γνωστῶν μας πολέμων, ὅλο καί πιὸ πολὺ αὐξάνει ὁ δικαιολογημένος ἀντιαμερικανισμὸς, καί μαζί του ὁ ἀντισημιτισμὸς —σέ τέτοιον ὅμως ἀπόλυτο βαθμὸ πού συνήθως ἀδυνατοῦν νά ἐξαιρέσουν ἄτομα, ἢ μικρὲς ὁμάδες ἀπὸ τὴν ἐπίσημη πολιτικὴ μῆς χώρας, πού ἀντιλαμβάνεται ἐν ὀλίγοις τόν Ἄλλον σάν ἓνα κοπάδι κάτω ἀπὸ μιὰ σημαία. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες, ὡστόσο, οἱ λίγοι, οἱ ἐλάχιστοι πού προσπαθήσαμε νά ἀντισταθοῦμε μέσα στήν Ἑλλάδα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δικτατορίας, γνωρίζουμε ὅτι ἀκόμη καί

στά πιά άνελεύθερα, στά πιά άσφυνκτικά κράτη ύπάρχει πάντα ή εξαίρεση. Αύτή τήν εξαίρεση, αυτόν τόν διαφορετικό Άλλο όφείλουμε, νομίζω, νά βρούμε και νά τόν ύποστηρίξουμε, γιατί αυτός είναι ή πέτρα πού πάνω της κάποτε θά στηριχθεί ή διαφορετική Συλλογική Ταυτότητα, καθαρισμένο δηλαδή τό όνομα τής χώρας του, όσο κι άν άδυνατεί πρós τό παρόν νά σταματήσει τή ροή τών γεγονότων ή φωνή του. Ύπάρχει, και αυτό παρηγορεί. Ούτε κι έμεις, άλλωστε, μπορέσαμε νά σταματήσουμε τότε τή δικτατορία: έπρεπε νά συμβοϋν και κάποια άλλα, μείζονα και θλιβερά γεγονότα, όπως αυτά στην Κύπρο.

Δέν είναι πολλά αυτά πού μπορεί νά πεί κανείς για τήν καταγραφή τών τελευταίων τριάντα χρόνων, και ιδιαίτερα τής τελευταίας δεκαετίας, στην σημερινή λογοτεχνία. Ήδη στό τέλος τής δεκαετίας του '80, μάλλον λίγο πριν ξεσπάσουν οι πόλεμοι στα γειτονικά Βαλκάνια, ή λογοτεχνία έμπνεύστηκε και πάλι από τήν Ίστορία προσπαθώντας νά διατυπώσει μιά διαφορετική αισθητική και ιστορική πρόταση, όπου ο Άλλος είχε άνθρωποκεντρική προσέγγιση. Από τότε πλήθος σχετικών μυθιστορημάτων έχουν εκδοθεί, άλλα πολύ συμβατικά και ως πρós τή γραφή και ως πρós τις ιδέες, άλλα πιά τολμηρά. Όλα προσπαθούν νά ξεναδιαβάσουν τήν Ίστορία και νά προσδιορίσουν τή Συλλογική Ταυτότητα, ή, για νά τό πώ πιά σωστά, τις έπιμέρους συλλογικές ταυτότητες πού στοιχειοθετούν τήν κυρίαρχη εικόνα. Η γενική στροφή τής λογοτεχνίας πρós τήν Ίστορία δέν μπορεί, σε γενικές γραμμές, νά αποδεσμευτεί από τήν κρίση τών γειτονικών Βαλκανίων μετά τήν πτώση τών κομμουνιστικών καθεστώτων, ούτε από τή σιγά-σιγά βελτιούμενη σχέση τής χώρας μας με τήν Τουρκία. Λίγα χρόνια αργότερα τό επίκαιρο θέμα του ύπαρκτου πλέον οικονομικού μετανάστη, άντρα ή γυναίκας, δηλαδή του έθνοτικού Άλλου μέσα στην σημερινή κοινωνία, άρχισε νά παρουσιάζεται σε πολλά έργα, και να εξελίσσεται σε σταθερό μοτίβο έμπνευσης, με άνθρωποκεντρική επίσης προσέγγιση —έγώ τουλάχιστον δέν έχω ύπ' όψιν μου άρνητική προσέγγιση από όσα γνωρίζω. Ούτε πάλι ξέρω άν υπάρχουν έργα, πού αποδέχονται μιά σύγχρονη έλληνική Ταυτότητα εν μέρει μπολιασμένη από τους Άλλους, όσους τουλάχιστον έμειναν και πρόκοψαν τόσα χρόνια μαζί μας, και στέλνουν τά παιδιά τους στα ίδια σχολεία με τά δικά μας. Κατά βάθος φοβάμαι ότι οι διακρίσεις εναντι και τών παραδοσιακών ακόμη μειονοτήτων, όπως οι τσιγγάνοι, δέν έχουν εξαλειφθεί, ίσως μάλιστα ένταθούν όπως εξελίσσεται σήμερα ή σκοτεινή μεριά τής κοινωνίας μας. Από τήν άλλη ο Εύρωπαίος έχει πάψει βέβαια νά είναι στην λογοτεχνία ο Άλλος, πού ή διαφορά του προκαλεί φόβο και έχθρα, ή απλώς περιέρχεται.

Θά τελειώσω καταθέτοντας τήν τελευταία μου άνησυχία. Τί νόημα, δηλαδή, μπορεί νά έχουν στην εποχή τής παγκοσμιοποίησης ακόμη και τής λογοτεχνικής παραγωγής, εποχής πού έχει πολύ μέλλον μπροστά

της, τέτοια προβλήματα, όπως τά σημερινά: τί σημαίνει Ίστορία, Λογοτεχνία, Συλλογική Ταυτότητα, Άντίληψη για τόν Άλλο. Πόσο μάλλον, όταν αυτά προέρχονται από χώρες με μικρές γλώσσες, όπως ή δική μας, τών οποίων οι τοπικές ιστορίες, οι περίπλοκες Συλλογικές Ταυτότητες, ή ο δυσδιάκριτος Άλλος μόνο πονοκέφαλο μπορεί νά προκαλέσουν στους μεταφραστές και τους άναγνώστες —τήν ώρα μάλιστα πού σε όλες τις χώρες γράφονται πλέον, και συχνά άναδεικνύονται από τά μέσα μαζικής ενημέρωσης, εύκολα, διεθνή βιβλία, γραμμένα, ως μου έπιτραπεί νά τό πώ έτσι, στην πιά κοινή «τηλεοπτική γλώσσα», ή λίγο πιά ρός και πιά μαύρα. Έχω τήν αίσθηση ότι αυτή ή έκπτωση τής λογοτεχνικής αξίας εξ αιτίας τής παγκοσμιοποίησης άπειλεί σαν μιά νέα, ύπουλη λογοκρισία τους δημιουργούς. Τό ερώτημα είναι τί κάνουμε. Η δική μου αυθόρμητη —δέν ξέρω κατά πόσον είναι ή πιά «λογική»— άπάντηση είναι ότι συνεχίζουμε νά γράφουμε όπως γράφαμε, σαν νά μήν ύπάρχει ή άπειλή. Γράφουμε επειδή μέσα μας ανάβει μιά μικρή φλόγα, γράφουμε με σεβασμό και πάθος για τήν ίδια τή Λογοτεχνία, για τή μικρή μας γλώσσα, για τήν Ίστορία και τά προβλήματα τής χώρας μας και για όσους, ανά τόν κόσμο, σκέφτονται, αισθάνονται όπως έμεις. Αυτά είναι αρκετά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
 Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
 Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

17 x 24 cm, σελ. 530, Τιμή: 40,00 €

Z.-Π. ντε Τουρνεφόρ
ΤΑΞΙΔΙ
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΝΗΣΟΥΣ
ΤΟΥ
ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΥΣ

1700-1702

Μια συναρπαστική περιήγηση στον κόσμο της τουρκοκρατούμενης Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου. Οι Τούρκοι κατακτητές, οι πρώην κυρίαρχοι Λατίνοι, ο ορθόδοξος και ο καθολικός κλήρος, οι γυναίκες, οι κουρσάροι, τα σπάνια φυτά και τα ασυνήθιστα εργαλεία, τα αξιοπερίεργα φυσικά φαινόμενα και η ερμηνεία τους, η ιστορία και οι μύθοι κάθε τόπου, τα ήθη, τα έθιμα και η καθημερινή ζωή των κατοίκων, όλα μαζί συνθέτουν ένα πολυποικίλο και γοητευτικό μωσαϊκό.

ΔΥΟ ΣΠΟΥΔΑΙΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ

Παπα-Καρτέρη, *Ύαμνήσεις από τό βουνό, Ίούλιος 1947-Μάης 1949*, ΑΣΚΙ-Βιβλιόραμα, σειρά Μαρτυρίες, αρ. 1, 'Αθήνα 2003, σ. 86.

Κυριάκος 'Αθανασίου, *Υίός συμμορίτου*, ΑΣΚΙ-Βιβλιόραμα, σειρά Μαρτυρίες, αρ. 2, 'Αθήνα 2003, σ. 157.

του Στρατή Μπουρνάζου

«Καί έλαβον τό βιβλαρίδιον εκ τής χειρός του άγγέλου και κατέφαγον αυτό, και ήν εν τῷ στόματί μου ως μέλι γλυκύ και ότε έφαγον αυτό, επικράνθη ή κοιλία μου» (*Αποκάλυψις Ίωάννου*, 10, 8). Τά δύο βιβλαρίδια, που πριν λίγες μέρες λάβαμε από τό χέρι του Άγγελου Έλεφάντη, έπιμελητή τής σειράς «Μαρτυρίες», παρόλο που δέν έχουν βέβαια ούδεμία σχέση με βιβλικά και αποκαλυπτικά κείμενα, αφήνουν, νομίζω, στον άναγνώστη μία παρόμοια γεύση.

Τά δύο βιβλία, με τά όποια εγκαινιάζεται ή σειρά «Μαρτυρίες» (συνεκδότες τά Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ίστορίας και τό Βιβλιόραμα) είναι έπιμελημένα στη μορφή, κομψά, με καλαίσθητο στίσημο: τή

γλύκα τους τή νύθεις μόλις τά πάρεις στα χέρια. Καί, καθώς αρχίζεις νά διαβάσεις, ή αφήγηση σε παρասύρει, ή γλώσσα είναι ρέουσα, ή γραφή άβίαστη κι από τούτη τήν άποψη λοιπόν, οι μαρτυρίες είναι ήδεις και ώραϊες. Όσο όμως προχωράς τό διάβασμα ή γεύση γίνεται πικρή, κι όταν πιά φτάσεις στην τελευταία σελίδα, τότε σίγουρα «τά σωθικά σου έχουν γεμίσει πίκρα». Καί αυτό γιατί είναι πικρά τά θέματά τους. Όσο ο παπα-Καρτέρης όσο και ο Κυριάκος 'Αθανασίου, από διαφορετική σκοπιά ο καθένας, καταπιάνονται με πράγματα δύσκολα και βασανιστικά, αποτυπώνουν στον λόγο τους στιγμές τής τραγωδίας τής μεταπολεμικής Έλλάδας. Ό πρώτος μās δείχνει τίς συνθήκες ζωής στο Βουνό· ο δεύτερος αναπαριστά

76717 771760217 70120217 710617

Παπα - Καρτέρη

Ύαμνήσεις από τό βουνό

Ίούλιος 1947 - Μάης 1949

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ 1

Βιβλιόραμα
ΚΑΡΤΕΡΗ

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Κυριάκος 'Αθανασίου

Υίός συμμορίτου

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ 2

Βιβλιόραμα
ΚΑΡΤΕΡΗ

τή ζοφερή ατμόσφαιρα σέ ένα άρβανιτοχώρι τής Θήβας, όπου μεγαλώνει ό ίδιος, «υίός συμμορίτου».

Κοινό στοιχείο πού χαρακτηρίζει και τά δύο κείμενα, ή απλότητα και ή άμεσότητα του λόγου. Ό παπα-Καρτέρης και ό Κυριάκος Άθανασίου άποδεικνύονται καλοί άφηγητές. Διηγούνται τά όσα έζησαν, και τά διηγούνται μέ τρόπο απλό, χωρίς φιοριτούρες, περιττές κουβέντες, πλατειασμούς και μεγαλοστομίες. Καί καταφέρνουν ακόμη νά μήν ύποπέσουν σέ ένα από τά συνήθη άμαρτήματα, πού συναντάμε συχνά σέ τέτοιες βιωματικές καταθέσεις: τή διάθεση νά αναλύσουν, έξ άφορμής κάποιου γεγονότος, τά πάντα, από τή διεθνή κατάσταση μέχρι τήν πορεία του έλληνικού κινήματος, ή νά εκθέσουν τή δική τους άποψη για τό τί θά έπρεπε νά γίνει, τί θά μπορούσε νά έχει γίνει. Οί δύο συγγραφείς μας άποφεύγουν μέ άξιοθαύμαστη δεξιότητα, τέτοιους πειρασμούς. Καί έτσι ακριβώς τά γραφτά τους, παρόλο πού δέν επιδίδονται σέ αναλύσεις και έρμηνείες, συνιστούν σπουδαίο ύλικό για τόν αναλυτή και τόν έρευνητή, άποτελούν πρώτης τάξεως πηγή για ιστορικές μελέτες. Καί συνάμα, ακριβώς επειδή δέν ύποπίπτουν στήν εύκολη πολιτικολογία, είναι και, από πολιτική άποψη, σημαντικά.

Ό Παύλος Καρτέρης (όταν συνέβαιναν τά όσα άφηγείται δέν ήταν ακόμα παπας: χειροτονήθηκε πολλά χρόνια άργότερα, τό 1976) βρέθηκε στό Βουνό, δεκαεννιά χρονών, τόν Ιούλιο του 1947, όταν έπιστρατεύτηκε στόν Δημοκρατικό Στρατό. Τό διάστημα μέχρι και τό 1949, όποτε παραδίδεται, δικάζεται και άθρώνεται, καλύπτει τόν κύριο όγκο των άναμνήσεών του. Αυτό πού περιγράφει, και τό περιγράφει καλά, είναι ή καθημερινότητα του βουνου: μία καθημερινότητα δύσκολη, βασανιστική, γεμάτη φόβο, και γι' αυτό ακριβώς, ήρωική. Τί μαθαίνουμε λοιπόν από τόν παπα-Καρτέρη; Μαθαίνουμε για τίς άτέλειες και έξουθενωτικές πορείες, τήν ξυπολησιά, τόν φόβο, τήν ψείρα, τή δίψα και τήν πείνα. Άς τόν ακούσουμε:

«Άλλά έμεις είχαμε γίνει ράκη. Άπό τήν πορεία, τήν πείνα, τήν ξυπολησιά και τόν μεγάλο έχθρό, τήν ψείρα, είχαμε μισοχαζέψει [...]. Μιά μέρα πιάνει λίγο χιόνι και έκανε ένα φοβερό κρύο. Έγώ, τά παπούτσια πού είχα από τό σπίτι μου από κάτω τρυπήσανε. Τό τακούνι ήταν μόνο. Τό άλλο πόδι μου ήταν έξω.

Σέ ένα μέρος επάνω στό βουνό κάναμε στάση νά ξεκουραστούμε. Είχε βγει και ήλιος. Έγώ κρύωσα τόσο πολύ πού έκλαιγα. Κάποια στιγμή περνάει ό ταγματάρχης μας και μέ βλέπει πού έκλαιγα. Μου λέει: “τί έπαθες και κλαις;”. Του λέω: “νά, συναγωνιστή ταγματάρχα, κρώνω πολύ” και του “δειξα τά πόδια μου. Ούτε είχα κουράγιο νά σηκωθώ για σεβασμό. Μου λέει: “κόψε από τήν κουβέρτα σου ή τή χλαίνη σου και τύλιξε τά πόδια σου, μήν πάθεις κρυοπαγήματα κι όταν φθάσουμε στή Βωβούσα θά σās δώσουν άρβυλα”. Όπως κι έγινε». (σ. 27-28).

Αυτή είναι και ή μεγάλη συνεισφορά του βιβλίου:

μάς μιλάει για τήν ύλικότητα του άντάρτικου, για τίς πραγματικές συνθήκες ζωής, όχι μόνο στό Βουνό αλλά και γενικότερα στό χωριό, τόν “Άγιο Χαράλαμπο (Έλοβα) τής Εύρυτανίας, τίς δεκαετίες του 1930 και του 1940. Εικόνες και καταστάσεις όχι τόσο μακρινές (λίγο πολύ, είναι τά χρόνια πού μεγάλωσαν οι πατεράδες και οι μανάδες μας), αλλά συγχρόνως έξαιρετικά μακρινές, άγνωριστες και άνοικτες για τόν σημερινό αναγνώστη, πού είτε δέν τίς γνώρισε ποτέ είτε τίς έχει λησμονήσει, καθώς οι συνθήκες του βίου του δέν έχουν καμία σχέση μέ τίς περιγραφόμενες. Άς πούμε, για τό ψωμί μπομποτά («για νά μήν τρώμε πολύ, τό άφηνε ή μάνα μας νά γίνεται μπαγιατικό πού δέν τό τρυπάγανε ούτε σκάγια»): τά τσαρούχια, πού τά φοράγαν όσο διαρκούσε τό σχολείο, ενώ τό υπόλοιπο διάστημα πήγαιναν «μέ τά μόνιμα παπούτσια πού μάς χάρισε ή μάνα μας, δηλαδή ξυπόλυτοι» τή μισή ώρα ποδαρόδρομο πρωί-βράδυ, καθημερινά, για τό σχολείο, χώρια τά δυό ποτάμια πού έπρεπε νά διασχίσει – και πολλές φορές έρχόταν ό πατέρας ή κάποιος από τά αδελφια και τόν πέραγαν απέναντι. Ό παπα-Καρτέρης γράφει απλά, ακόμα και απλοϊκά μερικές φορές: «[...] βλέπω ένα φαντάρο στήν άκρη στή δημοσιά, ακριβώς κάτω από μένα. Όμως τόν είδα όμορφόπαιδο και δέν τόν πυροδόλησα». (σ. 40). Καί, πιο κάτω, μιλώντας για ένα φαντάρο πού δέν τόν βοήθησε όταν έπρεπε, θά πει: «Μετά είχαμε άλληλογραφία μέχρι τέλος έτους 1951. Διέκοψα έγώ μετά, γιατί τό ότι δέ μέ βοήθησε όταν έπρεπε, μέ έκανε νά βαρεθώ» (σ. 73). Είναι και αυτό ένα από τά γνωρίσματα –κατ' έμέ, και τίς άρετές– του λόγου του, και αξίζει έπαινος στόν έπιμελητή και τους λοιπούς συντελεστές τής έκδοσης πού δέν παρενέβησαν «βελτιωτικά» αλλά διατήρησαν άτόφιο τόν λόγο αυτό.

Μέ τή μαρτυρία του Κυριάκου Άθανασίου (έκτενέστερη, και ευρύτερη χρονικά, καθώς καλύπτει και τά μετεμφυλιακά χρόνια) μεταφερόμαστε στα μετόπισθεν. Μέσα από τίς σελίδες του ξεπηδάει άνάγλυφα τό κλίμα του φόβου και του τρόμου πού επικρατεί στήν ύπαιθρο σέ όλη τή διάρκεια του Έμφυλιου και του μετεμφυλίου. Ήδη οι έναρκτηρίες γραμμές, όπου ό άφηγητής προσπαθεί νά θυμηθεί πότε πρωτάκουσε τή λέξη «παλιοκομμουνιστές» (ανάμεσα σέ άλλες βρισίες, όπως «κακούργο», «μπασάρντο», από τό στόμα τής γριας-Μούργαινας, μικρό παιδάκι, και από τότε θά χαρακτηί άνεξίτηλα στό μυαλό του), είναι έξαιρετικά εύγλωττα για τό πώς ή λέξη «κομμουνιστής» θά γίνει ή «βρώμικη λέξη», ή λέξη πού στιγμή-στιγμή, σέ όλα τά μεταπολεμικά χρόνια.

Τό βιβλίο του Κυριάκου Άθανασίου είναι ένα πραγματικά έπιτυχημένο βιβλίο, και ή έπιτυχία αρχίζει από τόν ίδιο τόν τίτλο του: «Υίός συμμορίτου». Οί δυό αυτές λέξεις (πού ό συγγραφέας τίς άχνοδοι-κρίνει, φαντάρος, στα χρόνια τής Χούντας, όταν τόν καλούν στό Α2, στόν φάκελο –τόν φάκελό του– πού κρατάει ό αξιωματικός) συμπυκνώνουν πολύ χαρα-

κτηριστικά όσα άλλοι, ιστορικοί, κοινωνιολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες, έχουν αναπτύξει σε δεκάδες σελίδων: τή γενικευμένη παρακολούθηση, τόν φόβο, τή δίωξη του φρονήματος – κι ας μὴν εἶναι ἀριστερός ὁ ἴδιος ὁ ὑποπτος, ἀρκεῖ νά ὑπῆρξαν κάποτε ὁ πατέρας, τὰ ἀδελφία, οἱ θεῖοι του, κάποιος συγγενής: «Ἦμουν γιά πάντα ἕνα μίasma, υἱός συμμορίτου, ἀνεψιός συμμοριτῶν» (σ. 25).

Ὁ συγγραφέας, λοιπόν, μᾶς ἀφηγεῖται πῶς μεγαλώνουν, στό Μαυρομμάτι τῆς Θήβας τὰ παιδιά τοῦ Βασιλῆ Ἀθανασίου, ἐκτελεσθέντος ἀπό Χίτες καί παλιούς ταγματασφαλίτες ἐν ἔτει 1948. Οἱ σελίδες πού μᾶς προσφέρει εἶναι πολύτιμες καί πολλές φορές συγκλονιστικές. Κι αὐτό ὄχι μόνο ὅταν μᾶς δίνει νά καταλάβουμε τήν ἀγριότητα καί τή βία τοῦ Ἐμφυλίου, στίς μεγάλες στιγμές τῆς ἀφήγησης (ὅταν μιλάει γιά τόν ἀνελέητο ξυλοδαρμό τοῦ ἀδελφοῦ του, σέ ἡλικία ὀχτώ χρονῶν, γιά τόν βασανισμό καί τόν θάνατο τοῦ πατέρα), ἀλλά καί ὅταν περιγράφει τή μικροκοινωνία τοῦ χωριοῦ, σέ ὅλες τίς ἀποχρώσεις τῆς. Ὅταν, λ.χ., ξετυλίγει τό νῆμα καί ἀφηγεῖται πῶς ἡ γιαγιά του καί ἡ μητέρα του, ἀρμένισσες πρόσφυγες, φτάνουν στό Μαυρομμάτι, στά χρόνια τῆς Κατοχῆς καί πῶς ἐντάσσονται, σάν ἀριστερές κεντήστρες στήν κοινωνία τοῦ χωριοῦ· πῶς γνωρίζονται οἱ γονεῖς του, τίς ἀντιδράσεις τῆς οἰκογένειας γιά τό ὅτι ὁ πατέρας, ὁμορφο καί ἀξιοπαλικάρι, περιζήτητος γαμπρός, θά πάρει μιά ξένη χωρίς προίκα· γιά τόν γάμο ὅπου ὡς μάρτυρας ὑπογράφει «ἕνας Ἀντάρτης» – κι ἔτσι ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ, ἐπί Χούντας, ἀρνεῖται νά δώσει στόν συγγραφέα βεβαίωση γάμου τῶν γονιῶν του, ἀφοῦ τό «στεφανοχάρτι» εἶναι ἄκυρο! Καί, ἀκόμη, γιά τό πῶς ἡ «ξενοφερμένη», μετά τή δολοφονία τοῦ ἀντρα τῆς, μέσα ἀπό τόν καθημερινό ἀγῶνα γιά νά μεγαλώσει τὰ παιδιά τῆς, θά βρεῖ στήριξη καί θά κερδίσει τήν ἀναγνώριση τοῦ χωριοῦ.

Θά ἤθελα νά ἐπισημάνω ἐδῶ δύο πράγματα. Τό πρῶτο εἶναι ἡ ζωντάνια, τό χιοῦμορ, ἀκόμα καί ἡ εὐθυμῆ διάθεση, ἐνίοτε, τοῦ συγγραφέα, παρόλο πού μᾶς μιλάει γιά πράγματα κάθε ἄλλο παρά εὐθυμία ἢ ἀνάλαφρα. Μοῦ ἐρχεται ἀμέσως στό μυαλό ὁ χαρακτηρισμός «μαυραγορίτες», πού ἀποδίδεται συλλήβδην σέ ὅσους ἐρχονται ἐξ Ἀθηνῶν στό χωριό καί προσπαθοῦν νά πουλήσουν κάτι, οἱ ὅποιοι, καθώς μετακινοῦνται συνήθως κρυμμένοι στό πάνω μέρος τοῦ τρένου «ἔτρωγαν ὅλη τή μουντζούρα» κι «ἔφταναν πολλές φορές κατάμαυροι στόν προορισμό τους. Γι' αὐτό καί μαυραγορίτες!» (σ. 63). Κι ας ἀκούσουμε ξανά τήν ἱστορία γιά τόν ἀδελφό τοῦ συγγραφέα, τόν Πέτρο, πού μεγαλώνει στήν Κοκκινιά, σέ ἕναν περιγυρο «συνταξιούχων ἀνταρτῶν», οἱ ὅποιοι τό πρῶτο πράγμα πού τοῦ μαθαίνουν εἶναι νά σηκώνει τό χέρι του γροθιά καί νά φωνάζει δυνατά «Κάπα-Κάπα-Ἐψιλον» (–«Πετράκη», πές «Κάπα-Κάπα-Ἐψιλον»!), δήλωση πού ξεσηκώνει θύελλα ἐπιδοκιμασιῶν. Ἡ συνέχεια τῆς ἱστορίας, σέ ἕνα γεμάτο λεωφορεῖο:

«Σήκωσε μπροστά στό πρόσωπό τῆς τή μικρή του

γροθιά καί δυνατά φώναξε:

– “Μαμά... Κάπα-Κάπα-Ἐψιλον”.

Τό λεωφορεῖο πάγωσε. Λοξές ματιές καί ἀμήχανα θεξίματα ἀκολούθησαν τή δήλωση.

Ὁ μικρός μέ ἐκπληξη διαπίστωσε πῶς γιά πρώτη φορά ἡ δήλωσή του δέν ξεσήκωσε θύελλα ἐνθουσιασμοῦ καί ὑπέθεσε πῶς δέν ἀκούστηκε καλά.

Σήκωσε τό χέρι του μέ ἀποφασιστικότητα ξανά καί δήλωσε πῶς δυνατά:

– “Μαμά, μαμά... Κάπα-Κάπα-Ἐψιλον”.

Ἡ μάνα μου στήν ἀρχή προσπάθησε νά τοῦ ἀποπάσει τήν προσοχή. [...]

Ὁ μικρός ὅμως ἦταν ἀνένδοτος. Αἰσθανόταν ὅτι εἶχε χαλάσει ἡ παράσταση. Ὅτι δέν ἐγινε ἀντιληπτός.

“Κάπα-Κάπα-Ἐψιλον” φώναξε ξανά μέ μεγαλύτερη ἔμφαση, σηκώνοντας τή μικρή γροθιά πῶς ψηλά» (σ. 101-102).

Ἡ δεύτερη ἐπισήμανσή μου εἶναι ὅτι ὁ Κυριάκος Ἀθανασίου, πανεπιστημιακός δάσκαλος μέ πολλά πτυχία καί περγαμινές, ἀποποιεῖται ἐδῶ, πρὸς στιγμήν, τήν ιδιότητα τοῦ ἐπιστήμονα, τοῦ μελετητῆ, τοῦ ἐρευνητῆ. Αὐτός πού ἀκοῦμε νά μιλάει εἶναι ὁ γιός τοῦ Βασιλῆ τοῦ Χαϊδίτσα, ὁ ἀνεψιός τοῦ Νάσου, ὁ ἐγγονός τῆς ἀρμένισσας, πού ὅταν ἐβαζε «τήν τενεκεδένια σκάφη στή μέση τοῦ δωματίου γιά νά κάνει τό μπάνιο τῆς», μαζεῦονταν «πολλές ἀπό τίς γειτότισσες νά δούν τό περίεργο θέαμα ἀπό τό παράθυρο» (σ. 143). (Γι' αὐτό, νομίζω, καί οἱ μόνες στιγμές πού αἰσθάνεται κανεῖς ὅτι ἡ ἀφήγηση ὑστερεῖ σέ δύναμη εἶναι κάποιες, ἐλάχιστες, λογιότερες παρεκβάσεις πού κάνει ὁ συγγραφέας, λ.χ. γιά τοὺς ἀρχαίους Θεοπεῖες ἢ γιά τὰ χριστιανικά ἀλβανικά φύλα). Δέν ξέρω ἀν αὐτό τόν τρόπο γραφῆς τόν κατέκτησε ὁ Κ. Ἀθανασίου ἔπειτα ἀπό πολλές δοκιμές, γραψίματα, σθησίματα, ἢ ἂν προέκυψε εὐκόλα, ἀβίαστα, ὅσο εὐκόλα ἀφηγοῦμαστε μερικές φορές. Εἶμαι ὅμως βέβαιος ὅτι τό ἀποτέλεσμα εἶναι σπουδαῖο, καί μᾶς ἀποκαλύπτει ἕναν προικισμένο συγγραφέα. Καί γι' αὐτό ἀκριβῶς πιστεύω ὅτι πρέπει ὄχι μόνο νά ποῦμε τόν λόγο τόν δίκαιο, ἀλλά καί νά τόν προτρέψουμε νά συνεχίσει στόν ἴδιο δρόμο.

Θέλω νά κλείσω μέ μιά παρατήρηση, προφανή γιά ὅποιον διαβάξει τὰ δύο βιβλία, ἴσως ὅμως ὄχι ἐξίσου πρὸδηλη γιά τόν ἀναγνώστη τοῦ παρόντος σημειώματος: Ἡ ἀξία καί ἡ σημασία τῶν μαρτυριῶν αὐτῶν δέν προκύπτει μόνο ἀπό τίς ἀφηγηματικές ἀρετές τῶν συγγραφέων, ἀπό τό γεγονός ὅτι μᾶς διηγοῦνται, ἀλλά, τίμα καί μέ χάρη, τήν προσωπική τους ἱστορία. Γιατί ἡ ἱστορία τούτη δέν εἶναι μόνο ἡ δική τους ἱστορία, εἶναι καί ἡ ἱστορία χιλιάδων ἀνθρώπων στά χρόνια τοῦ Ἐμφυλίου καί τοῦ μετεμφυλίου· καί αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πού κάνει τίς παραπάνω μαρτυρίες συγκλονιστικές, τίς κάνει νά ξεφεύγουν ἀπό τήν περιοχὴ τοῦ βιώματος καί τῆς λογοτεχνίας καί νά εἰσέρχονται θριαμβευτικά στήν ἐπικράτεια τῆς Ἱστορίας.

ΜΙΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

του Φίλιππου Ήλιου

Είναι μερικές δύσκολες ιστοριογραφικές εργασίες, τις οποίες δέν διστάζω νά θεωρήσω ως παραδειγματικές. Όχι απλώς υποδειγματικές αλλά, κυριολεκτώντας, *παραδειγματικές*. Και μία από αυτές είναι τό έντυπωσιακό βιβλίο τής Άννας Ματθαίου καί τής Πόπης Πολέμη γιά τήν «έκδοτική περιπέτεια τών έλλήνων κομμουνιστών», στά χρόνια του Έμφυλίου πολέμου καί τής επακόλουθης πολιτικής προσφυγοποίησης.

Καί τό λέγω αυτό έν έπιγνώσει, καί μέ διπλή χαρά. Χαρά, γιατί πλουτίζεται ή ιστοριογραφία τής μεταπολεμικής Ελλάδας μέ ένα έργο βαρυσήμαντο, πολλαπλών διαστάσεων, στίς οποίες θά χρειαστεί νά επανέλθουμε. Καί χαρά, επίσης, γιατί τό βιβλίο αυτό προέρχεται καί αποδίδει τό πνευματικό κλίμα πού έχει διαμορφωθεί στά «Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας», στά ΑΣΚΙ όπως κοινολεκτούνται, όπου πρυτανεύουν οι πρωτοποριακές λογικές τών άνοιχτών αρχείων, τής άνεμπόδιστης έρευνας καί τής συλλογικής φροντίδας.

Χρειαζόταν περίσσεια ιστοριογραφική ευαισθησία καί πείρα μεγάλων έγχειρημάτων γιά νά άποφευχθεί ό,τι πιά έπικίνδυνο περιέχουν οι μικτές χρονολογήσεις καί οι άνατροπές τής ιστορικής προοπτικής. Άπό κάποια στιγμή, μετά τό 1953, οι έννοιες του σταλινισμού, στην αρχή, του ίδιου του κομμουνισμού, στην συνέχεια, μέ πολλά ένδιάμεσα καί συμπληρωματικά/παραπληρωματικά, όπως, κατά περιόδους, ή προσωπολατρεία, ό δογματισμός, καί κάποτε καί ό ρεβιζιονισμός, αποτέλεσαν πεδία πολιτικών άναμετρήσεων καί πολιτικών στρατηγικών, μέ διαμετρικά αντίρροπες προοπτικές καί έντονο συγκρουσιακό χαρακτήρα. Μέσα στό κλίμα αυτό χάθηκε συχνά ή άλλιωθήκη, ιδιοτελώς, ή ιστορικότητα τών φαινομένων καί ή χρονικότητα τών καταστάσεων.

Γιατί, όπως καί νά τό κάνει κανείς, καί ό σταλινισμός καί ό κομμουνισμός άντιπροσώπευσαν, στά χρόνια τους, στοιχειά κοινής άποδοχής καί ένιαίας προσήλωσης, μέ σχεδόν θεολογικές/μυθιστάνικες διαστάσεις, στίς οποίες μετέχει τό σύνολο τών κομμουνιστικών κομμάτων καί τών κομμουνιστών του πλανήτη — καί, φυσικά, τό ΚΚΕ καί οι έλληνες κομμουνιστές δέν μπορούσαν νά άποτελοϋν εξαίρεση.

Υπάρχουν, βέβαια, μονίμως, οι παλαιοημερολογίτες τής επανάστασης, οι όποιοι έπιμένουν, μονότονα καί μέ πείσμα, ότι οι άπόπειρες υπέρβασης του σταλινισμού, ή τής κατά Κρουτσόφ προσωπολατρίας, ή, ακόμα πιά πρόσφατα, τής σοβιετικής άπολυταρχίας, συγκροτούν έγκλήματα καθοσιώσεως καί έκτροπής από τόν όρθό σταλινικό κανόνα.

Στό βιβλίο τής Πόπης Πολέμη καί τής Άννας Ματθαίου πρυτάνευσε ή έγνοια τής ιστορικότητας καί ή προσπάθεια γιά τήν κατανόηση τών έσωτερικών μηχανισμών τών φαινομένων πού διερευνώνται. Στά πράγματα αυτά δέν χωρά ούτε ό ψόγος ούτε ό θαυμασμός. Άρκει καί υπεραρκεί ή συστηματική προσπάθεια νά παρακολουθηθούν οι διαδρομές, οι άδράνειες καί οι μεταλλαγές. Είναι τό έργο του ιστορικού καί τό έργο αυτό οι δύο συγγραφείς τό διακονούν, ή κάθε μία μέ τόν τρόπο τής, στό σύνολο

* Τό κείμενο αυτό διαβάστηκε στην εκδήλωση πού έγινε στίς 16 Ίανουαρίου 2004, στην Στοά του Βιβλίου, γιά τό έργο τής Άννας Ματθαίου καί τής Πόπης Πολέμη *Η έκδοτική περιπέτεια τών έλλήνων κομμουνιστών. Άπό τό δονό στην υπερορία 1947-1968*, Άθήνα, Βιβλιόραμα-ΑΣΚΙ, 2003. Στην ίδια εκδήλωση μίλησαν καί οι Νίκος Θεοτοκάς καί Λευτέρης Μαυροειδής.

των ιστορικών μελετών τους. Η μελέτη τους για την «έκδοτική περιπέτεια των ελλήνων κομμουνιστών» κυριαρχείται από τό πνεύμα αυτό, με αποτέλεσμα ή συνολική πραγμάτευση νά κινείται σέ μιά κατεύθυνση ισόρροπης και ισορροπημένης διάγνωσης των τότε συμβάντων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα θά αναφέρω τόν τρόπο μέ τόν όποιο μελετάται ή τομή του 1956, πού σηματοδοτείται από τήν δι' ούκαζίων άνατροπή του Νίκου Ζαχαριάδη. Για τήν περίοδο ως τό 1956 κυριαρχεί ένας ένιαϊος, άδιαφοροποίητος πολιτικός λόγος, μέ γενική ισχύ για τά θέματα του πολιτισμού και τής κουλτούρας και μέ ένιαϊο σημείο άναφορās (και άντιγραφής) τόν επίσημο σοβιετικό, σταλινικό λόγο, για τά αντίστοιχα θέματα. Όλα άρχίζουν και τελειώνουν μέ άναφορές και παραθέματα του Στάλιν και όλες οι άναπτύξεις ύπερθεματίζουν προς τήν κατεύθυνση τής εύθυγράμμισης μέ τά θέσφατα τής πατρίδας του σοσιαλισμού. Έτσι, όταν, τό 1952, ό Βασίλης Μπαρτζιώτας δημοσιεύει (σε 5.000 αντίτυπα) τή μελέτη του για τά «Προβλήματα του Ίδεολογικού μας Μετώπου», είτε μιλά «για τό πιαώπλατο χτύπημα του Τίτο» είτε στολίζει μέ κομψούς χαρακτηρισμούς τόν Σιάντο, τόν Καραγιώργη, τόν Παρτσαλίδη, τόν Μάρκο Βαφειάδη και άλλους πολλούς, πλαισιώνει τήν επιχειρηματολογία του μέ κείμενα του Στά-

λιν, του Ζντάνωφ και έγκυρων σοβιετικών περιοδικών, για τόν σοσιαλιστικό ρεαλισμό, τή γλωσσολογία και τά γενικότερα ιδεολογικά προβλήματα. Δέν είναι ό μόνος.

Στήν περίοδο ως τό 1956 οι μόνες άξιοσημείωτες άλλαγές πού παρατηρούνται, και άναδεικνύονται από τήν Άννα Ματθαίου και τήν Πόπη Πολέμη, άφορούν όσα άπορρέουν από τήν τροπή πού έλαβαν οι πολεμικές επιχειρήσεις σε συνδυασμό και μέ τις διεθνείς έπιπλοκές.

Πολύ πιο ένδιαφέρουσες και διαφορετικά πολυήμαντες είναι οι εξέλιξεις μετά τό 1956. Χρόνια τής άποσταλινοποίησης, του άντιζαχαριαδισμού οδηγούν σε έναλλασσόμενες πολιτικές στάσεις πού άποτυπώνονται και στις έκδοτικές στρατηγικές του ΚΚΕ.

Ένας νέος λόγος, πού κυμαίνεται άνάμεσα στην καταδική τής προσωπολατρίας και του δογματισμού και σε εκείνη των δεξιών παρεκκλίσεων και του ρεβιζιονισμού – μέ τόν ρεβιζιονισμό νά συγκεντρώνει, όπως είταν φυσικό, τό κύριο βάρος των άντιρρήσεων και των επιθέσεων, και τις ζαχαριαδικές νοσταλγίες νά είναι πάντα ισχυρές, άγκαλά και επίσημα έξοβελισμένες. Άλλά όλα αυτά μέσα σε ένα κλίμα έναλλασσόμενων ισορροπιών τό όποιο ή Άννα Ματθαίου και ή Πόπη Πολέμη παρακολουθούν προσεχτικά, μέ ιστοριογραφική συνείδηση και ιστοριοδιφική επάρκεια.

Μίλησα έως τώρα για τό ιστορικό μήμα του βιβλίου, έτσι όπως αυτό έκφράζεται στην πολυσέλιδη (120 περίπου σελίδες) εισαγωγή πού επιγράφεται «Άνθρωποι και βιβλία».

Πρέπει, όμως, νά μιλήσω και για τό κύριο σωμα του βιβλίου και τά παραρτήματά του, τήν κυρίως, δηλαδή, βιβλιογραφική και βιβλιολογική εργασία πού μάς προσφέρεται. Όποιος έχει άσχοληθεί μέ βιβλιογραφικές και βιβλιολογικές έρευνες θά πρέπει νά έννοιασε ένα μικρό τοίμπημα ζήλειας εμπρός στον όγκο, τήν πολυμορφία και τήν παραπληρωματικότητα του ύλικου πού μόδεσαν νά αξιοποιήσουν οι δυό έρευνητριες.

Πρώτ' από όλα μιά μεγάλη σειρά: γύρω στα 1.500 έντυπα –βιβλία, λευκώματα, φυλλάδια και μονόφυλλα– πού δέν είχαν ποτέ άκόμη καταγραφεί και πού προσφέρουν, μέσα και από τήν έσωτερική συνοχή τους, μιά πολύτιμη ιστορική μαρτυρία για τά κοινωνικά και τά πολιτικά δρώμενα τής περιόδου.

Ύστερα, και κυρίως, ένα πολύτιμο άρχείο, τό άρχείο τής Έπιτροπής Διαφώτισης του ΚΚΕ, όργανισμου πού είχε τήν, ως τήν πούμε μέ τό όνομά της, λογοκριτική έποπτεία για τά έκδιδόμενα έντυπα. Τό άρχείο αυτό άπόκειται σήμερα στα ΑΣΚΙ και είναι έλεύθερο και προσβάσιμο στους έρευνητές. Μέσα από τις δεκάδες χιλιάδες σελίδες πού τό συγκροτούν, οι Α. Ματθαίου και ή Π. Πολέμη άνέσυραν και αξιοποίησαν τό σύνολο των άναλυτικών πρακτικών και

της ἀλληλογραφίας πού ἀντάλασσαν τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς γιά τά θέματα τῶν βιβλίων πού ὑποβάλλονταν στήν κρίση τους. Δηλαδή γιά τό σύνολο περίπου τῶν ἐκδοθέντων βιβλίων – ἐκείνων, ἰδίως, πού κυκλοφόρησαν μετά τή λήξη τοῦ Ἐμφυλίου πολέμου.

Σπάνια ἔχει ὁ ἱστορικός τοῦ βιβλίου τόσο πλήρη πλαισίωση τοῦ κυρίως ἀντικειμένου τῶν ἐρευνῶν του. Ὁ κυρίαρχος ἰδεολογικός λόγος καί οἱ ὅποιες ἐναλλαγές του ἀναδεικνύονται μέ ἐνάργεια καθώς πλαισιώνει τά ἐπιμέρους στοιχεῖα, ἀπό τόν πανταχοῦ παρόντα σοσιαλιστικό ρεαλισμό ἕως τά θέματα τῆς προσαρμογῆς στίς ὑπαρκτές ἢ θεωρούμενες ὡς ὑπαρκτές πραγματικότητες, καί ἕως τά καθ' ἑαυτά θέματα τῆς πνευματικῆς δημιουργίας, ὅπως ἐμφανίζονται νά κυμαίνονται ἀνάμεσα σέ μιά ἠθελημένη προσαρμογή στίς νόρμες τῆς κομματικότητας, τό σπαραγμό πού προκαλεῖ, καί γιά λόγους ὑλικῆς ἐπιβίωσης (βλ. τό παράδειγμα Θεοδόση Πιερίδη), ἡ ἀναγκαστική σιωπή καί ἡ ἀλλοτριωτική ἀποδοχή τῆς κομματικῆς ἐπιβολῆς καί, τέλος, ἡ πιό διαδομένη ἀπό ὅλες: ἡ ἐνεργητική ἀποδοχή τῆς κομματικῆς νόρμας / ὡς κανόνα ζωῆς καί πράξης καί γιά τή λογοτεχνική δημιουργία (παράδειγμα ἀκραῖο, ἀλλά συναρπαστικό στήν τραγικότητά του, ἡ ἴδια ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη τῆς ὁποίας τά σχετικά κείμενα ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπό τήν Ἄννα Ματθαίου καί τήν Πόπη Πολέμη στόν τόμο *Διαδρομές τῆς Μέλπως Ἀξιῶτη*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1999).

Ὅπως, ἐπίσης, εἶναι συναρπαστικό νά παρακολουθήσει κανεῖς, τίς γαλιφιές, τίς πονηριές καί τά περιδιαγραμμάτου μέ τά ὁποῖα στολίζει τά κείμενά της τό πιό ἐπαρκές, ὅπως νομίζω, μέλος τοῦ «Λογοτεχνικοῦ Κύκλου», ἡ Φούλα Χατζιδάκη-Πορφυρογένη, προκειμένου νά μπορέσει νά ἀρθρώσει καί νά τεκμηριώσει ἀκόμα καί τά πιό αὐτονόητα.

Καί μέσα σ' ὅλα αὐτά, πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, ἡ ἀπέραντη μελαγχολία καί ἡ ἀπορρέουσα δυστυχία τοῦ πνευματικοῦ δημιουργοῦ, τοῦ λογοτέχνη καί τοῦ κριτικοῦ πού εἶναι ὑποχρεωμένος νά δημιουργεῖ σέ ἀτμόσφαιρα θερμοκηπίου – ξεκομμένος ἀπό τόν τόπο του, ἀπό τό φυσικό περιβάλλον του καί ἀπό τήν ζωῶσα γλώσσα του.

Στίς σελίδες τοῦ βιβλίου θά βρεῖ κανεῖς, καί σέ σημαντικές ἀναλογίες, ὀνόματα-δόξες τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς λογοτεχνίας: τόν Μῆτσο Ἀλεξανδρόπουλο, τή Μέλπω Ἀξιῶτη, τόν Γιώργο Σεβαστίκογλου, τόν Δημήτρη Χατζή καί πολλούς ἄλλους. Τά εὐρήματα εἶναι σημαντικά καί θά ἀποτελέσουν στέρεα βοηθήματα γιά τίς ἀντίστοιχες πνευματικές βιογραφίες καί τό κλίμα τῆς ἐποχῆς.

Ἀλλά ἐκεῖνο πού κυρίως ἀναδεικνύεται, πέρα ἀπό τά πρόσωπα αὐτά, εἶναι μιά συλλογικότητα: οἱ μέσοι ὅροι μιάς μικρῆς πνευματικῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἔζησε καί δημιούργησε μέσα σέ ἰδιότυπες καί τεχνητές συνθήκες καί μέσα σέ ἓνα πολιτικό πλαίσιο τό

ὁποῖο, πέρα ἀπό τίς ὅποιες ἐπιφυλάξεις μπορεῖ νά ἔχει ἢ νά διατηρεῖ κανεῖς, ἐπιχείρησε, μέσω τῶν βιβλίων, νά συντηρήσει τήν ἐλληνικότητα τῶν ἐκπατρισμένων τῆς πολιτικῆς προσφυγιάς καί νά ἀντισταθεῖ, μέ ἐπιτυχία, ὅπως φάνηκε, στίς συνθήκες τῆς ἀφομοίωσής τους ἀπό τίς τοπικές κοινωνίες, τίς κοινωνίες τῶν χωρῶν τοῦ λεγομένου ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ.

Μέ τή διεισδυτική πληρότητα πού χαρακτηρίζει τά ἔργα καί τίς ἡμέρες τους, ἡ Ἄννα Ματθαίου καί ἡ Πόπη Πολέμη, ἡ Πόπη Πολέμη καί ἡ Ἄννα Ματθαίου μᾶς προσέφεραν, προσέφεραν στήν νεοελληνική ἱστοριογραφία, ἓνα ἔργο πυκνό, πολυσήμαντο καί ἀπροκατάληπτο, πού θέτει κανόνες καί ὅρια γιά τίς συναφεῖς ἐργασίες. Ἐνα ἔργο πού προκαλεῖ γιά ταξίδια σέ νέους, πιό ἀνοιχτούς, ἱστοριογραφικούς ὁρίζοντες.

Ἄς εἶναι αὐτός ὁ ἔπαινός τους.

ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ ΜΕ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ

Ἐμεῖς νά εὐχαριστήσουμε πρῶτα πρῶτα ὅσους βρέθηκαν ἀπόψε μαζί μας εἴτε γιά νά πούν τόν καλό τους λόγο εἴτε γιά νά καλωσορίσουν τήν *Ἐκδοτική περιπέτεια τῶν ἐλλήνων κομμουνιστῶν*.

Κάθε βιβλίο κρύβει ἀπό πίσω του μιά μικρή ἢ μεγάλη ἱστορία, πού ἀπό αἰδημοσύνη, συνήθως, ὁ δημιουργός του τήν ἀποσιωπᾷ. Εἶναι οἱ ἀφετηρίες καί οἱ ἀπαρχές, ἡ σταδιακή ἀποκρυστάλλωση μέ τούς σκοπέλους καί τίς ἐκπλήξεις της, οἱ μικρές ἤττες καί οἱ μικρές νίκες, ὥσπου νά πάρει τό δρόμο γιά τά βιβλιοπωλεῖα καί νά ξεκινήσει τήν ἀνεξάρτητη πορεία του.

Ἄν κάτι σαφῶς βρίζεται στίς ἀπαρχές τοῦ βιβλίου πού παρουσιάζεται σήμερα ἐδῶ, εἶναι ἡ περιέργεια πού γέννησε σέ ἱστορικούς, συνηθισμένους νά καταπιάνονται μέ ὅλως διόλου διαφορετικά ἀντικείμενα, ἓνα ὑλικό ἄκρως ἐνδιαφέρον καί πλούσιο.

Κι ἂν μποροῦσε νά χρησιμεύσει ὁ λόγος μας ὡς πλοηγός γιά τόν δυνητικό ἀναγνώστη, θά θέλαμε νά τόν πείσουμε νά ἀφεθεῖ στή γοητεία τῶν τίτλων πού ἀποτελοῦν τόν κύριο κορμό τοῦ τόμου αὐτοῦ. Τίτλοι πού ἀπηχοῦν ἀγωνίες 22 κρίσιμων χρόνων τῆς ἐκτός, ἀλλά καί τῆς ἐντός τῶν τειχῶν ἀριστερᾶς, μέ τίς ἀποκλίσεις καί τούς ἑτεροκαθορισμούς τους. Νά ἀφεθεῖ νά γλιστρήσει ἀπό τούς ὄρεινους ὄγκους τῆς Βόρειας Ἑλλάδας καί τό Μπουλκες τῆς Βοϊβοδίνης ὡς τή Βουδαπέστη καί τό Βουκουρέστι ἀπό τόν Ἐμφύλιο καί τίς ἀνάγκες του σέ ὑλικό προπαγάνδας καί ἐμφύχωσης τῶν μαχητῶν ὡς τήν ἐπιβεβλημένη ὑπερρορία τῶν ἠττημένων κομμουνιστῶν, μέ τήν ἰδιότυπη διπλή στόχευση: τή διατήρηση τῆς συνοχῆς τῶν προ-

σφύγων αφενός και αφετέρου τήν πολιτική παρέμβαση στά έν Έλλάδι τεκταινόμενα από τόν σταλινικό και ζαχαριαδικό κανόνα ως τά πίο σύνθετα τοπία, πού διαμορφώθηκαν μετά τό 1956, μέ τό 20ό συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος τής Σοβιετικής Ένωσης και γιά τά καθ' ήμās μέ τήν 6η Όλομέλεια τής Κεντρικής Έπιτροπής του ΚΚΕ· τέλος, από τό αίτημα τής άμνηστίας και του έπαναπατρισμού, πού άρχίζει νά διατυπώνεται τά τελευταία χρόνια τής δεκαετίας του '50, ως τίς νέες άνατροπές πού έπιφέρει ή στρατιωτική δικτατορία, γιά νά πέσει ή αύλαία μέ τή διάσπαση του κόμματος τό 1968.

Θά θέλαμε άκόμη νά πείσουμε τόν δυνητικό άναγνώστη νά συνδύασει τήν περιήγηση αυτή μέ όσα τεκμήρια έντάχθηκαν στή βιβλιογραφία ή δημοσιεύονται στό άνθολόγιο κειμένων. Μαρτυρίες οι όποιες, κατά κύριο λόγο, προέρχονται από τό άρχείο του φορέα πού στάθηκε καθ' ύλην άρμόδιος γιά τή διαχείριση των ιδεολογικών ζητημάτων και τήν έκδοτική δραστηριότητα του κόμματος στήν ύπερορία: τό άρχείο τής Έπιτροπής Διαφώτισης, πού άπόκειται στό ΑΣΚΙ. Τά τεκμήρια αυτά, παραθέματα ή άκέραια κείμενα, φωτίζουν όλο τό παρασκήνιο τής έγκρισης ή τής άπόρριψης των χειρογράφων πού στέλλονται προς έκδοση, τόν ιδεολογικό ή αισθητικό κανόνα μέ τίς όποιες άποκλίσεις του, άναδεικνύοντας έτσι τήν έκάστοτε πολιτική και ιδεολογική πλαισίωση.

Αν καταφέρουμε νά πείσουμε αυτόν τόν δυνητικό άναγνώστη νά άφεθεί στή γοητεία των τίτλων και των συνοδευτικών κειμένων, ίσως συμμεριστεί τή δική μας άρχική περιέργεια γι' αυτόν τόν κόσμο πού άποτελείται όχι μόνο από ιδέες και διακυβεύματα, αλλά και από άνθρώπους μέ σάρκα και όστά, μέ έπιθυμίες και διαψεύσεις, μέ άναπηρίες και υπερβάσεις, μέ άντιφάσεις και κατακτήσεις.

Κάθε βιβλίο ιστορίας είναι συνάντηση μέ άνθρώπους, λίγους ή πολλούς, έπόνυμους ή άώνυμους, πού άναμετρήθηκαν σέ πρόσφατους ή μακρινούς καιρούς μέ τίς πραγματικές συνθήκες τής ζωής τους. Στήν προκειμένη περίπτωση, οι δρόμοι μας διασταυρώθηκαν μέ εκείνους πού βρέθηκαν, θέλοντας και μή, στή δίνη ενός Έμφυλιου πολέμου, άγροτικούς κυρίως πληθυσμούς τής Βόρειας Έλλάδας, συχνά Σλαβομακεδόνες, κάποτε παλαιούς κομμουνιστές, αλλά συνήθως νέους και νέες στρατευμένους στά χρόνια τής Κατοχής ή τής δύσβατης άπελευθέρωσης. Στό βουνό ή στήν κοινότητα-στρατόπεδο του Μπουλκες, παράλληλα μέ τό όπλο, πρωτόπιασαν συνθετήριο κι έμαθαν νά διορθώνουν και νά σελιδοποιούν στό μάρμαρο. Όσοι είχαν έστω και άκροθιγώς καταπιαστεί μέ τά γράμματα κλήθηκαν νά θέσουν τή γραφίδα τους στίς ύπηρεσίες του άγώνα.

Μετά τήν ήττα και τήν ύποχώρηση, όλοι, κομματικά στελέχη και άντάρτες, διανοούμενοι και μή, στίς

δύσκολες συνθήκες τής έμγκράτσιας σέ χώρες όπου θεωρούσαν ότι συντελούνταν όσα έπαγγέλλονταν, κλήθηκαν νά εκμεταλλευτούν τήν εύκαιρία και νά κατακτήσουν, κατά τή σταλινική έπιταγή, τά κάστρα τής γνώσης και τής έπιστήμης. Όσοι έντάχθηκαν στον έκδοτικό μηχανισμό, πού μεταβλήθηκε σέ πρότυπη έπιχείρηση σοσιαλιστικού τύπου, τάχθηκαν νά παράγουν χρήσιμα και τεχνικά άμεμπτα βιβλία γιά τόν σκοπό τόν καλό.

Όύτως ή άλλως, οι πρόσφυγες του Έμφυλιου είναι ένα πεδίο σχεδόν άνεξερεύνητο, πού προκαλεί τόν ιστορικό νά τό μελετήσει, πριν τά ίχνη και οι μνήμες εξαλειφτούν. Και άσφαλώς κάθε άπόπειρα κατανόησης προϋποθέτει και τά έντυπα πού άφησε τό πέρασμά τους από τίς λαϊκές και τίς μετέπειτα σοσιαλιστικές δημοκρατίες.

Οι άνθρωποι εκείνοι, πού βρέθηκαν εκτός των ελληνικών όρίων —οι περισσότεροι χωρίς νά τό καλοκαταλάβουν— και σέ μιá προσωρινότητα, ή όποία έμελλε νά διαρκέσει —και πάλι γιά τους περισσότερους— πάνω από 30 χρόνια, είχαν αυτά τά βιβλία ως σημείο άναφοράς και γιά τήν κομματική διαπαιδαγώγηση και γιά τή σχολική και έξωσχολική άγωγή, αλλά και γιά τήν ψυχαγωγία και τόν έλεύθερο χρόνο τους, κάτω από τήν έσωτερικευμένη έπιταγή γιά μόρφωση και αυτομόρφωση.

Κι αν είναι συχνές οι κατηγορίες και οι παραινήσεις προς τά κομματικά στελέχη νά διαβάσουν πίο πολύ, δίπλα στους μέσους άφανείς άναγνώστες των μεγάλων τραδηγμάτων, ύπάρχουν οι άφανείς συγγραφείς. Τά όνόματά τους μπορεί νά τά βρει κανείς, τώρα, στον κατάλογο των τίτλων πού δέν έγκρίθηκαν νά κυκλοφορήσουν, όχι τόσο γιά λόγους κομματικότητας, αλλά γιατί οι συγγραφείς τους δέν κατείχαν τίς στοιχειώδεις γνώσεις όρθογραφίας και σύνταξης. Είναι αυτοί οι άνώνυμοι πρώην μαχητές και μαχητρίες του Δημοκρατικού Στρατού, πού πήραν στό σοβαρά τήν αυτομόρφωση, άνθρωποι μισογραμματισμένοι, πού δέν δίστασαν μετά τό όπλο-πολυβόλο νά δώσουν μιάν άλλη μάχη, ίσως πίο δύσκολη, μέ τό μολύδι και τή γραφομηχανή, και πίστεψαν πώς καταθέτοντας τίς άναμνήσεις τους σέ μορφή διηγήματος, χρονικού είτε πολυσέλιδου μυθιστορηματος συμβάλλουν στό κίνημα, στον κομματικό έκπολιτισμό.

Και δίπλα τους, γιά νά μείνουμε στό χώρο των έμγκρέδων λογοτεχνών, οι ήδη γνωστοί από τήν αντίσταση ή και πίο πριν συγγραφείς, αλλά και οι νεότεροι, πού ή δημιουργική πορεία και ή ζωή τους κόπηκε στό δυό μέ τή μακρά περιπέτεια τής ύπερορίας, και οι όποιοι έπρεπε νά ξαναπλάσουν τά υλικά τους υπό νέους όρους στίς φιλόξενες, αλλά παγερές, λαϊκές δημοκρατίες. Έχοντας οι ίδιοι, πολύ γρήγορα, νιώσει στό πετάι τους τήν άποκοπή από τήν Έλλάδα, και παρόλο πού παραμένουν στρατευμένοι κομ-

μουνιστές, δέν διατάζουν, από τήν Ἑλλη Ἀλεξίου, τή Μέλπω Ἀξιώτη καί τή Φούλα Χατζιδάκη, ὡς τόν Κώστα Πουρναρά (Μπόση), τόν Θεοδόση Πιερίδη καί τόν Μῆτσο Ἀλεξανδρόπουλο, νά μιλήσουν γιά τά προβλήματα πού τούς βασανίζουν ὡς δημιουργούς.

Κι ἂν αὐτός ὁ κόσμος μᾶς ἔγινε γνώριμος μέσα ἀπό τά χαρτιά καί ἔτσι μπορέσαμε, δίπλα στούς τίτλους νά σκιαγραφήσουμε ἴχνη ἀπό κάποιες ζωές, ιδιαίτερα εὐνοϊκό στάθηκε τό χέρι τῆς καλῆς μοίρας, δηλαδή τοῦ Γιώργη Δήμου, τοῦ ζωγράφου πού φιλοτέχνησε δεκάδες ἀπό αὐτές τίς ἐκδόσεις, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀνοίξε τίς φιλόξενες πόρτες τοῦ Μιλτιάδη καί τῆς Στέλλας Κρητικοῦ, καθῶς καί τοῦ Λάμπη Ράππα, πρωτεργάτη καί διευθυντῆ τοῦ «Ἐκδοτικοῦ Νέα Ἑλλάδα» καί τῶν «Πολιτικῶν καί Λογοτεχνικῶν Ἐκδόσεων» στά περισσότερα χρόνια τῆς λειτουργίας τους, πού τόν εἶχαμε προηγουμένως συναντήσει νά σχεδιάζει ἀναλυτικά πλάνα, ἀπολογισμούς καί ἐκτενεῖς ἐκθέσεις, ζωντανεύοντας στά μάτια μας τή διαδικασία μετατροπῆς τοῦ χειρογράφου σέ ἔντυπο. Ὁ Γιώργης Δήμου μᾶς ἔφερε καί στό κατάφλι τῆς Εὐτυχίας καί τοῦ Παύλου Κούφη, τοῦ Σλαβομακεδόνα δάσκαλου ἀπό τό Ἄρμεσκο, πού δυστυχῶς δέν εἶναι πιά κοντά μας γιά νά καμαρώσει τά μοναδικά ἀντίτυπα τῆς συλλογῆς του, ἀποτυπωμένα στή γλώσσα του, καμάρι καί δικό μας, πού ὀφείλει πολλά στήν πρόθυμη βοήθεια τοῦ Ἀντρέα Λυμπεράτου.

Τό φορτίο αὐτό τῶν βιβλίων καί τῶν ἀνθρώπων τό μοιραστήκαμε καί οἱ δύο μας μέ κάτι πού ἐκ τῶν ὑστέρων θά χαρακτηρίζαμε ὡς ἀνεμελιά. Ἀνεμελιά, γιατί ὅταν ξεκινούσαμε δέν γνωρίζαμε μέ ποιά ἐννοιολογικά ἐργαλεῖα μπορούσαμε νά προσεγγίσουμε τά ἔργα καί τίς ἡμέρες τοῦ κόσμου τῆς προσφυγιάς, πού γιά χρόνια, μέσα ἀπό τούς ἤχους τῆς φλαμουριάς τοῦ Σοῦμπερτ προσδοκοῦσε γιά ἓνα αἴσιο τέλος στό χειμωνιάτικο της ταξίδι. Ταξίδι πού γιά ὀρισμένους ἔμεινε χωρίς νόστιμον ἡμαρ.

Κι ἂν τό βιβλίον αὐτό μπορέσει νά ἀνοίξει καί ἄλλες πόρτες, τό μόνο πού εὐχόμεστε εἶναι νά ξαναβροῦμε τήν ἴδια ἀνέμελη διάθεση γιά ὅσες προσθήκες ἢ ἀναθεωρήσεις προκύψουν στήν ἐκδοτική κοινῆ μας περιπέτεια.

Για νά τιμήσουμε τούς φίλους μας συνήθως φορᾶμε τά καλά μας. Τήν ἐκδοση αὐτή τήν θελήσαμε κατά τό δυνατόν ἄρτια, καί σέ τοῦτο τό σημεῖο ἡ φιλοκαλία τῆς Ξανθίπης Μίχα-Μπανιά καί ἡ ἐπαγγελματική εὐσυνειδησία τῆς Γιόλας Μπαλιῆ στάθηκαν οἱ ἀπαραίτητοι συντελεστές. Ἦταν ἓνας τρόπος κι αὐτός γιά νά ἀποδοθεῖ τιμή στούς τυπογράφους ἐκείνους πού σέ χαλεπούς καιρούς ἔμαθαν καί ἀσκησαν μέ πείσμα καί ὑπομονή τήν τέχνη τους.

Τά Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας εἶναι, οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ αὐτονόητη ἀρχική καί τελική

πλαίσωση. Τά ΑΣΚΙ καί οἱ ἄνθρωποι τῶν ΑΣΚΙ, δικοί μας ἄνθρωποι καί δικός μας χώρος, πού θελήσαμε κι ἐμεῖς, καί μέ τή συμβολή μας αὐτή, νά τόν δοῦμε νά μεστώνει καί νά δίνει καρπούς.

Κι ὡς πρὸς τίς παραπληρωματικές μέ τά ΑΣΚΙ συλλογές ἐντύπων πού στάθηκαν πολῦτιμες γιά μᾶς, νά μνημονεύσουμε ἐδῶ τό πάντα φιλόξενο ΕΛΙΑ, καθῶς καί τή βιβλιοθήκη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ στόν Περισσό. Ἡ δυνατότητα πού μᾶς δόθηκε νά τή συμβουλευτοῦμε εἰκονογραφεῖ καί τά πλεονεκτήματα τῶν συνδυασμένων ἀναζητήσεων σέ χώρους πού ἄλλοτε ὑπῆρξαν ἐνιαῖοι, ἀλλά καί τά δυσανάπληρωτα κενά ὅσο ἀποκλείεται κάθε ἐνδεχόμενο πρόσβασης στίς ἀρχειακές συλλογές πού φυλάσσονται στόν ἴδιο χώρο.

Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσπάθειας, ἀνεξοκονόμητο ὁμολογουμένως, θά ἔμεινε στίς καλές προθέσεις, ἂν δέν βρισκόταν ὁ Φίλων Φίλωνος καί οἱ ἐκδόσεις Βιβλιόραμα νά τό ἐντάξουν γενναioφρονα στή σειρά τους.

Κάθε βιβλίον ἔχει πολυάριθμες ἀφετηρίες καί κατατείνει σέ πολλούς καί διαφορετικούς στόχους. Στήν περίπτωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου—καί μέ αὐτό τό μικρό μυστικό νά κλείσουμε— ὅλα θά μπορούσαν νά συνοψιστοῦν μέ τή χαρά μας νά τό χαρίσουμε στόν Φίλιππο Ἡλιοῦ.

Ἄννα Ματθαίου - Πόπη Πολέμη

Η ΣΤΙΓΜΗ ΚΑΙ Η ΔΙΑΡΚΕΙΑ

Λευκή Μολφέση, *Ἡ μέρα πού λέγεται σήμερα*, ἐκδόσεις Μελάني,
Ἀθήνα 2004

τοῦ Νίκου Θεοτοκᾶ

Στιγμιότυπα καί συναντήσεις στίς πόλεις τῆς Εὐρώπης, ιστορίες ἀνθρώπων πού, ἀνώνυμοι ἢ ἀναγνωρίσιμοι, σφράγισαν μέ τά ἔργα καί τίς ιδέες τους τόν εἰκοστό αἰώνα. Εἰκόνες τοῦ καθημερινοῦ σέ καιρούς πού ἄλλαξε ἡ μορφή τοῦ κόσμου. Ἡ Λευκή Μολφέση προσεγγίζει στό βιβλίο της τούς δυσμετάβλητους τόπους ὅπου παράγεται ἡ ἀλλαγὴ. Μιλáει γιά τή γέννηση τοῦ ἀδιανόητου στή συνέχεια τῶν πολιτισμῶν, γιά τό ἄρωμα τῆς ἐπανάστασης στόν εὐρωπαϊκό εἰκοστό αἰώνα, γιά τό ἀστάθμητο ἀλλά καί τίς φευγαλέες θεβαιότητες πού γεννᾶ γιά νά στηριχτεῖ πάνω τους ἡ συλλογική δράση. Ἡ ματιά της, ταξιδιάρικη, εἶναι σάν τό βλέμμα τοῦ μικροῦ ποντικιοῦ πού, ἀπ' τή νεκρή φύση τοῦ Κόκοσκα μέ τό σφάγιο, νάτο, περνᾶ κι ἀναλαφιάζει τούς εἰκονιζόμενους στό πανηγύρι τοῦ Μπρέγκελ τοῦ νεότερου, κι ἀπό ἐκεῖ, νάτο πάλι, ἔρχεται νά μπλεχτεῖ ἀνάμεσα στά πόδια τῶν ἀνθρώπων, κάπου στή Βιέννη, στό τέλος τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα. Στιγμές ἀνάμεσα στίς ἀνάσες τῶν προσώπων πού ἀναδεύουν τίς κληρονομίες τῆς βαθιᾶς ιστορίας. Ἐχῶ πολλά νά πῶ, μά συζητήσεις σάν τή σημερινή δέν προσφέρονται γιά φλυαρίες. Θά περιοριστῶ, λοιπόν, νά σχολιάσω κάποιες σελίδες πού φωτίζουν, νομίζω, τήν ποιητική γραφή τῆς Λευκῆς Μολφέσης.

Μιά ὠραία μέρα, ἡ μικρὴ δυσλεκτική Νάταλι ἔδωσε τήν ἐκθεσή της στή δασκάλα της. «Ἐδῶ εἶναι ἡ *ἱστορία μου*», εἶπε. Ἐτσι τίς ἔλεγε τίς ἐκθέσεις της «*ἱστορίες*». Ἡ ἱστορία, λοιπόν, αὐτὴ ἔμοιαζε μ' ἕνα κουδᾶρι φτιαγμένο ἀπὸ γράμματα, σάν μιὰ μοντζούρα, ἄς ποῦμε, στό κέντρο τοῦ χαρτιοῦ. Ἀπ' τό ὕψος τῆς καλῆς μῆς Μπάρτς, τό παιδί κατάλαβε πῶς ἔπρεπε νά δώσει περισσότερες ἐξηγήσεις:

[Τὴν ἱστορία μου] τὴν ἔβαλα ἐπίτηδες στή μέση τῆς σελίδας, μέ κενό γύρω-γύρω, γιά νά φαίνεται καλύτερα. Ἄρχισα μέ τίς λέξεις τῆς ἀρχῆς, καί τὴ συνέχεια τὴν ἔγραψα στό ἴδιο σημείο καί τὴ συνέχεια τῆς συνέχειας ὅπως ὅταν ρίχνεις μέλι στό πιάτο· κάνει γραμμὲς καί στό τέλος ὅλες αὐτές οἱ γραμμὲς μπερδεύονται. [...]
Τά πράγματα πού συμβαίνουν δέν σταματοῦν, δέν κάνουν διακοπή, κυλᾶνε τό ἕνα πάνω σ' ἄλλο. Καί μέ τίς λέξεις πού τά δείχνουν, τό ἴδιο γίνεται. Ὅταν ἔγραψα τίς πρώτες λέξεις,

σκέφτηκα πῶς οἱ ἐπόμενες ἔπρεπε νά κυλήσουν πάνω τους, καταλαβαίνετε; Ὅλα ἄρχισαν ἐδῶ, στή μέση τῆς σελίδας. Ἄν ἔβγαζα, λοιπόν, τίς λέξεις ἀπὸ αὐτό τό σημείο, θά 'ταν σάν νά βγαίνα ἀπὸ τὴν ἱστορία.

Θέλω νά σταθῶ λίγο σ' αὐτὴν τὴν πρόταση, ὅπου τό παιδί ἐξηγεῖ στή δασκάλα του, ὅσο πιὸ πειστικά μπορεῖ, τὴ λογικὴ συνέπεια πού ἔχει ὁ τρόπος μέ τόν ὅποιον πασχίζει νά διαχειριστεῖ τὴ σχέση του μέ τίς λέξεις καί τά πράγματα: *Ἄν οἱ καινούριες λέξεις σταματήσουν νά κυλοῦν πάνω στίς προηγούμενες, τότε εἶναι σάν νά βγαίνουμε ἀπὸ τὴν ἱστορία.* Ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ἀπολύτως συνεπὴς ὡς πρὸς τούς ὅρους τῆς ἐσωτερικῆς της θεμελίωσης. Καί στό σημείο αὐτό ἡ μῆς Μπάρτς, ὡς καλὴ παιδαγωγός, ἀντιλαμβάνεται ὅτι θρῖσκεται παγιδευμένη στήν πολυπλοκότητα ἐνός συνεκτικὰ θεμελιωμένου παραδόξου. Προσπαθεῖ, λοιπόν, νά κατανοήσει τούς ὅρους οἱ ὅποιοι ὑπαγορεύουν τὴ λογικὴ ἔνταση πού ὀδήγησε τὴ μικρὴ δυσλεκτικὴ Νάταλι νά καταργήσει, βασισμένη σ' ἕνα ἀπολύτως συνεκτικὸ ἐπιχείρημα, τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὴν ἀναλογικὴ τάξη τοῦ βιώματος καί στὴ συμβατικὴ τάξη τῆς γραφῆς. Στό μυαλό τῆς δασκάλας, τὰ λογικὰ σκαλοπάτια αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήματος εἶναι τόσο δυσπρόσιτα, ὅσο εἶναι γιά τὴ μαθήτριά της τὰ μαθηματικά.

Γιά τό κοριτσάκι, ἡ ἱστορία πού θέλει νά ἀποτυπώσει στό χαρτί ἀναφέρεται σ' ἕναν κόσμο πού εἶναι πάντοτε γεμάτος παρουσίες, ὅπου κάθε παρουσία ἔρχεται καί κυλᾶει πάνω στὴν προηγούμενη. Στὴν τάξη τοῦ βιώματος δέν ὑφίσταται τό κενό. Ἄρα, τό κενό δέν ἔχει θέση οὔτε καί στό ἐσωτερικὸ τῆς ἐξιστόρησης. Τό μόνο κενό πού μπορεῖ νά σκεφτεῖ ἡ Νάταλι, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορία της, τό περιθώριο τῆς σελίδας. Διότι, ἂν τό κενό μπεῖ ἀνάμεσα στίς λέξεις, ἂν, δηλαδή, οἱ λέξεις ξεχωρίσουν καί χάσουν τὴν ἐγγύτητα καί τὴν ἀλληλοεπικάλυψή τους, τότε, «εἶναι σάν νά βγαίνουμε ἀπὸ τὴν ἱστορία». Τό ση-

* Τό κείμενο διαβάστηκε σέ ἐκδήλωση πού ἔγινε γιά τό βιβλίο τῆς Λευκῆς Μολφέσης, στό βιβλιοπωλεῖο Πατάκης στίς 29/1/04.

μαΐνον γλιστρά καί ἀφομοιώνεται στό ἀναλογικό σύστημα τοῦ σημαινόμενου, κι ἔτσι τό κείμενο γίνεται καθρέπτης τῶν πραγμάτων. Τό κενό, τό περιθώριο δηλαδή, εἶναι κι αὐτό μιά ἀναλογική διάκριση, μιά διαφορά, βάσει τῆς ὁποίας ὀροθετοῦνται αἰσθητά οἱ ἐπιλεγμένες στιγμές πού φτιάχνουν τή συγκεκριμένη ἱστορία. Κάθε ἱστορία εἶναι ἕνα κουδάρι λέξεων, πού ἡ μιά κυλάει πάνω στήν ἄλλη. Τό κουδάρι εἶναι μιά αἰσθητή διαφορά χαραγμένη στό χαρτί. Ἀκόμα καί τό περιθώριο λειτουργεῖ κι αὐτό ὡς αἰσθητός καταναγκασμός. Κάθε ἱστορία ξεχωρίζει ἀπό ἄλλες ἱστορίες, μόνο καί μόνο ἐπειδή ἡ Νάταλι θέλει νά τή διακρίνει ἀπό αὐτές, προσέχοντας ν' ἀφήνει γύρω-γύρω ἕνα μεγάλο, καθαρό περιθώριο. Τό περιθώριο δέν εἶναι κενό. Εἶναι σύνορο.

Ἡ Νάταλι, μεταφέροντας ἀνάλαφρα τό συνεχές τοῦ πραγματικοῦ στό πεδίο τῆς γραφῆς, παράγει θόρυβο. Κι ἐδῶ ἐντοπίζεται ἕνα πρόβλημα, ἡ διαχείριση τοῦ ὁποίου μοιάζει ἀδύνατη. Ὁ ρόλος τῆς δασκάλας θά ἦταν νά ἐνθαρρύνει ἢ νά ἀποθαρρύνει τήν ἀκατανόητη δημιουργία τῆς μικρῆς μαθήτριας. Ἐδῶ δέν ὑπάρχει ἄλλη ἐπιλογή. Ὅμως, ἡ μῖς Μπάρτς δέν κάνει τίποτα ἀπό τά δύο. Ἀσύνειδα, μετατοπίζει τό πεδίο τῆς ἐπικοινωνίας ἀπό τόν κώδικα στή σχέση. Κι ἐκεῖ βρίσκει τή μεγαλύτερη δυνατή ἀνταπόκριση.

Τό τετράδιο μέ τή μουτζούρα ἀνάμεσα στά περιθώρια δέν παραπέμπει σέ κανένα συγκεκριμένο, σέ κα-

μία λογική συνάφεια. Εἶναι σκέτος θόρυβος. Εἶναι, δηλαδή, σύμπτωμα ἑνός προβλήματος πού δέν μπορεῖ νά φωτιστεῖ ἀπό τό ἐσωτερικό του. Ἔτσι, λοιπόν, ἡ δασκάλα καί ἡ μαθήτρια πιάνονται ἀπό κάτι ἐξωτερικό ὡς πρὸς τό ἴδιο τό πρόβλημα. Ἀπό τό κίνητρό τους νά τό ἀντιμετωπίσουν, νά ἐννοήσουν ἢ μιά τήν ἄλλη. Καί τό κίνητρό τους εἶναι ἡ ἀγάπη, ἕνα ἀμοιβαῖο συναίσθημα πού ἀφορᾷ στό ἐσωτερικό τῆς σχέσης τους. Τό συναίσθημα, ὅμως, δέν εἶναι νοητικό ἐργαλεῖο. Νοητικό ἐργαλεῖο εἶναι ὁ λόγος πού τό ἐκφράζει. Ἀπό ἐκεῖ εἶναι πού θά ξεκινήσουν, γιά νά ἐλέγξουν τή λογική ἐνταση. Κι ἔτσι ἡ Νάταλι θά ξαναγράψει τήν ἱστορία της ἀπό τήν ἀρχή κι ἡ μῖς Μπάρτς θά τή διαβάσει καί θ' ἀναρωτηθεῖ:

ἐγὼ εἶμαι πού ξαφνικά καταλαβαίνω τή δυσλεκτική γραφή ἢ βελτιώθηκε ἡ Νάταλι; Μά σ' αὐτή τήν περίπτωση [...] ἡ πρόοδος της εἶναι ἀσύλληπτη. Ἀσύλληπτη κατά κύριο λόγο ἐπειδή τό ἔκανε γιά μένα. Μοῦ ἀνταποδίδει μέ τόν τρόπο της –ἀλλά τί τρόπο!– [...] τή λίγη ἀγάπη πού εἶχα μέσα μου νά τῆς δώσω.

Σᾶς κούρασα ἐστιάζοντας σ' ἕνα μόνο, μικρό-μικρό, κομμάτι τοῦ βιβλίου. Διότι σ' αὐτό, νομίζω, ἡ Λευκή Μολφέση μᾶς ἐμπιστεύεται τό μυστικό τῆς γραφῆς της. Μιλῶ γιά κάτι πού ἔχει ἤδη ἐντοπίσει ὁ Ζάκ Λακαριέρ, προλογίζοντας τό προηγούμενο βιβλίο της, τὰ *Γυάλινα Σύνορα*.

Ἀπειθαρχο στους συνήθεις κανόνες τοῦ εἶδους, τό βιβλίό αὐτό πόρρω ἀπέχει ἀπό τό νά κατασκευάζει ἀλληλουχίες ἢ σταχυολογήσεις χρονολογικά τακτοποιημένων ἀναμνήσεων. Πλέοντας ἀντίθετα στό ρεῦμα τοῦ χρόνου, ἢ ἀφήγηση, ὅσο προχωροῦν, τόσο βυθίζεται στό μέγα τετελεσμένο παρελθόν. Γι' αὐτό καί —συνειδητά ἢ ὄχι, δέν τό γνωρίζω— ἡ συγγραφέας δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ἐφαρμόζει τήν τεχνική μιᾶς βουστροφηδόν γραφῆς, πού πάει ἀσταμάτητα ἀπ' τά παλιά στά ὑστερότερα κι ἀπό ἐκεῖνα πάλι στά παλιά. Μιάς γραφῆς πού μιμείται τ' ἀντάκια πού χαράζονται στό χῶμα κατά τήν ἄροση, καθώς τά δόδια στρέφουν ἀπό τά δεξιά πρὸς τ' ἀριστερά καί ἀντίστροφα. Μέ μόνη διαφορά ὅτι ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ χρόνο, μνήμη, ἀνάμνηση καί ὄχι μ' ἓνα τυχαῖο ὄργανο. Αὐτό ἐπιτρέπει στή συγγραφέα νά μεταμοσχεύσει στή μνήμη τῶν ἄλλων τή δική της μνήμη.

Βουστροφηδόν γραφή. Ποιό εἶναι, ὅμως, τό σημεῖο τῆς ἐκκίνησης; Ποιό εἶναι τό κέντρο στή σελίδα ὅπου γράφονται οἱ ἱστορίες τῆς Λευκῆς Μολφῆς; Μᾶς τό λέει φωναχτά ἢ ἴδια, στόν τίτλο τοῦ βιβλίου της. Τό κέντρο εἶναι ἡ μέρα πού λέγεται σήμερα. Τό διαρκῶς φευγαλέο σημεῖο, δηλαδή, πού τέμνει τά τετελεσμένα καί τόν ἀνοιχτό κόσμο τῶν προσδοκιῶν. Τό διαρκῶς μεταβλητό σημεῖο ὅπου κατασκευάζεται ἡ σχέση τῆς μνήμης μέ τό βίωμα πού ἔχει περάσει ἢ μέ τήν ἀνάπλασή του.

Ἡ συγγραφέας στέκει, λοιπόν, μέ ἐπίγνωση στό φευγαλέο σημεῖο τοῦ παρόντος. Καί ἀπό ἐκεῖ μιλάει γιά τό χθές μέ ζηλευτή διανοητική πειθαρχία. Ξέρει πῶς, ἀπό τό παρελθόν πού ἀφηγεῖται, τίποτα δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει. Καί πῶς, ταυτόχρονα, τά ἐρωτήματα ὡς πρὸς αὐτό τό ὀριστικά τετελεσμένο εἶναι, ἦταν καί θά εἶναι διαρκῶς ἀνανεούμενα. Γι' αὐτό καί πασχίζει νά φτιάξει διακριτούς ὁρόφους στήν ἀφήγησή της, ὅπου τοποθετεῖ μέ τάξη ὅ,τι διασώζονται ἀπό τά γεγονότα καί τίς ἀφηγήσεις τῶν μαρτύρων, ὅσα γνωρίζει ἀπ' τίς ὀρίζουσες τῶν μετέπειτα προσλήψεων κι ὅ,τι ἀντλεῖ ἀπ' τόν δικό της κόσμο. Ἐναν κόσμο πού ἀλλάζει καί, ἀλλάζοντας, δημιουργεῖ νέα ἐρωτήματα γιά τά ὀριστικῶς τετελεσμένα.

Μ' αὐτήν τήν τελευταία παρατήρηση, ἔρχεται στό μυαλό μου μιᾶ ἀκόμα διάσταση τοῦ κειμένου. Εἶναι ὁ τρόπος πού προσεγγίζεται ὁ θάνατος. Ὅλο τό βιβλίό, μ' ἀκόμα περισσότερο τό δεύτερο μέρος, πατάει στή φευγαλέα στιγμή πού ἡ συγγραφέας ἔχει βρεθεῖ ἢ βρίσκεται ἀντιμέτωπη μέ τόν θάνατο. Σάν βίωμα, σάν εἶδηση ἢ σάν τρόπο. Ὁ θάνατος, στό παρόν, εἶναι κι αὐτός μιᾶ φευγαλέα στιγμή. Καί ἡ ἀπουσία πού συνεπάγεται δέν ὑπάρχει στόν κόσμο τοῦ αἰσθητοῦ. Ἐκεῖ, τό εἶπαμε αὐτό, δέν ὑπάρχει χῶρος γιά τό κενό. Ἐκεῖ, στόν κόσμο τῶν αἰσθητῶν διαφορῶν, πάντα ὑπάρχει κάτι. Πέθανε ἡ Βέρθα, ὑπάρχει τό καπέλο της. Ὑπάρχουν καί τά λόγια της, πού τά με-

ταφέρει πιστά ἢ συγγραφέας στό κείμενό της. Οὔτε, ὅμως, τό καπέλο οὔτε οἱ μαρτυρίες εἶναι ἡ Βέρθα.

Διότι ἡ Βέρθα, μιᾶ ὠραία μέρα, πέθανε καί ἔπαψε νά εἶναι ἡ Βέρθα. Ἀπό αὐτήν τήν κομμουνίστρια τῆς Βιέννης, αὐτήν τήν, ὥσπου ἀνέπνεε, αἰσθητή διαφορά στόν κόσμο τῆς παρουσίας, δέν ὑπάρχουν πιά παρὰ τά τεκμήρια τῆς ὀριστικά παρελθούσης ὑπαρξῆς της. Ὡστόσο (γιά ὅσους διάβασαν τό βιβλίό), ἢ μὴ ὑπαρξῆς τῆς σκωληκοειδοῦς ἀπόφυσης τοῦ παιδικοῦ ἐντέρου της σ' ἓνα μπουκαλάκι μέ φορμόλη, δέν σημαίνει ὅτι δέν τήν ἐγχείρισε ὁ κ. Σνίτσελερ. Ποῦ καταγράφεται, λοιπόν, τό ἀνεπαίσθητο γιά τή μεγάλη ἱστορία πέρασμα τῆς Βέρθας; Στή μνήμη τῶν ἀγαπημένων της, ὅσο θά ζοῦν κι ἴδιοι; Ἀσφαλῶς. Ὑπάρχει ὅμως καί κάτι ἀκόμα.

Τό ἀποτύπωμα ἀνθρώπων σάν τή Βέρθα καί τά ἄλλα, ἀνώνυμα ἢ ἐπώνυμα, πρόσωπα πού περνοῦν ἀπ' τό βιβλίό τῆς Λευκῆς Μολφῆς, εἶναι χαραγμένο στούς πολιτισμούς καί τίς μεγάλες διακυβεύσεις τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα. Στή μέρα πού λέγεται σήμερα στριμώχνονται οἱ κληρονομές καί ἡ δράση ἀνθρώπων πού πέρασαν δίπλα μας. Κάποιοι ἀπό αὐτούς θά παραμείνουν, ἴσως, ἄφωνοι μάρτυρες γιά τήν ἱστορία αὐτῆς τῆς τόσο ξέφρενης ἐποχῆς. Τό ἀνεπαίσθητο πέρασμά τους, ὅμως, εἶναι ἐγγεγραμμένο στά μεγάλα συλλογικά ρεύματα δράσης καί ἰδεῶν πού σφράγισαν ἀνεξίτηλα τήν ἱστορία. Καί, κατά τοῦτο, τό βιβλίό τῆς Λευκῆς εἶναι ἓνα ἐγκώμιο σ' αὐτήν τήν τόσο ὀδυνηρή, τόσο δημιουργική ἀλλά καί τόσο ἀνοιχτή πρὸς τό μέλλον ἐποχή.

«Καλοτάξιδο». Αὐτή εἶναι ἡ εὐχή πού συνήθως συνοδεύει ἓνα φρεσκοτυπωμένο βιβλίό, τήν ὥρα πού ξανοίγεται νά συναντήσει τό κοινό του. Καλοτάξιδο νά εἶναι καί τό καινούριο βιβλίό τῆς Λευκῆς Μολφῆς. Στ' ἀλήθεια· ἀκόμα κι ἂν ξέρουμε ὅτι, μέ τήν εὐχή «καλοτάξιδο», ξερχίζουμε μιᾶ δεινή πραγματικότητα, πού εἶναι ἡ ἀγορά τοῦ βιβλίου, οἱ μηχανισμοί τῆς ἐπιλογῆς καί τῆς προώθησής του. Ὅσα ἔργα περνοῦν ἀπό τίς συμπληγάδες καί τυπώνονται στό χαρτί, ἔχουν πολύ περιορισμένο χρόνο ὑπαρξῆς. Διότι, ὅπως ξέρουμε ὅλοι, τό ταξίδι τῶν βιβλίων διαρκεῖ σήμερα περίπου ὅσο καί ἡ ἐκθεσή τους στόν τραπέζια τῶν βιβλιοπωλείων. Ἄν πέσουν οἱ πωλητές ἢ ἂν δέν ἔρθουν θορυβωδῶς νά τό ὑποδεχθοῦν, τό βιβλίό τό καταπίνει ἡ λήθη. Μετά πάει, ἀγνοεῖται ἡ τύχη του. Τό πολύ-πολύ νά γίνει, κάποτε, ὑπόθεση τοῦ ἀρχαιολόγου τῆς γραφῆς. Κάποιοι ἔχουν τό τάλαντο ἢ τήν ἐπαγγελματική πειθαρχία νά τηροῦν αὐτούς τοὺς χρόνους τῆς ἀγορᾶς. Καί παρουσιάζουν κάθε χρόνο τίς νέες τους κρεασιόν. Ὁ ἀνθρώπινος χρόνος τῆς γραφῆς καί τῆς ἀνάγνωσης ὑποτάσσεται βίαια στίς διάρκειες τῆς ἀγορᾶς. Ἰλιγγος. Πῶς θά συνεχίσουν νά γράφουν οἱ τεχνίτες τοῦ λόγου; Πῶς θά συνεχίζον νά διαβάζουν οἱ ἀναγνώστες; Μέ πείσμα, ἔστω καί δεμένοι —σάν τόν Ὀδυσσεά— στό κατάρτι. Συνέχισε νά γράφεις, Λευκή, μέ τόν ρυθμό τοῦ ποιητῆ καί τοῦ συγγραφέα.

ΠΟΝΤΙΩΝ ΤΕ ΚΥΜΑΤΩΝ ΑΠΟΝΤΙΣΤΩΝ ΕΠΟΣ

Θεωρία τῆς ἀνάμνησης. Ἀναβαθμοί τῆς μύησης

Νίκος Γρηγοριάδης, *Μαῦρες ἀκτές 1994*, Ἀνάβαση, ἐκδ. Κώδικας 2002

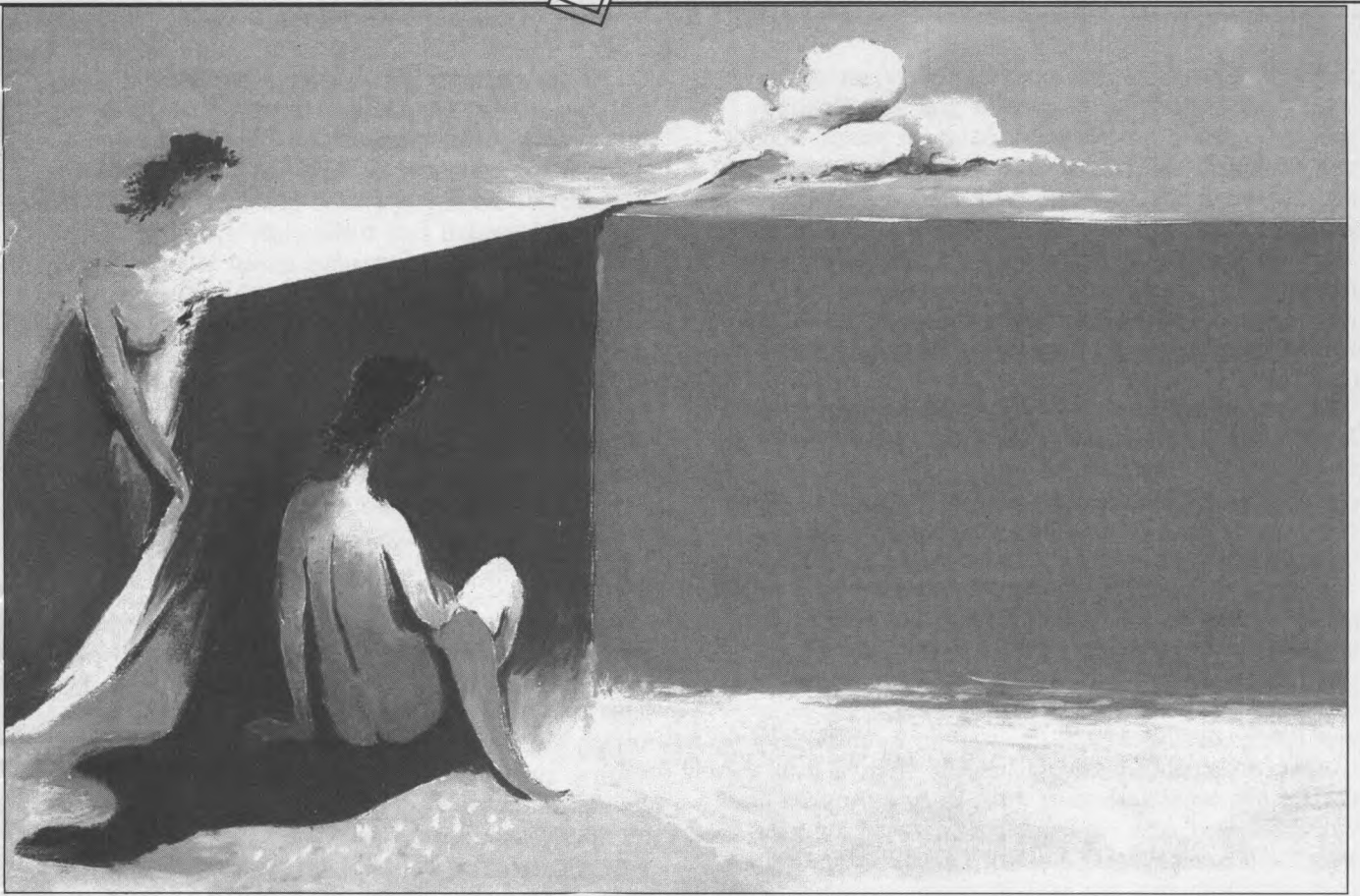
τοῦ Γιάννη Κουβαρά

Γεννήθηκε τό 1931 στήν Κορυφή τοῦ Κιλκίς, ἀλλά ἔλκει τήν καταγωγή του ἀπό τό τόξο τοῦ Πόντου (Ἀνάπα Ρωσίας καί Τραπεζούντα). Τέλειωσε τό Γυμνάσιο στή Θεσσαλονίκη ὅπου καί σπούδασε Κλασική Φιλολογία. Ἐργάστηκε στή Μέση δημόσια Ἐκπαίδευση ὡς φιλόλογος, σχολικός σύμβουλος καί μέλος τῆς ὁμάδας σύνταξης τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων Γυμνασίου καί Λυκείου.

Ἀπό τίς εὐδιάκριτες καί ὑπολογίσιμες φωνές τῆς γενιᾶς του, Β' μεταπολεμικῆς ἢ τῶν ἀπόητων. Ποιητής τριουπόστατος, Μετρημένα Σταθμισμένος: ἐρωτικός, κοινωνικός, ὑπαρξιακός. Μοιραία ἐρωτικός καί καταγωγικά (Κιλ-κίς= φονικό φίλι). Μέ τή λυρική του παλμογραφία ἀνανεώνει τήν ἐρωτική ὄντολογία, ἐμπλουτίζοντας μέ νέους ἰδιαισθητικούς τό παλίμψηστό της, συνδυάζοντας ἕναν τολμηρό φυσιοκρατικό αἰσθησιασμό, σωματικῆς πλησμονῆς, κατευνασμοῦ καί πληρότητας μέ μιά αἰθέρια καί παρατεταμένη διάθεση ἐφηβοσύνης, συζευγνύοντας σέ συνωρίδα οὐράνιο καί χοϊκό, τόν ἀδιαίρετο ἔρωτα τοῦ ὄμματος καί τοῦ σώματος. Οἱ ἐμπειρίες τῆς ἐρωτικῆς μετακένωσης μέσα ἀπό τό φίλτρο τῆς ποιητικῆς ἀπόσταξης ἐξαϋλώνονται σέ ὑπερβατικές καταστάσεις, ἀτμίζονται σέ εἰκόνες ἐπαναμάγευσης τῆς δημιουργίας. Ἐρωτισμός πού καλύπτει ὅλους τούς ἀναβαθμούς, τῆς μύησης, τοῦ κύκλου τῆς ἐκρηξης. Μέ λυρική αὖρα μετατοπισμένη στό δικό του λεκτικό ἴδιωμα ἀπό τό ἀρχετυπικό Ἄσμα Ἀσμάτων αἰνοῦνται βαθμηδόν ὅλα τά μέλη τοῦ θηλυκοῦ σώματος, πού συναπαρτίζουν τό μέγα ὄλον, τό ναό καί τή βασιλική πύλη τοῦ Ἐρωτα (Οἱ ἄμοι σου / χειρόγραφα ὕμνων / τά σκέλη σου

παγίδες / ἀσημένιων χορδῶν). Τό γυναικεῖο σῶμα ἱεροποιεῖται ὡς σκεῦος ἐκλογῆς καί περιλήψης τοῦ σύμπαντος (Μέ περιέχεις μέσ στήν ἐγκυμοσύνη σου / πού μήνα τό μήνα διευρύνει / τόν ἀτλαξένιο θόλο τ' οὐρανοῦ). Ὑμνωδοῦνται τά φεγγάρια τῶν γοφῶν τῆς γυναίκας, τά σείστρα της, τό σῶμα ἄρπα, ἀποκρυπτογραφοῦνται οἱ γεμάτες ψιθυρίσματα «φοῦστες τῶν κοριτσιῶν», εἰκονίζεται τό βολταϊκό τόξο τοῦ σώματος καί ἡ ἀχραντη χρωματομετρία τοῦ (Δίπλα στά χρώματα ἐσύ / ζεστή μαχαιριά ἢ μυριστικό ἀνθρωποδοχεῖο). Ἀποκωδικοποιεῖται εὐκρινῶς ἡ ἱερογλυφική γραφή του (ὅταν κοιτῶ ἀστιγματιστικά τόν ἀριθμό ὀκτώ ἢ τό γυμνό κορμί σου. Πρὸ καί τά αἰσθησιακά ὀχτάρια τοῦ Ἐλυτοδρόμου, ἢ Μυρτώ σάν ὠραῖο ὀκτώ ἢ σάν κανάτι). Μιά ποίηση διψαλέα ἐρωτική, πού ἀφουγκράζεται τίς ὑπόγειες διεργασίες καί εὐκρασίες, πού ἀποτυπώνει τό «Ἐπερχόμενο κλάμα» (βαθιάς ἐρωτικῆς ἀπόγνωσης ποίημα) πού διαιωνίζει τό φευγαλέο τῆς ὁμορφιάς σέ στίχους μονοκοτυλιές, ἐπιγραμματικούς («Μίσχος δροσερός κελαρύζει/ο λαϊμός σου», «τό σγουρό ἐφηβαῖο σου / μαντατοφόρος τῆς νύχτας», «Γιατί τότε τό σῶμα τοῦ κοριτσιοῦ / εὐωδιάζει σάν ἀπρόσιτο σπήλαιο / μέ συντριβάνια σπέρματος λαμποκοπώντας»).

Ἰσχυρή παράμετρος τῆς ποιήσεώς του τό διαλεκτικό πέρασμα ἀπό τό ἐγώ στό ἐμεῖς, ἡ ἔκφραση συλλογικότερων ἐμπειριῶν τῆς γενιᾶς του καί κύρια ἡ ἰστορηση τῶν συνεπειῶν τῆς παλαιᾶς ἱστορίας. Τά πάθη καί παθήματά της, ὁ κοινωνικός κατατρεγμός καί ἀποκλεισμός λόγω μετεμφυλιακῶν ψυχώσεων καί ἀναθυμιάσεων. Διάστικτη ἀπό κηλίδες αἵματος, τραυ-

ματικές μνήμες τῆς τρυφερῆς ἡλικίας τῶν μωλωπι-
σμένων ἐκείνων χρόνων. Σπονδές καί χοές στους νε-
κρούς τῆς μυθικῆς γενιάς τῆς Ἀντίστασης, πού αὐτο-
αναφλέχτηκε ἄδολα γιά ἓνα δικαιότερο αὐριο (οἱ πε-
θαμένοι / μέσα ἀπό τ' ἅγια δισκοπότηρα τῶν κρα-
νίων τους). Τακτὴ ἢ ἀνάκληση κι ἐπίκληση τῶν ἱε-
ρῶν σκιῶν, ἔκτυπα τὰ δακτυλικά ἀποτυπώματα ἀπὸ
τό σιδερένιο χέρι τῆς Ἱστορίας πού συνθλίβει τὴ μι-
κροῖστορία καί τίς εὐγενέστερες τῶν προθέσεων. Με-
οίσια πάντα ἢ μολυβιά ἀπὸ καπνὸν ἀναθρώσκοντα
ἀπὸ τό καμίνι τῆς μνήμης καί τῆς νοσταλγίας, ἰδιαί-
τερα στὴν τριλογία τῆς κοινωνικῆς δια-Μαρτυρίας
(Δειγματοληψία Α, Β' καί στὰ Μέτρα καί Σταθμά).
Χρονικογράφησε τίς μέρες μέ τόν τρόμο «στα μαινό-
μενα μαλλιά τῶν γυναικῶν», συλλάβισε τίς κροταλί-
ζουσες γλώσσες «τῶν πολυβόλων / μέ δηλητήριο
κρῦο στὴ ραχοκοκαλιά μας», τὴ θλίψη τῶν ἀφοπλι-
σμένων ἀνταρτῶν ἀντικατοπτρισμένη στό μάτι τοῦ
ἀλόγου τους. Διέσωσε σκηνές ἀπὸ τόν κατακλυσμό
καί τὴ φυρονεριά του («σακάκια τῆς UNRRA σκωρο-
φαγωμένα δευτέρας καί τρίτης καί νιοστῆς διαλογῆς»
μέ τὰ ὅποια ἔθαβαν εὐπρεπῶς ἄτυχους συμμαθητές
τους), ἀπέικασε στοιχειωμένες εἰκόνες ἄλλης ἐποχῆς
(«Ἡ κρεμάλα στὴν πλαγιά τοῦ λόφου / κι ὁ νεκρός

αἰωρούμενος ἀκόμα»), φωσφορισμένη στὴ μνήμη ἀπὸ
«κούφια κόκαλα [πού] φυσοῦν τόν κρῦο ἄνεμο καί
σέρνει ξοπίσω τῆς οὐρλιάζοντας τὴν κομμένη οὐρά
της». Καρτερικὴ ἀντιστασιακὴ ὀρθοστασία καί ἐσω-
τερικὴ γονυκλισία σ' αὐτούς πού «ὅσο κι ἂν πασχί-
ζουν νά σᾶς μεταβάλουν / σέ ληστές, ἐμεῖς θά ἐρχό-
μαστε κρυφά / νά προσκυνοῦμε». Ματωμένα ὀδόση-
μα μιᾶς ἀταλάντευτης δολιχοδρομίας πού τὴ φώτιζε
ἀσβεστος ΚΑΗΜΟΣ: Κρατάει ἀκόμη τό χωνί / πίσω
ἀπὸ τὰ μεγάφωνα καί τίς / ἠλεκτρικὲς εἰδήσεις. /
Καί περιμένει, περιμένει χρόνια τώρα / νά γίνει ἐνός
λεπτοῦ σιγῆ, / γιά νά ἀκουστεῖ ἐπιτέλους, / ἄς εἶναι
καί γιά μιὰ φορά, / ξανά ἢ φωνὴ του.

Πληθωρικὴ ἢ στοργὴ του γιά τοὺς νεκρούς, παρα-
τεταμένη ἢ ἐπιμελητεία του: «Ἄν τρίζουν τὰ δόντια
τους / δέν εἶναι ἀπὸ ὀργή / ἀλλὰ γιατί μασοῦνε τὴν
ψυχὴ τους / πού εἶναι γεμάτη ἀδικαίωτους ἀγῶνες /
ἢ θραύσματα / θρυμματισμένου κερανοῦ». Πρόσθεσε
φετερά στὴν ΑΠΤΕΡΗ ΝΙΚΗ, ἓνα ἐξαισιο ἐπιτύμβιο
πού θά μποροῦσε νά διαβαστεῖ ἀντικριστά μέ τό
γνωστὸ ἐπεισόδιο τῆς πυραμίδας ἀπὸ τόν Ἔθισμό
στὴ νικοτίνη τοῦ Βαλτινοῦ. Πειστικὸς ὁ καταγγελτι-
κὸς τόνος: «Ἐνθάδε κείμεθα / ἀνώνυμοι καί προδο-
μένοι. / Χρόνια πασχίζουν μέ φτυαριές / νά καλύ-

ψουν τό χέρι μας / πού ἐπιμένει νά δείχνει ἀκόμα / τούς φονιάδες», ὅπως δείχνει τό χέρι τοῦ Κολοκοτρώνη τό Δικαστικό Μέγαρο, ὅπως τό μακρὺ ποδάρι τοῦ Μιχαλιοῦ τοῦ Καρυωτάκη, ἄτυπου ποδηγέτη τῆς καρτερικῆς γενιᾶς του. Στό δικό του Νεκρόδειπνο κεντρικὴ θέση ἔχει ἡ ΑΝΑΚΟΜΙΔΗ: «Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ἐκτελεσμένων / ἔδειξε αὐτό πού ἦτανε / γνωστό ἀπὸ καιρό / Τά ὁστά ἔφεγγαν σάν κεριά / μέσα στὸν τάφο». Μιά ποίηση πού ὑπομνηματίζει καί συνοψίζει μὲ δωρικὴ λιτότητα τὴν τραγωδία τῆς ιστορίας.

Ἡ ὑπαρξιακῶν καταβολῶν ἀγωνία διαχέεται σχεδὸν σέ ὅλο τό σῶμα τῆς ποίησής του, πού συχνὰ μπερδεύεται τό συμβολισμό, τό σαρκασμό, καταφεύγει στὴν παιγνιώδη καί ἀνατρεπτικὴ διάθεση, τὸν φιλοσοφικό καί κριτικό στοχασμό. Μὲ ἀπρόβλεπτη εἰκονοποιῶ, μὲ ἤχους ἀπὸ ἀρχαῖο λατομεῖο (*Ροή αὐτοκινήτων / ὁ ἔφηβος / περνᾶει ἀνάμεσα/λυγερὸς ταυρομάχος*) πού ἐνεργοποιεῖ στοιχειωμένες εἰκόνες ἀπασφαλίζοντας μνημονικὲς χειροβομβίδες. Ἀπὸ τὰ συχνότερα σύμβολά της τό κρασί, λυσιπνο γιὰ χοές κι ἀνακλήσεις («πιάσε ἕνα ποτήρι κρασί / κόκκινο μὲ τρυφερές / ἀνταύγειες»).

Ἄλλὰ ὁ *amoenus locus* τοῦ ποιητῆ εἶναι ἡ ἀνάπλευση τῆς προπαραδείσιας ἐποχῆς, πού γνώρισε φαντασιακά μέσα ἀπὸ τὶς θαμπές ἀφηγήσεις τοῦ παπποῦ του Τραπεζούντιου Νικόλα Ταλμάν. Στὴν ὠριμότερη κατάθεσή του, τὶς *Μαῦρες ἀκτές*, καταδύεται στὴν προκατακλυσμαία χώρα τοῦ φυλετικοῦ ὑποσυνειδήτου, ἀνοίγοντας τό Μαῦρο κουτί τῆς προϋπάρξεώς του, ἀστράφτει φῶς καί γνωρίζει τὸν ἑαυτό του (*Σ' αὐτό τό Φροντιστήριό [τῆς Τραπεζούντας] πήγαινα / Νά τό θρανίό πού καθόμουν...*). Ὡς ἄλλος μυθικός Ἀνταῖος κουβανοῦσε πάντα στοὺς ὤμους τῆ γῆ τῶν ξεριζωμένων προγόνων του. Σέ αὐτὴν πο(ν)τίζει τὴ γραφή του, στό μπροῦσκο τῆς νοσταλγίας καί τῆς ὁμίχλης της τό ἄλωνα. Ἐγκλειστος στὸν κύκλο τοῦ Πόντου ποντοπορεῖ χωρὶς διέξοδο, ὅπως ἡ πεταλούδα γύρω ἀπὸ τό φῶς. Βαλοσαμωμένη ἡ ψυχὴ του στό πούσι τῆς νοσταλγίας, στὰ φτερά «τῶν ἀσπιλων κύκνων». Μὲ τὶς *Μαῦρες ἀκτές* (ἀπότοκος ὑπαρκτοῦ του ταξιδιοῦ / προσκυνήματος στὶς προγονικὲς ἐστίες) καί τὴν Ἀνάβασή του ὁ Ν.Γ. κάνει ἔφοδο στὸν οὐρανὸ τῆς μυθικῆς πατρίδας κατακτώντας τό χρυσόμαλλο δέρας, γαλαξία/δῶρο ἀπὸ 24 ἀσημένια ποιήματα. Ἀνάβαση, ἀναγνώριση, ἀνακατάληψη πατρογονικῶν ἐδαφῶν μὲ τό σιλέτο τῆς μνήμης στὰ δόντια («κρατῶ στὰ δόντια τό μαχαίρι τοῦ πυρρίχιου»). Μὲ τὸν πυρρίχιο τῆς γλώσσας ἐπόεσεν Ποντίων ἔπος ιστορώντας τὴν περιπέτεια τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀνάβαση καί κατάδυση στὴ φυλετικὴ μνήμη, στὴ φυσικὴ κοιτίδα καί μήτρα, συστήνοντας ἐντεῦθεν κι ἐκεῖθεν μιά ψυχικὴ γεωγραφία, ἕναν ἀνέσπερο ἀστερισμὸ (Ἀμάσεια, Τραπεζούντα, Σινώπη, Ἀμσός...). Ἡμερολόγιο καταστρώματος πού ξεφυλλί-

ζει τό παλίμψηστο τῆς μνήμης ὁ διαβολεμένος ἀέρας τῆς νοσταλγίας. Οἱ *Μαῦρες ἀκτές* μὲ τὰ 24 ἀφηγηματικὰ ποιήματα συνιστοῦν μιά ἀνάστροφο πλοῦ Ὀδύσεια, ὁδὸσημα ἐνός Μυθ-Ιστορήματος νόστου καί στόνου. Τό ἔγραψε τόσο εὐστοχα ὁ Γ.Δ. Παγανός: «Με ἀφορμὴ ἕνα ταξίδι στὸν Πόντο ὁ Γρηγοριάδης λαξεύει μιά ἐπιτύμβια στήλη γιὰ τὶς χαμένες πατρίδες». Ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ συλλογὴ ἀρχίζει καί κλείνει –τό τέλος της βρίσκεται στὴν ἀρχὴ της– ἀντίστοιχα μὲ δύο θρηνητικὰ τραγούδια (μιά νοερὴ μέγγενη νοσταλγίας): ἕνα δημοτικὸ (τό ἔχει ἐγκιβωτίσει κι ὁ Καβάφης στό «Πάρθεν») κι ἕνα δικό του σὲ ποντιακὴ διάλεκτο. Στὴν Ἀνάβαση ἐπίσης ἐνωματώει ποιήματα γραμμένα στὴν ποντιακὴ, ὅπως λ.χ. κι ὁ Μόντης ἄπειρα ἀπὸ τὰ νέα Κύπρια ἔπη του. Καί παντοῦ ὑφέρει ὑποτονθορίζοντας ὁ ἦχος τῆς ποντιακῆς λύρας, ἀποσταγμένος ἀπὸ θλίψη αἰώνων.

Τό ἀνθολογούμενο στὰ Κ.Ν.Α. τῆς Γ' Λυκείου ποίημα «Τό γλέντι» τό θεωροῦμε ὁμοτράπεζο ἐνός νοητοῦ Πνευματικοῦ Τραπεζίου μὲ ἀντίστοιχες κορυφές τό *Νεκρόδειπνο* τοῦ Σινόπουλου, τούς *Ποσειδωνιάτες* τοῦ Καβάφη, τὸν Ἵπνο τῶν *Γενναίων* τοῦ Ἐλύτη, τὴν Ἀντίσταση καί τὸν ἀρχαγγελικὸ Ἀπόδειπνο τοῦ Σικελιανοῦ. Τό δροσουλιτικὸ Γλέντι, ἀφήγησι παραφυσικοῦ φαινομένου μὲ ρίζα πού ἀνάγεται στὶς ἡρωοφάνειες τῆς μακρόσυρτῆς μας παράδοσης, δέον νά διαβαστεῖ ἐπίσης ὡς ἀδιαίρετη τριάδα μὲ τό *Κρασί* καί τὴν *Ταβέρνα* (ἀπὸ τὴν *Φωτογραφία* καί *Τό Ἀθέατο* ἀντίστοιχα), πού δὲν θά πρέπει νά λείπουν ἀπὸ καμιά ἀνθολόγησι τοῦ ποιητῆ.

Ἐχει γίνε λόγος γιὰ τὸν ποιητικὸ συγκρητισμὸ τοῦ Ν.Γ. τῆ γόνιμη θητεία του στοὺς Κάλβο, Καβάφη, Βάρναλη, Ἐμπειρικό, Ἐλύτη. Ἡ διασταύρωσι τοῦ ἤχου του μὲ τὴν Καλδικὴ λύρα (δὲν ἀναφέρομαι σὲ σκόρπια κάλβια σήματα, λ.χ. *σὺμβολοὶ τῆς χαρᾶς, ὑψικάρην μνήμη, οὐρανόδης λογισμὸς*) ἔδωσε νέες ποικιλίες («ἀπὸ οὐρανὸ σὲ οὐρανὸ τὰ σύννεφα κι οἱ διῶκτες ἀνεμοί», «δένονται οἱ χορδὲς τῶν ἐγκωμίων / καί τονίζονται μέσα στὸν ἑναστρο Μάη / πού ὑφαίνει τό λάσιο στήθος / το πλατύ τῶν πεδιάδων», «Οἱ ὄρες / μὲ διπλωμένα φτερά»).

Δέν εἶμαι Πόντιος (ἢ μήπως πότνιος;), ἀλλὰ λυπᾶμαι πού δὲν εἶμαι! Ἐδωσαν οἱ καιροὶ ὅμως νά διαβάσω τὴν Ποντιάδα τοῦ Ν.Γ. πού μᾶς πολιτογράφησε ψυχικῶς μὲ τὴν δωρεὰ τῶν *Μαύρων ἀκτῶν* του ὅλους ὁ ποιητῆς, ἀποικίζοντάς μας ἐκ νέου στό ὄνειρο, στὴ δευτέρη Ἑλλάδα τοῦ πάνω κόσμου, ἐκεῖ πού «οἱ ἐπενθέσεις τῶν χωριῶν, τό ἴνα πάνω στό ἄλλο κλιμακωτά, / ὥσπε τὴν Κορυφὴ τοῦ κόσμου σὲ τέλεια ἀνάμειξη γῆς καί οὐρανοῦ / ἀνήφορος σιλπνός τοῦ παρελθόντος». Ποσῶς τὸν εὐχαριστοῦμε καί γιὰ τό ὅτι μὲ τὴν ἀθέατη κι ἐπιδέξια ἀφή τοῦ ἐξόρ(κ)ισε κι ἐμβρουούλκισε τό διαμπερές καρφί τῆς Μοναξιάς μας.